

Studia Wschodnioeuropejskie

Rola i znaczenie

Federacji Rosyjskiej

na obszarze postradzieckim

Nr 9/2018

Studia
Wschodnioeuropejskie

Nr
9/2018

**Rola i znaczenie
Federacji Rosyjskiej
na obszarze postradzieckim**

Warszawa 2018

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA:

Prof. UPH dr hab. Włodzimierz Fehler (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach); Prof. dr hab. Igor Gretskiy (Uniwersytet Państwowy w Petersburgu); Prof. dr hab. Teresa Łoś-Nowak (Uniwersytet Wrocławski); Prof. dr hab. Victor Shadurski (Białoruski Uniwersytet Państwowy); Prof. dr hab. Alicja Stępień-Kuczyńska (Uniwersytet Łódzki); Prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki (Uniwersytet Warszawski); Prof. dr Valeriy Bortnikov (Doniecki Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki); Dr hab. Piotr Wawrzyk (Uniwersytet Warszawski); Dr Agnieszka Bryc (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu); Dr Andrey Rusakovich (Białoruski Uniwersytet Państwowy)

REDAKTOR NACZELNY

prof. UW dr hab. Józef Tymanowski

ZASTĘPCY REDAKTORA NACZELNEGO

dr Marta Jas-Koziarkiewicz

dr Paweł Stawarz

SEKRETARZE NAUKOWI

Agnieszka Polewska

Paulina Rybak

CZŁONKOWIE REDAKCJI

Dr Aleksandra Kułaga

Dr Vadym Zheltovskyy

REDAKCJA TEMATYCZNA

Przemiany systemowe i problemy bezpieczeństwa państw Europy Środkowowschodniej
prof. UW dr hab. Józef Tymanowski, prof. UPH dr hab. Włodzimierz Fehler, mgr Jarosław Niewiński,
Agnieszka Polewska

Polityka, gospodarka i współpraca zagraniczna państw Europy Środkowowschodniej
dr Paweł Stawarz, dr Vadym Zheltovskyy, Paulina Rybak

Spółczesność i kultura państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Wojciech Lewandowski, dr Aleksandra Kułaga, dr Patrycja Spytek

COPYRIGHT BY:

Instytut Europeistyki, Warszawa 2018

ISSN 2450-0267

ADRES WYDAWCY

Instytut Europeistyki

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych

Uniwersytet Warszawski

ul. Nowy Świat 69

00-927 Warszawa

e-mail: swe@uw.edu.pl

http:// www.swe.uw.edu.pl

Wersję pierwotną czasopisma Studia Wschodnioeuropejskie stanowi wersja elektroniczna.

SPIS TREŚCI

Anna Nędział

Międzynarodowy system bezpieczeństwa wobec wyzwań i zagrożeń imperialnej polityki Rosji 5

Monika Piosik

Stosunki Federacji Rosyjskiej ze Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo-Wschodniej. Niewykorzystany potencjał czy szansa na normalizację polityki zagranicznej FR? 16

Jarosław Niewiński

Dążenia Federacji Rosyjskiej do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim 26

Ewelina Więckowska

Problem pamięci i świadomości historycznej w relacjach polsko-rosyjskich..... 39

Tomasz Harackiewicz, Kinga Machowicz

Modernizacja gospodarki Rosji w XXI wieku 50

Anna Jach

Działalność organizacji pozarządowych w Rosji w latach 90. XX wieku jako wyraz interioryzacji założeń demokracji w zakresie partycypacji obywatelskiej..... 65

Jarosław Szczepański

Polityka historyczna i Kongresówka. Zarys problematyki..... 82

Międzynarodowy system bezpieczeństwa wobec wyzwań i zagrożeń imperialnej polityki Rosji

Rosjanie silnie utożsamiają się ze swoją historią i kulturą. Wynika to z historycznych uwarunkowań, w których Rosja była światowym mocarstwem. Badacze od zawsze mają problem z ustaleniem zamiarów tego państwa, ustaleniem, czy Rosja będzie kontynuowała idee ekspansji dawnego ZSSR. Przez lata kraj ten był uspiołym „molochem”, który próbował nawiązać stosunki dyplomatyczne z innymi państwami. Niestety od pewnego czasu Rosja zdaje się przejawiać agresywne podejście wobec swoich sąsiadów i państw z nią współpracujących. Kieruje się w swojej polityce manipulacją i skupia się jedynie na realizacji własnych interesów. Militarna agresja wobec Gruzji, czy Ukrainy wzbudziła poruszenie wśród wszystkich aktorów politycznych, a Polska poczuła się bezpośrednio zagrożona. Cały świat zdał sobie sprawę, że zignorował wschodnie mocarstwo, a jego zapędy militarne nadal są dominujące.

Polityka bezpieczeństwa jest prowadzona nie tylko przez rządy każdego z państw, lecz również przez organizacje międzynarodowe. Jest to kluczowy element dla zachowania pokoju na świecie i powstrzymania zapędów imperialnych byłych mocarstw. Rosja jako światowy gracz i potęga surowcowa, kontroluje gospodarczo wiele państw, a tym samym wywiera wpływ na ich bezpieczeństwo energetyczne. Powoduje to, że strategię bezpieczeństwa Unii Europejskiej (UE), Paktu Północnoatlantyckiego (NATO), ale również i Polski jako jednego z członków, opiera się na strategii partnerstwa wschodniego.

Państwa Wspólnoty przyjęły w 2016 roku pięć zasad wspólnej polityki wobec Rosji, które przez trzy nie uległy zmianie. Pokazuje to bezsilność wobec rosnącej potęgi Wschodu. Dodatkowo Unia zmagą się z wewnętrznymi problemami w związku z kryzysem instytucjonalnym i BREXIT-em. Osłabienie pozycji Unii oznacza wzrost aktywności po stronie Rosji, aby pokazać swoją rosnącą siłę.

Istota i znaczenie Rosji w polityce Unii Europejskiej

Powołanie do życia pierwszej organizacji wspólnotowej na kontynencie europejskim, czyli Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, oprócz współpracy gospodarczej miało być odpowiedzią na zniszczenia powstałe w skutek II Wojny Światowej. Był to pierwszy krok do zacieśniania relacji między sąsiadującymi ze sobą państwami. W 1992 roku na mocy Traktatu

z Maastricht ustanowiono dzisiejszą Unię Europejską, która jest wspólnotą polityczno-gospodarczą niepodległych i suwerennych państw. Współpraca w ramach polityk europejskich obejmuje wiele płaszczyzn, w tym Wspólną Politykę Zagraniczną i Bezpieczeństwa (WPZiB). Zakres działania w ramach WPZiB jest bardzo ogólny, ponieważ Unia podjęła jedynie pierwsze kroki w celu tworzenia wspólnej strategii obrony i bezpieczeństwa. Istnienie takiej polityki jak WPZiB otwiera jedynie drogę do poszerzania integracji w tym zakresie. Polska jako członek UE forsuje plany pracy nad polityką obronną, ponieważ nasze terytorium stanowi zewnętrzną granicę całej Unii. Jesteśmy najbardziej narażeni na mogące pojawić się w przyszłości zagrożenia militarne.

Traktat założycielski UE dokonał wyraźnego rozgraniczenia między bezpieczeństwem a obroną. Obrona została określona jako działania polegające na planowaniu i użyciu siły wojskowej, podczas gdy bezpieczeństwo określa zaopatrzenie w broń. Art. 17 Traktatu z Maastricht mówi o nieingerowaniu polityki wspólnotowej w indywidualną politykę bezpieczeństwa poszczególnych państw członkowskich i dalszym rozwoju zasobów militarnych. Jednak, chęć Unii do samodzielnego prowadzenia misji pokojowych, przyczyniło się do uniezależnienia od NATO i utworzenia ramowej polityki obronnej. W 1999 roku ustanowiono Europejską Politykę Bezpieczeństwa i Obrony, która zapewniła całej Wspólnocie zdolność operacyjną, opierającą się na zasobach cywilnych i wojskowych.

Bezpieczeństwo energetyczne stanowi podstawę szeroko rozumianego bezpieczeństwa gospodarczego. Nie sposób o tym nie wspomnieć prowadząc rozważania na temat roli Rosji w polityce całej UE. Każde państwo członkowskie prowadzi własne działania mające zapewnić stabilność rynku energetycznego. Oznacza to, że starają się oni zapewnić stałe dostawy surowców energetycznych, po nie wygórowanych cenach¹. Unia Europejska bezpieczeństwo energetyczne rozumie znacznie szerzej i jej działania podlegają zintegrowanym działaniom w obrębie sektora energetycznego. Szeroko rozumiana współpraca polega na (i) zapewnieniu funkcjonowania rynku energetycznego i tworzeniu przesyłowej sieci transgranicznej, (ii) zapewnieniu bezpieczeństwa dostaw energii do poszczególnych państw członkowskich, (iii) tworzeniu nowych i odnawialnych form energii ekologicznej. O podejmowaniu takich działań mówi art. 194 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE), dzięki czemu są to jednolite procedury ułatwiające współpracę pomiędzy państwami. Oznacza to, że UE przyświecają wyższe cele związane z (i) ochroną środowiska, (ii) efektywnością energetyczną i przede wszystkim z (iii) tworzeniem konkurencyjnego rynku energetycznego i uniezależnieniem się od nieodnawialnych surowców wydobywczych. Charakter kompetencji dzielonych w tym zakresie pozwala państwom członkowskim na mniejsze lub większe zaangażowanie się w prowadzenie tej polityki. Oznacza to, że Polska nadal musi samodzielnie borykać się z wahaniami cen na rynku dostaw gazu i ropy naftowej od Rosji.

¹ W. Fehler, K. Marczuk, *Polityka Unii Europejskiej w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego. Uwarunkowania-realizacja- wyzwania w drugiej dekadzie XXI wieku*, Warszawa, 2015, s. 285-286.

Rok 2011 był przełomowy dla polityki energetycznej, ponieważ ustanowiono tzn. trzeci pakiet energetyczny.² W jego skład wchodziły dwie dyrektywy rynkowe, dwa rozporządzenia przesyłowe oraz rozporządzenie powołujące Agencję ds. Współpracy Organów Regulacji Energetyki.³ Utworzenie Agencji miało pomóc wdrażaniu zmian w krajowych politykach energetycznych i budowania elektrowni opierających się na alternatywnych źródłach energii. Unia Europejska w ten sposób zbudowała bazę dla odpowiedniego implementowania prawa unijnego na poziomie krajowym. Niestety wiele państw w tym Polska, nadal posiada niewielki odsetek odnawialnych źródeł energii w znacznym stopniu jest uzależniona od dostaw ze strony potęgi surowcowej, czyli od Rosji. Niemcy stanowią przykład zacieśniania współpracy energetycznej z Rosją poprzez budowę gazociągu Północnego, który omija Polskę. Nowy gazociąg w założeniu miał poprawić stan bezpieczeństwa energetycznego całej wspólnoty, jednak podpisanie umowy o budowie nowego tranzytu powoduje jeszcze większe uzależnienie od dostaw gazu ziemnego ze Wschodu. Dodatkowo tak kosztowna inwestycja powoduje naturalny wzrost cen tego surowca w celu odzyskania zainwestowanych pieniędzy, co powoduje „sukces” Unii bardziej kontrowersyjnym.

Kolejną kwestią sporną w budowaniu nowego wymiaru bezpieczeństwa energetycznego są nakładane ograniczenia na emisję CO₂ a tym samym na wydobycie węgla kamiennego. Polska posiada wystarczające pokłady tego surowca, aby zmniejszyć dostawy od wschodniego sąsiada, jednak polityka UE o ochronie środowiska skutecznie nam to uniemożliwia. Jesteśmy państwem, które posiada największe złoża węgla kamiennego spośród wszystkich państw członkowskich Unii, a jednak nasza sytuacja energetyczna jest bardzo niekorzystna. Pozwala to Rosji na wykorzystywanie przewagi energetycznej i prowadzeniu szantażu dostaw surowców, dlatego Unia poprzez swoje działania stara się zminimalizować występowanie takiego zjawiska. Biorąc to wszystko pod uwagę i opierając się na zielonej księdze pt. „Ku europejskiej strategii bezpieczeństwa dostaw energii”, stwierdzam, że Unia Europejska postrzega problematykę bezpieczeństwa energetycznego jako długofalowy projekt, który ma zapewnić stabilizację dostaw energii, a to bezpośrednio dotyczy dobrych stosunków z Rosją.⁴

Z racji tego, że Unia Europejska w znacznej mierze jest uzależniona od dostaw surowcowych ze Wschodu, warto zwrócić uwagę na pozostałe sfery gospodarcze w których podejmuje współpracę z Rosją. Pozwoli to lepiej zgłębić rozważania nad rolą i znaczeniem Rosji w polityce całej Unii Europejskiej. W 2000 r. po opublikowaniu przez Rosję koncepcji polityki zagranicznej, perspektywy współpracy wyglądały bardzo optymistycznie. Znajdziemy w niej zapis *Rosja jest zainteresowana stabilnym systemem stosunków międzynarodowych, opartym o zasady równości, wzajemnego uznania i wzajemnie korzystnej współpracy. Taki system powinien zabezpieczyć niezawodne bezpieczeństwo wszystkich członków wspólnoty*

² Pakiety energetyczne, to akty prawne UE, dedykowane sektorowi energetycznemu. I pakiet regulacyjny- 1996 r., II pakiet regulacyjny- 2009/2011 r.

³ Zob. Dyrektywa nr 2009/72/WE z 13 lipca 2009 r., Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 714/2009 z 13 lipca 2009 r., Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 713/2009 z 13 lipca 2009 r., Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej.

⁴ W. Fehler, K. Marczuk, *Polityka Unii Europejskiej...*, op.cit., s.295-296.

światowej w sferach politycznej, wojskowej, ekonomicznej, humanitarnej i innych.⁵ Unia Europejska zawierając umowy partnerskie z Rosją kierowała się strategią przyjęta w 1999 r. na szczycie w Kolonii, czyli podejmowała próbę włączenia Rosji do europejskiej gospodarki. Spowodowało to, że nasz wspólnotowy rynek stanowi ok. 40% zbytu dla produktów eksportowanych przez Wschód. Domeną przyjmowanych przez Wspólnotę produktów jest ww. energia, chemikalia oraz produkty rolne. Natomiast Rosja jako nasz 5 co do wielkości rynek zbytu przyjmuje maszyny, środki transportu i tekstylia. Wbrew powszechnej opinii bilans wzajemnych stosunków handlowych UE- Rosja przeważa na korzyść tej drugiej. Istotne znaczenie mają również inwestycje zagraniczne. Unia jest największym źródłem napływu zagranicznego kapitału na rynek rosyjski i 2006 r. ich wartość szacowano na ok. 22,5 mld euro.⁶

Pozostałe sektory gospodarki wskazane przez Porozumienie o Partnerstwie i Współpracy między Rosją a UE nie zostają w dalszym ciągu usystematyzowane. Zdrowie publiczne, badania kosmiczne, łączność, informatyzacja, współpraca poczt, statystyka, zwalczanie przestępczości czy polityka antynarkotykowa w dalszym ciągu pozostają lakoniczne i bez usystematyzowania po stronie rosyjskiej. Ramowy układ PPW zakłada zawieranie odrębnych porozumień w celu usystematyzowania tych dziedzin.⁷

Należy podkreślić, że do 2014 r. współpraca między Rosją a UE przebiegała bez większych kryzysów. Unia starała się wywierać wpływ na modernizację Wschodniej gospodarki, co przyczyniłoby się na wzrost jakości wymiany handlowej. Również UE odgrywała istotny element w podtrzymywaniu demokracji u naszego sąsiada. Wiele działań podejmowanych przez UE miało na celu polepszenie stosunków i usystematyzowanie polityki energetycznej. Wiele porozumień dotyczących dostaw gazu i ropy odbywało się po podpisywaniu porozumień sprzyjających rozwojowi Rosji (poparcie dla członkostwa Rosji w WTO i późniejsza ratyfikacja Europejskiej Karty Energetycznej wraz z Protokołem Tranzytowym). Wojna w Gruzji w 2008 r. nie odbiła się na wzajemnych stosunkach tak jak konflikt na Ukrainie. Od 2014 r. nieustannie obie strony prowadzą wojnę handlową. Nakładane wzajemne embarga powodują osłabienie gospodarcze, które jest widoczne w Polskiej gospodarce, co zostało opisane w pierwszym rozdziale pracy.

Unia Europejska stoi w obliczu różnorodnych wyzwań i zagrożeń. Z jednej strony wynikają one z wewnętrznego kryzysu instytucjonalnego i koniecznością wyboru nowej formy współpracy pomiędzy państwami. Z drugiej zaś są następstwem zmian na arenie międzynarodowej. Osłabiona Unia Europejska zмага się od 2008 roku z wewnętrznymi zmianami polityczno- ideowymi, co wystawia ją na niepożądane działania ze strony Rosji. Od czasu aneksji Krymu Rosja wystawia na próbę autorytet całej wspólnoty i sprawdza na ile może

⁵ M. Kostecki *Wybrane aspekty wzajemnych relacji Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską w świetle dokumentów prawnomiędzynarodowych*, Sulechów 2006, s. 178.

⁶ Sprawozdanie w sprawie stosunków gospodarczych i handlowych UE z Rosją A6-0206/2007, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+IM-PRESS+20070615IPR07882+0+DOC+PDF+V0//PL&language=PL> (20.05.2018).

⁷ M. Kostecki, *Wybrane...*, op. cit., s. 182-183.

sobie pozwolić. Odpowiedzią Unii jest zwiększenie nacisku na 5 zasad postępowania wobec Rosji z 2016 r., jednak nie wprowadziła ona istotnych zmian wobec tego państwa, co może być oznaką braku skuteczności i bezsilności Wspólnoty w egzekwowaniu przestrzegania prawa międzynarodowego. Konkludując, Rosja odgrywa bardzo ważną rolę w polityce Unii Europejskiej ze względów gospodarczo- ekonomicznych. Jednak stosunki są bardzo napięte i obu stronom ciężko prowadzi się negocjacje międzynarodowe.

Istota i znaczenie Rosji w polityce Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego

Powołanie do życia Sojuszu Północnoatlantyckiego było skutkiem wysiłków państw europejskich podejmowanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa i pokoju na kontynencie. Stany Zjednoczone jako hegemon międzynarodowy, chciały wspomóc odbudowę Europy, ale również zyskać strefę wpływów politycznych, które miały zapewnić im rolę w kształtowaniu świata po zimnej wojnie. Strategia NATO zakładała ogólną obronę obszaru północnoatlantyckiego na wypadek ataku zbrojnego wymierzonego ze strony ówczesnego Związku Radzieckiego. Jest to podobny powód dla którego została powołana pierwsza Wspólnota Węgla i Stali, a następnie dzisiejsza Unia Europejska. Zapewnienie bezpieczeństwa państwom członkowskim NATO, zostało zapisane w art. 5 Traktatu założycielskiego. Jednak zmiany na arenie międzynarodowej doprowadziły do pewnych przewartościowań i zmiany strategii postępowania NATO z militarnej na bardziej polityczną. Obecnie Sojusz prowadzi 14 operacji pokojowych, z czego zaledwie 4 odbywają się z udziałem żołnierzy. Pozostałe opierają mają charakter obserwacyjny.

Patrząc na rozwój polityczny i gospodarczy całego świata, jestem zdania, że atak militarny jest najmniej prawdopodobnym zagrożeniem czyhającym na państwa europejskie. XXI wiek obfity jest w ataki terrorystyczne, które dotyczą większości państw przynależnych do UE.⁸ Częstotliwość i miejsca w których odbywają się ataki, pozwalają przypuszczać, że są one rozmieszczone w przemyślany i strategiczny sposób. Dzisiejsza doba globalizacji sprzyja łączeniu się mniejszych, niezorganizowanych grup w większe organizacje o charakterze przestępczości zorganizowanej. Drugim zagrożeniem, na którym powinno skupić się NATO układając strategię XXI wieku, jest dostęp do broni masowego rażenia. Organizacja od pewnego czasu nie jest w stanie kontrolować ilości broni nuklearnej, ze względu na szerzenie się czarnego rynku wśród organizacji terrorystycznych. Nikt nie jest w stanie stwierdzić, czy tzn. Państwo Islamskie może uzyskać broń atomową, a może już jest w jej posiadaniu. Przedstawione zagrożenia i pogarszające się relacje z Rosją, stawiają wyzwanie do zmiany strategii prowadzonej przez NATO. Musi ona przewartościować priorytety XXI wieku i skupić swoją działalność na konkretnych regionach geograficznych wzmacniając swoją pozycję. Od 2014 roku NATO notuje się stały wzrost wielkości Sił Odpowiedzi NATO, utworzono specjalny oddział Sił Włóczni, oraz powstały wielonarodowościowe grupy bojowe w Estonii,

⁸ S. Koziej, *Wymiar Wschodni NATO*, Kraków, 2006, s. 15-16.

Litwie, Łotwie oraz Polsce. NATO promuje wzajemną integrację z państwami członkowskimi, co zostało zadeklarowane na szczycie w Warszawie w 2016 roku.

Kierunek aktywności Paktu jest skierowany w dwóch kierunkach: południowym i wschodnim. Działalność oddziałów NATO na terenie basenu morza śródziemnego, obszaru dawnej Jugosławii jest najbardziej absorbująca dla organizacji, ale też w pewnym sensie jest wymagana przez inne państwa, ponieważ jest to obszar bardzo niestabilny gospodarczo i politycznie. Kierunek wschodni dotyczy bardziej sytuacji w Gruzji, na Ukrainie i kontroli działań podejmowanych przez Rosję. Zapewnienie bezpieczeństwa i pokoju na Ukrainie jest odbierane, jako zapewnienie pokoju całej Europie. Wstąpienie Ukrainy w szeregi NATO pozwoliłoby na kontrolowanie sytuacji w rejonie Morza Czarnego i zbliżenie oddziałów do Rosji. Spowodowałoby to ochłodzenie imperialnego temperamentu i powstrzymało Rosję przed kolejnym atakiem zbrojnym. Choć aktualnie takie uczestnictwo jest wysunięte na odległe plany, to NATO porusza kwestię aneksji Krymu przy każdej rozmowie z Kremlm.⁹ Bez wątplenia wszystkie kraje członkowskie uważają Europę Wschodnią za najważniejsze wyzwanie strategiczne. Wymiar Wschodni NATO jest realizowany przez tzn. politykę „otwartych drzwi” w której biorą udział państwa chcące przystąpić do struktur Sojuszu, są działaczami EAPC (European Association for Palliative Care) oraz uczestniczą w programie PdP (Professional Development Program).¹⁰ Ukraina jako państwo wyrażające chęć przystąpienia do szeregów organizacji, przekazuje do dyspozycji znaczący potencjał militarny np. ukraiński transport strategiczny oraz przeprowadzają konieczną modernizację sił zbrojnych. Wschodni wymiar współpracy opiera się również na kontaktach z Rosją. Kluczowym dokumentem w tej sprawie był „Akt stanowiący o podstawach wzajemnych stosunków, współpracy i bezpieczeństwa między NATO i Federacją Rosyjską”, podpisany 27 maja 1997 roku. Obie strony deklarują swoje przyjazne zamiary i chęć przewyciężenia dawnych sprzeczności. Zasady na jakich została określona współpraca z Rosją: poszanowanie ogólnych zasad współżycia międzynarodowego, opartych na prawie międzynarodowym, normach OBWE i Karty Narodów Zjednoczonych, poszanowanie demokracji, pluralizmu politycznego, praw człowieka i wolności obywatelskich, gospodarki rynkowej, respektowanie suwerenności państw trzecich, [...] oraz niepodzielność bezpieczeństwa.¹¹

Stosunki NATO z Rosją stanowią fundament dla podejmowanych przez Sojusz działań. Po zakończeniu Zimnej Wojny, Rosja była skłonna nawiązać współpracę z Sojuszem i wspólnie podejmowali działania mające zapewnić pokój na świecie. Otwarta postawa Paktu była zapisana już w rzymskiej Koncepcji Strategicznej, która miała bazować na wspólnych wartościach i przekonaniach.¹² Od 2001 roku, czyli po atakach terrorystycznych w USA, optymistyczna i przyjazna atmosfera zacieśniła współpracę Rosji i NATO, na czym w dużej mierze zyskała Polska, ponieważ jej stosunki ze Wschodem przestały być napięte. Wspólnie

⁹ <http://www.polukr.net/blog/2018/04/nato-sytuacja-na-ukrainie-tematem-kazdej-rozmowy-z-rosja/> (09.05.2018)

¹⁰ S. Koziej, *Wymiar...*, op.cit., s. 50-53.

¹¹ https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm?selectedLocale=en (22.05.2018).

¹² R. Kupiecki, *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*, Warszawa, 2016, s. 125-126.

został utworzony organ decyzyjny- Rada NATO- Rosja (NRC), która zastępowała dawny PJC. Niestety w ostatnich kilku latach, stosunki Rosji nie tylko z Unią Europejską, ale również NATO, uległy znacznemu pogorszeniu. Różne cele i strategie, jakie obrały oba bieguny, doprowadzają do coraz liczniejszych sporów międzynarodowych. Rosja jako silny gracz polityczny nie chce oddać wpływów jakie posiada na obszarze poradzieckim, natomiast strategia NATO opiera się na pogłębianiu współpracy z tymi państwami w celu wspierania demokracji w tych państwach. Przez ponad 20 lat próby zacieśniania współpracy Rosji z NATO, było wiele kwestii spornych np. obecność wojsk USA w Europie, działania NATO poza obszarami ujętymi w traktacie, potępienie przez organizację wojny w Czeczenii. Jednak agresywna postawa i bezwzględny sprzeciw dalszej integracji pojawił się w momencie próby rozszerzenia NATO na Wschód. Rosja od początku nawiązania stosunków z Paktem, podkreślała, że należałoby utworzyć organizację składającą się ze Wspólnoty Niepodległych Państw z Kremlu na czele, jako równoważnika NATO.¹³ Dokument „ Studium o rozszerzeniu NATO” i gotowość do przyjęcia w struktury NATO państwa Europy Środkowo Wschodniej, została odebrana jako ekspansja na terytoria znajdujące się w strefie wpływów Federacji. W odpowiedzi zostało wystosowane pismo, ostrzegające Zachód, iż w przypadku kontynuacji integracji z państwami poradzieckimi i przybliżania się do granic rosyjskich, mogą zostać użyte „właściwe do zatrzymania tego procesu” środki. Rosja nie zadeklarowała agresji militarnej, jednak wyraziła swoje niezadowolenia, co osłabiło kontakty pomiędzy tymi podmiotami.

Pierwszy poważny kryzys współpracy pojawił się w 2008 roku p wybuchu wojny rosyjsko-guzjińskiej. Doprowadziło to do zawieszenia współpracy w ramach NRC i stosunków dyplomatycznych.¹⁴ Gruzja jako państwo poradzieckie, bardzo starała się wstąpić w struktury NATO. Od wielu lat przeprowadzała zmiany instytucjonalne i umacniała demokrację. Deklaracja przystąpienia jaką otrzymała Gruzja, była elementem zapalnym do powstania konfliktu militarne go. Było to swoiste przedstawienie siły przez Rosję i pokazanie, że nadal posiada silne wpływy na terenie Kaukazu. Sekretarz Generalny NATO Jens Stoltenberg po wizycie w Tbilisi w 2016 roku nadal podtrzymywał swoje poparcie dla członkostwa Gruzji w NATO i zadeklarował pomoc w osiągnięciu tego celu.¹⁵

Wydarzenia z kwietnia 2014 roku, kiedy Rosja dokonała aneksji Krymu, zostały potępione przez Sojusz i po dziś dzień stanowią temat dyskusji pomiędzy NATO a Rosją. Rosja naruszając suwerenność Ukrainy złamała prawo międzynarodowe, oraz zobowiązania wynikające z „Aktu Stanowiącego”. W skutek czego Sojusz zawiesił wszelką współpracę cywilną i wojskową z Rosją. Agresywne zachowanie Rosji nie uspokaja nastrojów w Polsce, ponieważ znajduje się ona w zasięgu militarne go zagrożenia. Zwołanie Szczytu NATO w Warszawie w 2016 roku nie było więc przypadkowe. Przedstawiciele debatowali głównie nad zabezpieczeniem zewnętrznej granicy, czyli o zwiększonej obecności wojsk NATO w państwach wschodniej flanki oraz zwiększeniem ilości ćwiczeń na wypadek ponowne go ataku.

¹³ *Ibidem*, s 127.

¹⁴ https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50090.htm#, (23.05.2018).

¹⁵ <https://www.euractiv.pl/section/wschod-europy/news/gruzja-coraz-blizej-czlonkostwa-w-nato/>, (23.05.2018).

Podsumowując, rozwój technologiczny pozwala przypuszczać, że atak militarny wymierzony w państwa europejskie jest mało prawdopodobny. Rosja prowadzi ćwiczenia mające na celu sprawdzić zdolność NATO do obrony, jednak wymiar wojny hybrydowej bądź też cyfrowego ataku hackerskiego jest bardziej prawdopodobny.¹⁶ Niewystarczające przygotowanie na płynące zagrożenia tkwi w niewykorzystanym potencjale współpracy NATO z Unią Europejską. Dotyczy to jednocześnie braku strategii na wypadek konfliktu hybrydowego, brak ściśle określonych działań w celu zwalczania terroryzmu, jak i również braku jednoznacznego stanowiska wobec działań podejmowanych przez Rosję. Obie organizacje wyrażają wolę wznowienia współpracy ze Wschodem, jeśli tylko zaprzestanie działań łamiących prawo międzynarodowe. Najbliższe lata pokażą, jaki cel ma Rosja w osłabieniu kontaktów międzynarodowych z tak wpływowymi organizacjami, ponieważ jestem przekonana, że jest to część ściśle określonej strategii.

Istota i znaczenie Rosji w polityce Polski

Dzielenie przeszłości historycznej z Rosją, stanowi dla Polski odwieczną barierę w stosunkach polityczno- gospodarczych. Rozważania nad powodami źle układającej się współpracy gospodarczo- politycznej prowadziłam w pierwszym rozdziale swojej pracy. Przechodząc jednak do problemu, jakie znaczenie odgrywa Rosja w polityce Polski, nie sposób wrócić do poruszanych już wcześniej kwestii. Skupię się na wpływie organizacji do których przynależy Polska, czyli NATO i UE na politykę zewnętrzną prowadzoną w stosunku do Rosji. Czy gdyby Polska nie obrała prozachodniego kierunku, to czy współpraca ze Wschodem wyglądałaby inaczej? Jest to niewątpliwie trudne pytanie, na które postaram się odpowiedzieć.

Samo rozpoczęcie przez Polskę negocjacji akcesyjnych do UE, wywołało poruszenie wśród elit rządzących na Kremlu. Kierunek prozachodni naszego państwa oznaczał ograniczenie strefy wpływów Rosji i tym samym zbliżenie się granicy Wspólnoty do jej granic. Polska wstępując do UE obrała sobie za cel pomoc innym krajom w dążeniach do struktur unijnych. Wielokrotnie było to odebrane przez Rosję, jako ingerencja w jej politykę. Skutkiem były wahania cen surowców energetycznych, mało korzystne mowy handlowe, a w skrajnych przypadkach nawet sankcje finansowe.

W historii stosunków UE- Rosja, które opisałam w pierwszym podpunkcie tego rozdziału, wymieniłam dwa kluczowe kryzysy. Pierwszy dotyczy Gruzji, a drugi Ukrainy. Można powiedzieć, że są to jednocześnie kryzysy Polsko- Rosyjskie, ponieważ do tej pory Polska popierała w każdą decyzję podjętą przez Brukselę. Nakładane sankcje finansowe od 2013 r. są bardzo dotkliwe dla naszej gospodarki, a mimo to nadal je podtrzymujemy. Polska ze względu na postanowienia traktatowe, stanowi z Unią jedność. Odrębne zdanie byłoby postrzegane jako zdrada.

Trwający od 2016 r. kryzys Polsko- Unijny jest odbierany na Wschodzie, jako możliwość odbudowy stosunków międzynarodowych. Cytując Siergieja Oznobiszczewa,

¹⁶ <https://www.tvp.info/37306554/rosja-sprawdza-mozliwosci-nato>, (23.05.2018).

„procesy, które obserwujemy w ostatnim czasie w Polsce i w szeregu innych państw wschodnioeuropejskich, dają nadzieję na polepszenie ich relacji z Rosją na tle rozczarowania czysto zachodnią drogą”.¹⁷ Niektóre działania łamiące praworządność w Polsce są na porządku dziennym w Rosji, co powoduje swego rodzaju zrozumienie i poparcie dla polskiego rządu. Rosja będzie starała się pokazać, jak bardzo Unia ogranicza swobodę działań naszego rządu, aby osłabić ich relacje.¹⁸ Odbudowa stosunków z Rosją zapewniłaby nam zaprzestanie manipulacji cen przez Gazprom i zapewniłaby nam bezpieczeństwo energetyczne. Nieprzewidywalność Rosji sprawia, że Polska nigdy nie będzie mogła w pełni czuć się bezpieczna, jednak moment w jakim się znajdujemy, wymaga obrania konkretnego kierunku politycznego. Z jednej strony, polski rząd krytycznie podchodzi do ingerowania Brukseli w naszą praworządność i tym samym pogarsza to nasze stosunki z innymi państwami członkowskimi. Z drugiej strony, mamy Rosję z którą relacje pogorszyły się na skutek jej militarnej agresji, ale również bezspornego popierania decyzji podejmowanych przez Brukselę w sprawie Kremla. Rząd musi zdecydować, który kierunek będzie korzystniejszy dla naszej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa.

Rozszerzenie NATO o Polskę było trudnym do zaakceptowania przez Rosję wydarzeniem. Oznaczało to możliwość rozlokowania baz wojskowych bliżej granic zewnętrznych Rosji. Nie mniej jednak przynależność Polski do NATO spowodowało, że Polska zyskała na znaczenia dla Rosji. Dało to nowe możliwości negocjacji porozumień partnerskich na zasadach odwzajemniania się. Rosja wielokrotnie utrudniała integrowanie się Polski i NATO, podkreślając, że ma w tym określone interesy narodowe.¹⁹ Aby pokazać swoje niezadowolenie ówczesny minister spraw zagranicznych Andriej Kozyriew, nazwał państwa europejskie „fałszywymi sojusznikami”.

Polska jako nowe państwo członkowskie od samego początku ochoczo angażowała się w misje prowadzone przez Sojusz. W 2003 roku zostały zaangażowane oddziały wojskowe na interwencji w Iraku. Spotkało się, to z dużą krytyką w szczególności ze strony Francji i Rosji. Postawa rządu polskiego wykazywała poparcie dla wszystkich ówczesnych działań Sojuszu, aby pokazać, że organizacja ma sprzymierzeńca. Polska liczyła, że w przypadku zagrożenia dla jej bezpieczeństwa, Pakt odwdzięczy się tym samym. Obawiano się tym samym, że brak zainteresowania ze strony państw europejskich misjami pokojowymi, może skutkować zmniejszeniem ilości wojsk amerykańskich w Europie. Taki obrót sytuacji byłby niezwykle korzystny na Rosji.

Rok 2008 był przełomowy we wszystkich dziedzinach polityczno- gospodarczych. Polska po wybuchu konfliktu gruzińskiego, bardzo ją wspierała i negatywnie wypowiadała się o postępowaniu Kremla. Zabiegała o poparcie dla Gruzji, wnosząc o utworzenie specjalnej Komisji i szybszą akcesję w struktury NATO. Zaangażowanie się Polski było korzystne dla jej wizerunku w Radzie Bezpieczeństwa, jako państwa pomagającego uniezależnić się od

¹⁷ <https://dorzeczy.pl/swiat/49900/Konflikt-Polski-z-UE-szansa-dla-Rosji.html>, (28.05.2018).

¹⁹R. Jakimowicz, *Polityka Zagraniczna Polski. 25 lat doświadczeń*, Łódź 2016, s.206-207.

wpływów rosyjskich, jednak pogardzało to kontakty ze Wschodem. Polska pokazała tym samym, że przedkłada zachodnią solidarność nad stabilne stosunki z Rosją.

Po aneksji Krymu w 2014 roku, USA wystąpiły z inicjatywą zwiększenia ilości wojsk na kontynencie europejskim, co będzie częścią misji Atlantic Resolve. W maju tego roku Rosja odpowiedziała na utworzenie baz na terenie polski słowami, że jest to suwerenna decyzja każdego kraju, a obecność wojsk nie przyczyni się do ustabilizowania sytuacji na kontynencie. Można rozumieć, to w sposób, aby Polska przeanalizowała jeszcze raz swoją decyzję na rozmieszczenie wojsk NATO-wskich, ponieważ może mieć to negatywne dla niej skutki. Polska jednak solidarnie z decyzją Paktu i UE podtrzymuje sankcje nałożone na Rosję i po podejrzeniu zamachu na Siergieja Skiprała, podjęła decyzję o wydaleniu z kraju czterech rosyjskich dyplomatów. Wschód nie pozostaje dłużny i również wydała polskich dyplomatów, co utrudni nasze stosunki polityczne.

Moment w który znajduje się świat na osi czasu powoduje, że wszystkie normy prawa międzynarodowego, porządek i ład wypracowywany przez setki lat, jest deptany przez agresywną politykę władz rosyjskich.²⁰ Bez wątpienia bezpieczeństwo europejskie w najbliższych latach będzie ściśle związane z wydarzeniami na Ukrainie. Skutkiem tych wydarzeń będą decyzje podejmowane przez NATO i Rosję, które będą wpływać na poziom bezpieczeństwa europejskiego, w tym także Polski.²¹ Kluczową rolę dla naszego państwa odgrywa ustalenie priorytetów obronnych w ramach UE, ponieważ same deklaracje pomocy i potępienie działań Rosyjskich nie zapewnią nam trwałego spokoju i poczucia, że nie jesteśmy narażeni na atak. Atak rozumiany w szerokim tego znaczenia słowie, ponieważ Rosja posiada nad nami swego rodzaju przewagę w kwestiach energetycznych, militarnych i gospodarczych. Jedynym wyjściem z obecnego impasu politycznego jest racjonalność i nie uleganie emocjom, czy dumie co jest powszechnie obecne. Opanowanie obecnej sytuacji międzynarodowej pozwoli na uregulowanie stosunków Polsko- Rosyjskich i być może przyczyni się do zbliżenia obu państw. Wbrew pozorom stagnacja pomiędzy tymi dwoma państwami jest lepsza dla naszej gospodarki niż trwająca wojna gospodarcza.

Streszczenie:

W pracy została podjęta próba oceny międzynarodowego systemu bezpieczeństwa w kontaktach z Rosją w latach 2000-2017. Zwrócona zostaje uwaga na wpływ organizacji do których przynależy Polska, czyli NATO i UE na relacje pomiędzy tym krajem a Rosją. Rosja jako ważny gracz na arenie politycznej jest przedstawiona jako opozycja do Europy z czego wynikają różne zagrożenia i wyzwania dla państw europejskich.

²⁰ *Ibidem*, s. 205-206.

²¹ S. Koziej, *Wymiar...*, op.cit., s. 50-51.

Słowa kluczowe:

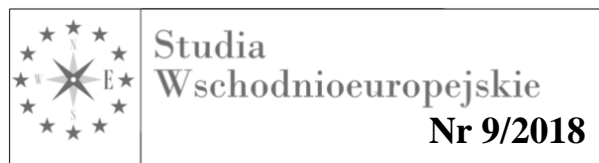
Polityka bezpieczeństwa, polityka zagraniczna, współpraca, gospodarka, militarizm, konflikt.

Key words:

Security policy, foreign policy, cooperation, economy, conflict, militarism.

Bibliografia:

1. Dyrektywa nr 2009/72/WE z 13 lipca 2009 r.
2. Fehler W., Marczuk K., *Polityka Unii Europejskiej w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego. Uwarunkowania- realizacja- wyzwania w drugiej dekadzie XXI wieku*, Warszawa 2015.
3. Jakimowicz R., *Polityka Zagraniczna Polski. 25 lat doświadczeń*, Łódź 2016.
4. Kostecki M., *Wybrane aspekty wzajemnych relacji Federacji Rosyjskiej z Unią Europejską w świetle dokumentów prawnomiędzynarodowych*, Sulechów 2006.
5. Koziej S., *Wymiar Wschodni NATO*, Kraków 2006.
6. Kupiecki R., *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*, Warszawa 2016, s 125-126.
7. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 713/2009 z 13 lipca 2009 r.
8. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 714/2009 z 13 lipca 2009 r.
9. Sprawozdanie w sprawie stosunków gospodarczych i handlowych UE z Rosją, A6-0206/2007.
10. Źródło internetowe, <http://www.polukr.net/blog/2018/04/nato-sytuacja-na-ukrainie-tematem-kazdej-rozmowy-z-rosja/>.
11. Źródło internetowe, <https://dorzeczy.pl/swiat/49900/Konflikt-Polski-z-UE-szansa-dla-Rosji.html>.
12. Źródło internetowe, https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojsko_Polskie_w_operacjach_pokojowych.
13. Źródło internetowe, <https://www.euractiv.pl/section/wschod-europy/news/gruzja-coraz-blizej-czlonkostwa-w-nato/>.
14. Źródło internetowe, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm?selectedLocale=en.
15. Źródło internetowe, https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50090.htm#.
16. Źródło internetowe, <https://www.tvp.info/37306554/rosja-sprawdza-mozliwosci-nato>.

Stosunki Federacji Rosyjskiej ze Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo-Wschodniej. Niewykorzystany potencjał czy szansa na normalizację polityki zagranicznej FR?

Kryzys krymski wraz ze swoimi konsekwencjami w postaci sankcji oraz częściowej izolacji dla Federacji Rosyjskiej był bodźcem do rewizji upublicznionej w 2013 roku koncepcji polityki zagranicznej. Nowa sytuacja przymusiła Rosję nie tylko do poszukiwania nowych sojuszników, ale również do zacieśniania więzów z partnerami, którzy dotychczas znajdowali się poza kręgiem największego zainteresowania władz. Jako najważniejszych partnerów, ogłoszona w 2017 roku nowa koncepcja wskazuje państwa takie jak Białoruś, Armenię, Kazachstan oraz Kirgistan. Znaczenie reszty państw skupionych w Euroazjatyckiej Wspólnocie Gospodarczej wyraźnie zmalało. Nie tylko ze względu na trudności gospodarcze z jakimi się zmagają, ale również na świadomość Rosji o niemożności stania się dla nich źródłem modernizacji. Obszarem, który ma wypełnić tę lukę ma stać się Azja Południowo-Wschodnia wraz z Chinami i Mongolią²². To właśnie obszar państw należących do Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) ma stać się areną nie tylko aktywności politycznej, ale też gospodarczej. ASEAN powstał z inicjatywy Indonezji, Malezji, Tajlandii, Filipin oraz Singapuru w 1967 roku na mocy Deklaracji Bangkoku. Na przestrzeni lat pełnoprawnymi członkami stały się również sąsiedzkie państwa: Brunei, Laos, Mjanma, Kambodża oraz Wietnam, który w latach 80-tych XX wieku postrzegany był jako największy regionalny przeciwnik formułującego się ugrupowania ze względu na swoje bliskie koneksje z państwami komunistycznymi: Chinami oraz ZSRR. Okres lat 60-tych był w Azji szczególnie niespokojny, stąd wynikła potrzeba zrzeszania się. Nowopowstałe państwa, dopiero gruntujące swoją suwerenną pozycję w architekturze ówczesnego porządku świata musiały powziąć działania mające na celu zapewnienie sobie niezależności od dawnych mocarstw kolonialnych, a także głównych aktorów zimnej wojny: Stanów Zjednoczonych Ameryki i ZSRR. Niemniej ważne było zatrzymanie ekspansji komunizmu, jako że w wielu z południowoazjatyckich państw komunistyczne partyzantki rosły w siłę otrzymując zagraniczne wsparcie. ASEAN jako

²² S. Kozłowski, *Zwrot ku Azji – wizja i strategia polityki Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia”, 2017, nr 1 (12), s. 61.

organizacja często podlega debatom w kontekście swojej roli i sprawczości. Część badaczy w ramach teorii neorealistycznej postrzega ją jako nieskuteczną, będącą jedynie formą grupy dyskusyjnej. Podkreśla się jednak pozytywny wpływ na kształtowanie się norm stosunków międzynarodowych. Cechą charakterystyczną działalności ASEAN jest tworzenie różnych form współpracy zewnętrznej, które pośredniczą pomiędzy organizacją a jej partnerami globalnymi. Dzięki tak wypracowanemu systemowi, organizacji udało się umocnić swoją pozycję jako partnera na arenie międzynarodowej. W przeszłości, rosyjskie więzi z Azją Pd.-Wsch. nie były dość silne, czego głównym powodem była odległość jaka je dzieli. Istotnym czynnikiem była również znikoma zbieżność interesów, a także w okresie powojennym zażyłość wielu państw takich jak Indonezja, Malezja i Singapur ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Współcześnie, większość państw południowoazjatyckich jest zaniepokojonych wizją chińskiej dominacji, a tym samym utraty swojej niezależności²³. Buforem bezpieczeństwa jest dla nich nawiązywanie nowych sojuszy, szczególnie gospodarczych. Dzięki temu, w ostatnich latach wzrosła aktywność Arabii Saudyjskiej, Turcji, czy też Iranu w regionie. W tej ekonomiczno-politycznej układance, również i Rosja pragnie znaleźć swoje miejsce, konsekwentnie zacieśniając nawiązane w 1992 roku relacje z ASEAN-em. Niniejszy artykuł ma za zadanie zarysować historię stosunków pomiędzy Federacją Rosyjską a Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo-Wschodniej od ich ustanowienia, aż do roku 2018 kiedy to Rosja została zaproszona na kolejny szczyt w Singapurze. W dalszej części tekstu podejmę się próby analizy interesów rosyjskich na obszarze Azji Pd.-Wsch., a także wyzwań jakie stoją przed oboma podmiotami w kontekście współpracy oraz nakładania się interesów państw tradycyjnie już zaznaczających tam swoją obecność, takich jak USA czy Chiny.

Nawiązanie stosunków między Federacją Rosyjską a ASEAN

Mówiąc o współczesnych stosunkach Federacji Rosyjskiej z państwami ASEAN-u nie można pominąć okresu, w którym istniał jeszcze Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Relacje nawiązywane ówczesnie przez ZSRR w ramach sojuszy zimnowojennych były najczęściej bilateralne. W ten sposób nawiązano relację z Kambodżą, Wietnamem oraz Laosem. Po śmierci Stalina zainteresowano się również Indonezją, gdzie rosnąca w siłę komunistyczna partia zdawała się być doskonałym partnerem i gwarantem łatwego sukcesu. Szanse na sojusz zostały jednak przekreślone w latach 1965-1966 kiedy to na rozkaz gen. Suharto doszło do masowych czystek na komunistach. Moskwa nie wiedziała, jak postąpić z krajem, w którym de facto wymordowano wszystkich komunistów²⁴. Czarę goryczy przelała również indonezyjska polityka balansowania pomiędzy USA i ZSRR w celu zaspokajania własnych interesów bez jednoznacznej deklaracji. W okresie dezintegracji Związku Radzieckiego po objęciu w 1990 roku urzędu przewodniczącego Rady Najwyższej Rosji przez

²³ Pacuła, *Relacje Chin z wybranymi państwami w Azji Południowo-Wschodniej i Wschodniej i ich wpływ na bezpieczeństwo w regionie*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2015, nr 2, str. 78.

²⁴ S. Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev*, „The Pennsylvania State University”, Pennsylvania, 2007, str. 789.

Borysa Jelcyna pozycja ZSRR, a chwilę później i Federacji Rosyjskiej znacząca spadła. Na tyle, iż utracono wpływy w państwach które dotychczasowo były sprzymierzeńcami na rzecz Chin oraz Stanów Zjednoczonych²⁵. Nie będzie zatem uogólnieniem stwierdzenie, iż stosunki pomiędzy Rosją, sukcesorką ZSRR, a ASEAN-em zaczęto budować na początku lat 90-tych XX wieku właściwie od zera.

W 1996 roku, Rosja otrzymała status pełnoprawnego partnera i przez następne kilka lat zaczęto tworzyć podwaliny współpracy. Kluczowe dla współpracy obu stron są podpisane dokumenty: deklaracja o partnerstwie, porozumienie na rzecz współpracy ekonomicznej, a także kompleksowy program promujący współpracę na lata 2005 – 2015. Dodatkowo, w 2004 roku Rosja podpisała traktat o wzajemnych stosunkach i współpracy. Głównymi metodami mającymi na celu ułatwienie dialogu stały się komitety współpracy, spotkania robocze oraz coroczne konferencje. Mimo szeroko zakrojonych wysiłków lata 90-te są często poddawane krytyce przez rosyjskich badaczy. Wskazuje się, że przedsięwzięte działania były jedynie pustymi deklaracjami bez realnej implementacji przyjętych założeń oraz rozwiązań²⁶. Długi okres dobrych intencji przy jednoczesnym braku praktycznych akcji zaczął ulegać powolnym zmianom od momentu przejścia prezydentury w Federacji Rosyjskiej przez Władimira Putina. To pod jego rządami zrozumiano, iż dzięki bardziej zróżnicowanemu podejściu do zagranicznej polityki gospodarczej, w tym zacieśnianiu więzi również z odległymi dotychczas partnerami można osiągnąć znacznie większe korzyści. Od 2000 roku jesteśmy świadkami dynamicznego i konsekwentnego wzrostu aktywności rosyjskiej w regionie Azji Południowo-Wschodniej. Zaczęto uważniej przyglądać się mechanizmom integracji, a także podkreślać znaczenie partycypacji Rosji w azjatyckim regionalizmie²⁷. Dla Federacji Rosyjskiej zaangażowanie się w te struktury było niezwykle istotne w kontekście konieczności uniknięcia wyłączenia z regionu. W 2005 roku, Władimir Putin uczestniczył w Szczycie Wschodnioazjatyckim (East Asia Summit) przy okazji wyrażając rosyjską chęć dołączenia do grupy obradujących państw. Zgłoszenie to zostało jednak odrzucone z powodu braku konkretnych propozycji ze strony Rosji, co uwypukliło różnicę pomiędzy jej oczekiwaniami, a postrzeganiem Rosji przez azjatyckie państwa. Pierwszy szczyt ASEAN – Rosja odbył się 13 grudnia 2005 roku w stolicy Malezji, Kuala Lumpur. Przyjęto na nim założenie, że partnerskie spotkania będą odbywały się często, jednak w rzeczywistości kolejny taki szczyt odbył się dopiero 5 lat później, w 2010 roku. Wyraźnie widać, że zainteresowanie rosyjskich polityków regionem nie jest stałe i zmienia się w zależności od sytuacji politycznej, jednak 2010 rok to również inne znaczące wydarzenia i względne sukcesy rosyjskiej dyplomacji: Federacja Rosyjska stała się pełnoprawnym członkiem EAS oraz włączyła się w dialog ASEM (Asia-Europe Meetings). Postrzega się to jako względny sukces, ponieważ udział

²⁵ E. S. Martynova, *Rhetoric or Reality? [w:] Strengthening of Cooperation between Russia and ASEAN*, „Asian Politics & Policy”, nr 6, s. 399.

²⁶ E. Kanaev, *Otnosheniya posle holodnoy voyni [w:] ASEAN i Rossiya*, „Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya” 2007, nr 2, s. 69.

²⁷ Buszynski, *Russia and Southeast Asia: A new relationship*, „Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs” 2006, nr 28 (2), s. 281.

Rosji w tych przedsięwzięciach zdaje się być częścią planu państw stowarzyszonych w ASEAN-ie, aby zrównoważyć wpływy Stanów Zjednoczonych oraz osłabić dominację Chin, zatem trudno jednoznacznie ocenić skuteczność działań podjętych przez administrację Putina. We wrześniu 2012 roku we Władywostoku odbył się szczyt Wspólnoty Gospodarczej Azji i Pacyfiku (APEC), który miał udowodnić rosyjskie ambicje, aby odgrywać bardziej znacząca rolę na obszarze Azji Południowo-Wschodniej. Rosjanie wykazali się duże zainteresowanie kwestiami regionalnymi, ale ponownie nie zaproponowali żadnych konkretnych inicjatyw, które miałyby szansę zadziałać w perspektywie długoterminowej²⁸. Szczyt ten nie doprowadził do znaczących zmian i ponownie ujawnił niestałość rosyjskich zamiarów – po jego zakończeniu rządowe agencje rosyjskie znacznie zmniejszyły swoje zaangażowanie w prace APEC, a przedstawiciele biznesowi zlekceważyli spotkania Biznesowej Rady Doradczej w ramach APEC. Mimo pełnoprawnej roli w azjatyckich strukturach, rosyjski wpływ na politykę regionalną jest bardzo ograniczony. Mimo deklaracji rozwijania wielokierunkowej polityki, polityka rosyjska ma mocno sinocentryczny charakter, co skutecznie zwiększa dystans pomiędzy Federacją Rosyjską, a państwami zrzeszonymi w ASEAN-ie, które obawiają się uzależnienia od Chin i jej gospodarki. Szczególnie zniechęcające były chińsko-rosyjskie manewry na Morzu Żółtym w 2012 roku oraz podkreślanie zwycięstwa w II wojnie światowej, co budzi oburzenie w Japonii. W kwestii gospodarczej również to Chiny mają zdecydowaną przewagę. Blisko 60% handlu rosyjskiego w Azji stanowi handel z Chińską Republiką Ludową. Również na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie dominują chińskie inwestycje. Rosji zależy, aby przekształcić obszar Dalekiego Wschodu w „frontowe drzwi Pacyfiku”, jednak aby przyciągnąć kapitały innych państw należałoby przeprowadzić szereg reform społeczno-gospodarczych. Czynnikiem hamującym napływ inwestycji z Azji Południowo-Wschodniej do Rosji i odwrotnie jest również słabo rozwinięta infrastruktura transportowa pomiędzy dwoma obszarami. Już od 2011 roku w Rosji mówi się o potrzebie „zwrócenia się w kierunku Azji”²⁹. W zatwierdzonej ówczesnie koncepcji polityki zagranicznej podkreślano konieczność wzmocnienia obecności Rosji w regionie Azji i Pacyfiku, jednak brak praktycznych działań mocno kontrastował z tymi założeniami.

Współpraca gospodarcza

Od ustanowienia wspólnych relacji na początku lat 90-tych, stosunki Rosji z ASEAN-em ograniczały się głównie do sfery politycznej bez podstaw dobrej współpracy ekonomicznej. Aż do dzisiaj, mimo partnerstwa politycznego, poczyniono niewielkie postępy w zakresie współpracy gospodarczej. Całkowita wymiana handlowa między ASEAN a Rosją wzrosła o 85,3% z 9,06 mld USD w 2010 r. do 16,79 mld USD w 2017 roku³⁰, a głównymi rosyjskimi

²⁸ K. Muradov, *Russia and APEC 2012: imaginary engagement?*, za: <http://www.eastasiaforum.org/2011/12/17/russia-and-apec-2012-imaginary-engagement/> (dostęp: 20.09.2019).

²⁹ M. Kaczmarek, *Rosyjski zwrot ku Azji: więcej słów niż czynów*, za: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_92.pdf (21.09.2019 r.).

³⁰ *ASEAN Statistical Yearbook*, za: <https://www.aseanstats.org/wp-content/uploads/2018/12/asyb-2018.pdf>, s. 64 (21.09.2019 r.).

partnerami handlowymi w regionie są Indonezja, Malezja, Singapur i Tajlandia. Mimo tego wzrostu, Rosja wciąż nie znajduje się nawet w pierwszej piątce partnerów handlowych państw południowoazjatyckich i choć obserwuje się coroczny wzrost, handel z Rosją stanowi mniej niż 1% całkowitego handlu ASEAN. Jest to interesujące zważywszy na fakt, iż Federacja Rosyjska posiada porty morskie na Oceanie Spokojnym i nie potrzebuje pośredników. Chińczycy prowadzą skuteczny handel z krajami Afryki, mimo znacznie większej odległości pomiędzy nimi. Przeszkodą w zwiększeniu inwestycji oraz wymiany handlowej jest również ogromna luka informacyjna po obu stronach, a także zły klimat inwestycyjny w Rosji, szczególnie na jej Dalekim Wschodzie. Biznesmeni pochodzący z krajów ASEAN-u narzekają na niejasne przepisy i rosyjską korupcję, a ich obawy zdają się być zasadne, jako że rosyjskie struktury państwowe wciąż nie pochylają się wystarczająco nad potrzebami sektora prywatnych przedsiębiorstw. Problemy z ochroną własności i niekorzystne warunki prawne ograniczają możliwości zacieśniania współpracy gospodarczej. Rząd FR próbuje wprowadzać różnego rodzaju ulgi: uczestnicy projektów inwestycyjnych na Dalekim Wschodzie otrzymują ulgi podatkowe do 2023 r. Członkostwo Rosji w Światowej Organizacji Handlu (WTO) i przeprowadzona reforma podatkowa podniosły jej ocenę ratingową, jednak na 185 państw wziętych pod uwagę w analizie Rosja plasuje się na 92 miejscu. Należy jednak mieć nadzieję, że wstąpienie do WTO w perspektywie długoterminowej zwiększy przejrzystość i przewidywalność Rosji w zakresie inwestycji zagranicznych. Brak zdecydowanej aktywności Rosji w regionie widoczny jest również w sektorze bankowości i współpracy inwestycyjnej z państwami południowoazjatyckimi. W 2009 roku utworzono bank rosyjsko-wietnamski, ale na tym poprzestano rozwój w sektorze.

Ostatnie lata pozwoliły Rosji na dywersyfikację swojej obecności na rynkach Azji Południowo-Wschodniej. Rosyjskie firmy uczestniczą w projektach poszukiwawczych ropy naftowej i gazu w Indonezji, Wietnamowi, Kambodży i Laosie. Oprócz tego pomagają tym państwom w budowie i unowocześnianiu infrastruktury energetycznej. Wśród innych projektów przemysłowych w ramach współpracy Rosja-ASEAN warto wspomnieć o projektach w obszarze nano i biotechnologii, bezpieczeństwa żywności oraz edukacji. Kraje na południu Azji korzystają również z doświadczenia Rosji w zakresie rozwijania technologii informacyjnych oraz rozwiązań mających na celu poprawianie wydajności rolnictwa. Rosja ma także tradycyjnie przewagę konkurencyjną w dziedzinie eksportu broni oraz przemysłu kosmicznego. Już w czasach Związku Radzieckiego państwa takie jak choćby Indonezja korzystały z jego zaplecza technologicznego, a także technicznego. Także dzisiaj Rosja zaznacza swoją obecność dzięki realizacji projektów infrastrukturalnych, w tym budowy elektrowni jądrowych. Niestety, po stronie rosyjskiej większość projektów realizowanych jest przez przedsiębiorstwa państwowe, co jest wyraźną strategiczną słabością polityki regionalnej. Rosjanie nie rozumieją jak kluczową rolę odgrywa biznes prywatny w Azji w procesach integracji. Od 1998 roku powstają dwustronne rady biznesowe pomiędzy Federacją Rosyjską a poszczególnymi państwami ASEAN-u mające na celu zacieśnianie współpracy pomiędzy prywatnymi podmiotami, a także promocję rosyjskich produktów,

jednak zmiany te w kontekście mentalności rosyjskiego biznesu zdominowanego przez podmioty państwowe przeprowadzane są dość powoli. Dobrym katalizatorem tychże zmian może okazać się zorganizowane w 2013 roku w Sankt Petersburgu Międzynarodowe Forum Ekonomiczne. Wydarzenie zgromadziło wielu liderów biznesu po obu stronach deklarujących chęć regularnych konsultacji, a dobrym przykładem współpracy regionalnej jest przypadek Kraju Nadmorskiego, jednostki administracyjnej FR. W 2012 roku, ówczesny gubernator Vladimir Miklushevsky w trakcie spotkania z ambasadorem Republiki Indonezji przedstawił wyniki dotychczasowej współpracy, które w ciągu 10 lat wzrosły 24 razy, aby w 2011 roku być warte 11,9 milionów amerykańskich dolarów. Tego rodzaju spotkania na szczeblu regionalnym w przypadku tak rozległego nie tylko terytorialnie, ale także strukturalnie kraju jakim jest Rosja mogą realnie przyczynić się do wzmocnienia relacji biznesowych na średnim i małym szczeblu.

Współpraca kulturalna

W obszarze wzmacniania więzi kulturowych Rosja pozostaje wierna systemowi jaki zapoczątkowano jeszcze w okresie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. W Malezji oraz w Kambodży rosyjskie centra kultury i nauki istnieją już od pierwszej połowy lat 80-tych XX wieku. Ośrodki te są rządowymi organizacjami non-profit mającymi na celu promocję stosunków pomiędzy Rosją a danym państwem, szczególnie w sferze kultury, edukacji oraz nauki. Nieprzerwane istnienie placówek w wymienionych państwach świadczy o swego rodzaju pozytywnych doświadczeniach z radziecką kulturą przynajmniej w dwóch państwach Azji Południowo-Wschodniej. Część współczesnych elit intelektualnych i zawodowych na terenie dawnych Indochin kształciło się na rosyjskich uczelniach. Po upadku Związku Radzieckiego jakość edukacji w Rosji nieco się pogorszyła, jednak rosyjska edukacja cieszy się nadal powszechnym szacunkiem, szczególnie w zakresie nauk technicznych oraz medycyny³¹. Obecnie największa wymiana studencka do Rosji z krajów ASEAN-u pochodzi z Wietnamu, Malezji i Kambodży. Około 8000 kambodżańskich studentów uczy się w Rosji, która ma nadzieję, że pomoże to złagodzić nieufność młodego pokolenia i zacieśni dopiero co rozpoczętą współpracę z Kambodżą na gruncie rolnictwa³². Istnieje również spora grupa rosyjskich studentów zainteresowanych angielskimi programami edukacyjnymi w Azji. Pomimo tego, badania naukowe nad Azją Południowo-Wschodnią nie są ani popularne, ani szeroko rozwinięte. Wynikają raczej z indywidualnego zainteresowania poszczególnych naukowców w przeciwieństwie do mody na japonistykę czy też sinologię. W Moskiewskim Państwowym Instytucie Stosunków Międzynarodowych (MGIMO) w 2010 roku powstało Centrum ASEAN jednak jego funkcja jest raczej grzecznościowa i informacyjna.

³¹ I. Podberezsky, *Non-economic approach in Russia-ASEAN relations: Changes in Asia, changes in Russia*, [w:] *Russia-ASEAN relations: New directions*, G. Chuftrin, M. Hong (red.), Imemo, Singapur, 2007, s. 16.

³² S. Ramani, *Cambodia: Russia's Gateway to ASEAN?*, za: <https://thediplomat.com/2016/06/cambodia-russias-gateway-to-asean/> (19.09.2019 r.).

Istotnym faktorem zacieśniającym więzy kulturowe, a także budzącym zainteresowanie pomiędzy obiema stronami jest turystyka. Liczba rosyjskich turystów w regionie rośnie z roku na rok, największą popularnością cieszy się Tajlandia. Tylko w pierwszych 9 miesiącach 2017 roku, Tajlandię odwiedziło 706,000 Rosjan³³. Napływ turystów będzie jedynie wzrastał, również dzięki bezwizowemu ruchowi z Malezją, Tajlandią, Wietnamem, Laosem i Filipinami. W innych państwach istnieje możliwość uzyskania bezpłatnej wizy wjazdowej, co znacznie upraszcza podróżowanie. Znamienna jest jednak bardzo niewielka liczba turystów podróżujących z Azji do Rosji, co może wiązać się z umiarkowanie efektywną promocją turystyki w Rosji. Może to pośrednio wpływać na ograniczoną liczbę inwestycji z Azji Południowo-Wschodniej na terenie Federacji Rosyjskiej. Powszechna nieznajomość kultury danego kraju skutkuje obawą przed inwestowaniem kapitału. Luka informacyjna dot. praw obowiązujących po obu stronach dotknęła wielu rosyjskich przedsiębiorców, którzy po otwarciu firm w Azji Południowo-Wschodniej ponieśli ogromne straty finansowe. Stan stosunków kulturalnych jest więc bardzo podobny do stanu stosunków gospodarczych. Istnieje dużo deklaracji bez faktycznych, skutecznych działań. Ostatnimi laty, w Federacji Rosyjskiej mamy do czynienia z boomem na kulturę tajską. W każdym dużym mieście powstają tajskie restauracje oraz sportowe sekcje boksu tajskiego, jednak znajomość kultury tajskiej pozostaje nadal powierzchowna i oparta na stereotypach. Wiedza na temat innych kultur narodów Azji Południowo-Wschodniej jest praktycznie nieznana, skupiona jedynie wokół środowisk działających przy ambasadach danych państw.

Podsumowanie

Listopad 2018 roku naznaczony był dla Federacji Rosyjskiej spotkaniami w Azji. Prezydent Władimir Putin uczestniczył w 13 dorocznym Szczycie Wschodnioazjatyckim (EAS) oraz 3. Szczycie Rosja – ASEAN w Singapurze. Poprzednie szczyty odbyły się kolejno w Malezji (2005 rok) oraz w Hanoi (2010). Głośne spotkanie w 2016 roku w Soczi nie jest oficjalnie uznawane za szczyt, z tego powodu, iż nie odbył się na terenie jednego z państw ASEAN-u. Kilka dni później premier Dmitrij Miedwiediew aktywnie partycypował w szczycie APEC. Wizyta Putina w Singapurze była okazją do uczczenia 50 rocznicy nawiązania stosunków pomiędzy krajami. Na przestrzeni tych lat, zarówno Rosja jak i Singapur znacząco pogłębiły swoją współpracę gospodarczą. Wymiana handlowa wzrosła blisko czterokrotnie z 1,9 mld dolarów w 2007 roku do 7,4 mld w 2017 roku. Aż 690 rosyjskich podmiotów prowadzi swoją działalność na terytorium Singapuru, a 20 singapurskich firm w Rosji [Koldunova, 2018]. Szczyt Rosja – ASEAN był okazją do podsumowania dotychczasowej współpracy i nakreślenia założeń na kolejne lata. Dwustronna chęć pogłębiania relacji pozostaje niezmienna, choć Rosja jest najżywiej zainteresowana rozwojem jasnych zasad współpracy pomiędzy Eurazjatycką Unią Gospodarczą, Szanghajską Organizacją Współpracy i ASEAN-em. Gdyby Rosji udało się zrealizować te zamiary, byłyby to swego

³³ Sudell, *Marketing of Asian tourist destinations in Russia. How do Asians gain the attention of Russian tourists?*, za: <https://russia-promo.com/blog/how-asian-countries-attract-russian-tourists-2018> (19.09.2019 r.).

rodzaju instytucjonalna nowość. W swoim przemówieniu, Putin podkreślił sukcesy ekonomiczne: obroty handlowe w 2017 roku wzrosły o 35% (ich łączna wartość wyniosła 25 mld dolarów) w stosunku do poprzednich lat, które osłabiały notowania Rosji³⁴. Sankcje gospodarcze nałożone na Rosję przez Stany Zjednoczone Ameryki i Unię Europejską nie pozostały bez wpływu na spadek w latach 2015-2016, jednakże państwa ASEAN-u zwiększając obroty z Rosją niejako komunikują swoje stanowisko, że sankcje nie mogą być skutecznym środkiem rozwiązywania problemów³⁵. Kooperacja Rosji i ASEAN-u powoli rozwija także swój unikalny program w zakresie cyberbezpieczeństwa, walki z terroryzmem oraz medycyny wojskowej. Wciąż jednak obecność Rosji nie jest w stanie załagodzić sporów chińskich i amerykańskich w regionie, ASEAN nadal demonstruje zależność od Chin i USA.

W przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych Ameryki, Chińskiej Republiki Ludowej czy też Japonii, Rosja nigdy nie posiadała, ani nie posiada ścisłych związków z regionem Azji Południowo-Wschodniej. Wiąże się to nie tylko z kontaktami politycznymi, które w ostatnich latach powoli się rozwijają, ale przede wszystkim z ograniczoną współpracą na poziomie biznesowym oraz organizacji pozarządowych. Pozycja USA, Chin czy Japonii ma historyczne korzenie. Liczne i bogate diaspory chińskie na terenie Malezji, Singapuru czy Indonezji umacniają sukces Pekinu, mimo, że członkowie ASEAN-u starają się chronić przed nadmierną dominacją chińską. Stosunkowo młode państwa na terenie Azji Południowo-Wschodniej (większość z nich uzyskała niepodległość po II wojnie światowej) bronią się również przed wpływami amerykańskimi, chcąc zbalansować swoją pozycję na arenie międzynarodowej bez konieczności opowiadania się po jednej stronie. Kontrowersje budzi również postać prezydenta Donalda Trumpa, w przeciwieństwie do Baracka Obamy, który cieszył się mianem najbardziej przyjaznego ASEAN-owi prezydenta USA³⁶. Federacja Rosyjska dzisiaj nie budzi żadnych obaw wśród państw położonych na obszarze południowo-wschodniej Azji. Również osoba Władimira Putina nie budzi tak wielu kontrowersji jak w Europie. Takie okoliczności mogłyby przyczynić się do pozytywnego wzmocnienia rosyjskiej obecności w regionie. Państwa członkowskie ASEAN-u wyrażają zainteresowanie rosyjskim potencjałem zarówno gospodarczym jak i naukowo-technicznym. Jednakże brak konkretnej wizji Rosjan, a także ich zmienne zainteresowanie regionem spowalnia efektywną współpracę. Rosja pokazała również, że preferuje bilateralne stosunki poprzez ustanowienie strefy wolnego handlu pomiędzy Euroazjatycką Unią Gospodarczą a Wietnamem w 2015 roku. Analitycy pozostają sceptyczni co do możliwości rozwoju stosunków i perspektyw jakie stoją przez Federacją Rosyjską. Jednak konsekwentnie wdrażane kompleksowe rozwiązania i pomysły mogą przyczynić się do zwiększenia ekonomicznych korzyści dla obu stron. Ponadto, prowadzenie polityki w regionie

³⁴ Singapore: Putin invites ASEAN companies to attend upcoming Russian economic forums, za: https://www.youtube.com/watch?v=_hlhg5NxQI, (12.09.2019 r.).

³⁵ E. Koldunova, ASEAN, EAS and APEC: What Russia Achieved in 2018, za: <http://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/asean-eas-and-apec-what-russia-achieved-in-2018/> (15.09.2019 r.).

³⁶ T. Siew Mun, Obama's legacy in South-East Asia, za: <https://www.straitstimes.com/opinion/obamas-legacy-in-south-east-asia> (19.09.2019 r.).

z którym Rosja nie posiada żadnych więzi ani przynajmniej w zdecydowanej większości negatywnych konotacji historycznych może przysłużyć się normalizacji jej polityki zagranicznej. W Azji Południowo-Wschodniej, Rosja może być postrzegana jako pełnoprawny partner i sojusznik jeśli tylko umiejętnie wykreuje swoją rolę i wykorzysta potencjał do bycia buforem pomiędzy ścierającymi się Chinami i Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Do tego potrzebne będzie wyczucie dyplomatyczne, a także umiejętność dostosowania się do reguł panujących w Azji, z czym jednak Rosja może mieć problem. Pytanie czy dynamika stosunków ulegnie przyśpieszeniu pozostaje otwarte, bowiem wraz z ewentualnym odpuśczeniem sankcji w Europie, Rosja ponownie może zmienić kierunki polityki zagranicznej.

Streszczenie:

W niniejszym artykule zostaną przeanalizowane stosunki pomiędzy Federacją Rosyjską a państwami zrzeszonymi w Stowarzyszeniu Narodów Azji Południowo-Wschodniej wraz z analizą ich obecnego stanu. W pierwszej części artykułu skupia się na nawiązaniu współpracy, sięgając do czasów, kiedy partnerem w Azji był nadal Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Następnie opisuje jak kształtowały się stosunki gospodarcze wskazując na dane zaczerpnięte z raportów ASEAN-u. W osobnej części artykuł skoncentruje się na więziach kulturalnych, a także turystyce – ważnym elemencie w kontekście zacieśniania relacji również ekonomicznych. W zakończeniu autorka poświęca szczególną uwagę najnowszemu wydarzeniu jakim był 3. szczyt Rosja – ASEAN oraz możliwościom, dzięki którym Rosja mogłaby wzmocnić swoją obecność w regionie Azji Południowo-Wschodniej. Rosjanie od lat wykazują brak zrozumienia dla specyfiki azjatyckiej polityki oraz społecznych obyczajów, blokując sobie tym samym drogę do pełnego partnerstwa opartego na zaufaniu i korzystnej współpracy. Powstaje zatem pytanie czy deklarowany „zwrot ku Azji” nie pozostanie zmarnowaną szansą, której jedynym celem było zachowanie twarzy po nałożeniu sankcji na Rosję w 2014 roku. Artykuł powstał w oparciu o analizę tekstów naukowych oraz publicystycznych z uwzględnieniem współczesnej narracji dotyczącej polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej.

Słowa kluczowe:

Federacja Rosyjska, ASEAN, Azja Południowo-Wschodnia, polityka zagraniczna, ekonomia, handel, kultura

Keywords:

Russian Federation, ASEAN, Southeast Asia, foreign affairs, economics, trade, culture

Bibliografia:

1. ASEAN Statistical Yearbook 2018, za: <https://www.aseanstats.org/wp-content/uploads/2018/12/asyb-2018.pdf>, s. 64 (dostęp: 21.09.2019 r.).
2. Buszyński L. 2006, *Russia and Southeast Asia: A new relationship*, "Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs", nr 28 (2).
3. Kaczmarek M., *Rosyjski zwrot ku Azji: więcej słów niż czynów*, za: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_92.pdf (dostęp: 21.09.2019 r.).
4. Kanaev E., *ASEAN i Rossiya: Otnosheniya posle holodnoy voyni*, "Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya", vol. 2.
5. Khrushchev S., *Memoirs of Nikita Khrushchev*, The Pennsylvania State University, Pennsylvania, nr 3.
6. Koldunova E., *ASEAN, EAS and APEC: What Russia Achieved in 2018*, za: <http://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/asean-eas-and-apec-what-russia-achieved-in-2018/> (15.09.2019 r.).
7. Kozłowski S., *Zwrot ku Azji – wizja i strategia polityki Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia”, nr 1 (12).
8. Martynova E. S., *Strengthening of Cooperation between Russia and ASEAN: Rhetoric or Reality?*, „Asian Politics & Policy” 2018, nr 6, s. 397–412.
9. Muradov K., *Russia and APEC 2012: imaginary engagement?*, za: <http://www.eastasiaforum.org/2011/12/17/russia-and-apec-2012-imaginary-engagement/> (20.09.2019 r.).
10. Pacuła P., *Relacje Chin z wybranymi państwami w Azji Południowo-Wschodniej i Wschodniej i ich wpływ na bezpieczeństwo w regionie*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2015, nr 2.
11. Podberezsky I., *Non-economic approach in Russia-ASEAN relations: Changes in Asia, changes in Russia*, [w:] *Russia-ASEAN relations: New directions*, G. Chufrin, M. Hong (red.), Imemo, Singapur 2007.
12. Ramani S., *Cambodia: Russia's Gateway to ASEAN?*, za: <https://thediplomat.com/2016/06/cambodia-russias-gateway-to-asean/> (19.09.2019 r.).
13. Siew Mun T., *Obama's legacy in South-East Asia*, za: <https://www.straitstimes.com/opinion/obamas-legacy-in-south-east-asia> (19.09.2019 r.).
14. *Singapore: Putin invites ASEAN companies to attend upcoming Russian economic forums*, za: https://www.youtube.com/watch?v=_hlhg5NxQI, (12.09.2019 r.).
15. Sudell W., *Marketing of Asian tourist destinations in Russia. How do Asians gain the attention of Russian tourists?*, za: <https://russia-promo.com/blog/how-asian-countries-attract-russian-tourists-2018> (19.09.2019 r.).

Dążenia Federacji Rosyjskiej do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim

Przemiany społeczno-polityczne jakie dokonały się na początku lat 90-tych XX wieku w państwach bloku socjalistycznego, doprowadziły do rozpadu Związku Radzieckiego i powstania w miejsce dawnych republik związkowych - piętnastu suwerennych państw. Nowa sytuacja zmieniła geopolityczny obraz przestrzeni euroazjatyckiej, w którym Federacja Rosyjska (Rosja) nie zamierzała rezygnować ze spuścizny po dawnym imperium i zachowania pozycji hegemonu, traktując obszar postradziecki³⁷, jako wyłączną strefę wpływów. Obszar ten stał się przestrzenią zainteresowania również ze strony państw Unii Europejskiej (UE), Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO) czy Chin.

Konsekwencją zaangażowania się Stanów Zjednoczonych i UE na obszarze postradzieckim oraz tzw. „kolorowych rewolucji” (w 2003 roku rewolucja róż w Gruzji, w 2004 roku pomarańczowa rewolucja na Ukrainie i w 2005 roku tulipanowa rewolucja w Kirgistanie), było przewartościowanie rosyjskiego myślenia o jego stosunkach z Zachodem. Rozszerzenie NATO na wschód powiększyło wpływy Zachodu w państwach byłego bloku wschodniego i wzbudziło niezadowolenie Moskwy z powodu niedotrzymania umowy o nierozszerzaniu struktur północnoatlantyckich na ten obszar.

Rosja uznała, że Stany Zjednoczone wkraczają w przestrzeń poradziecką, która stanowi jej wyłączną strefę wpływów. Sytuację pogorszyło przyjęcie w 2004 roku państw bałtyckich do NATO, co w oczywisty sposób ograniczało obszar rosyjskich wpływów na rzecz Zachodu – a w szczególności Stanów Zjednoczonych. Dodatkowo propozycja objęcia Gruzji i Ukrainy działaniami na rzecz ich członkostwa w NATO, była ostatecznym sygnałem dla Kremla, że należy w sposób zdecydowany przeciwstawić się dla dalszej ekspansji sojuszu na wschód. Wyrazem tego sprzeciwu była wojna w Gruzji w 2008 roku i aneksja Krymu w 2014 roku. W ten sposób Rosja dała wyraźny sygnał byłym republikom radzieckim, że zgadza się na ich integrację ze strukturami zachodnimi.

³⁷ Sąsiadujące z Federacją Rosyjską były republiki związkowe przyjęto określać wspólnym mianownikiem jako obszar postradziecki, który określany jest również jako przestrzeń poradziecka, obszar poradziecki, „bliska zagranica”, kraje byłego ZSRR czy dawne republiki radzieckie.

Moskwa podejmując agresywne działania udowodniła, że jest w stanie użyć siły w kwestii zagrożenia jej wpływów na obszarze postradzieckim, uważając go za historycznie jej przynależny a jej przywództwo na tym obszarze jest niepodważalne.

Rozpad ZSRR nie spowodował natychmiastowej i całkowitej utraty wpływów Kremla w byłych republikach, ale znacznie je osłabił. Dla Rosji obszar postradziecki jest szczególnie ważny z punktu widzenia geopolitycznego a brak pełnej kontroli nad nim, przyczynił się do utraty mocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej na arenie międzynarodowej.

Rosja dla utrzymania swoich wpływów, wykorzystuje szereg instrumentów i podejmuje bezpośrednie działania o charakterze politycznym, militarnym, gospodarczym i społeczno-etnicznym. To wszystko ma służyć utrzymaniu roli protektora i dominanta na obszarze postradzieckim. Jest to również podyktowane dążeniami do zapewnienia sobie gwarancji bezpieczeństwa, umocnienia własnej pozycji, ochrony interesów oraz utworzenia stref buforowych w celu odsunięcia od swoich granic wpływów Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego.

Celem artykułu jest wskazanie najważniejszych instrumentów wpływu i działań, jakie wykorzystuje Rosja w dążeniu do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim, co przekłada się na kształtowanie się ładu i bezpieczeństwa na tym obszarze. Na przykładzie wybranych państw z tego obszaru: Kazachstanu, Gruzji, Armenii, Azerbejdżanu i Ukrainy, przedstawię jak Federacja Rosyjska na płaszczyźnie współpracy i konfrontacji, wpływa na te państwa i realizując własne cele.

Relacje Federacji Rosyjskiej z państwami obszaru postradzieckiego na przykładzie Kazachstanu, Gruzji, Armenii, Azerbejdżanu i Ukrainy

Dla Federacji Rosyjskiej priorytetowy charakter obszaru postradzieckiego wynika z traktowania go jako wyłącznej strefy wpływów i uprzywilejowanych interesów. Ponadto obszar ten postrzegany jest jako strefa bezpieczeństwa (w szczególności Kaukaz Północny i Południowy) z uwagi na wyzwania i obawy wynikające między innymi z zagrożenia terroryzmem islamskim oraz realną niestabilnością istniejących konfliktów i separatyzmów, w tym: naddniestrzańskiego, gruzińsko-abchaskiego, karabaskiego czy ukraińskiego.

Rywalizacja Rosji z Zachodem o wpływy, przyczyniła się do powstania politycznych, wojskowych oraz gospodarczych sojuszy i porozumień wpływających na ład i bezpieczeństwo obszaru postradzieckiego. Zasadniczym celem przewijającym się stale w koncepcjach polityki zagranicznej Kremla jest reintegracja obszaru postradzieckiego. Na początku kluczowym ugrupowaniem była Wspólnota Niepodległych Państw (WNP), ale wraz ze spadkiem znaczenia WNP na pierwsze miejsce wysunęła się Eurazjatycka Unia Gospodarcza (EaUG) i Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ). Państwa należące do EaUG i OUBZ (Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan) stanowią ważny obszar, obejmujący państwa z różnych względów zależne od Rosji i w większym stopniu przystające na rosyjską dominację. W kręgu zainteresowań Moskwy znajdują się również państwa bałtyckie oraz

Ukraina, mająca szczególne znaczenie ze względu na swoje strategiczne położenie oraz proeuropejskie aspiracje. Władze rosyjskie uważają, że bez Ukrainy będącej w jej wyłącznej strefie wpływów, Rosja utraci swoją mocarstwową pozycję na arenie międzynarodowej³⁸.

Federacja Rosyjska gotowa jest to poszanowania niepodległości i integralności terytorialnej państw obszaru postradzieckiego, ale tylko pod warunkiem prowadzenia przez te państwa „polityki dobrosąsiedztwa” wobec niej. W rzeczywistości Moskwa stawia twarde warunki, które zmierzają do ograniczenia suwerenność byłych republik, między innymi poprzez:

- nieuczestniczenie w procesach integracji z alternatywnymi wobec kontrolowanych przez Rosję strukturami politycznymi, gospodarczymi i wojskowymi, chodzi tu o UE i NATO;
- przestrzeganie w pełnym zakresie praw politycznych i kulturalnych zamieszkującej je ludności rosyjskojęzycznej;
- obowiązkowy udział w procesie politycznej i gospodarczej integracji w ramach struktur kontrolowanych przez Rosję³⁹.

Ideologia społeczno-polityczna w Federacji Rosyjskiej opiera się na trzech fundamentach: patriotyzmie, mocarstwowości i państwowości. Dla Rosjan patriotyzm oznacza męstwo, wytrwałość i siłę narodu. Mocarstwowość, to zdolność politycznego wpływania jako światowy lider na inne państwa, kwestie militarne i ekonomiczne. Natomiast państwowość oznacza zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego, sprawną władzę zdolną do przeprowadzenia zmian na korzyść społeczeństwa oraz dumą z przynależności do państwa rosyjskiego i bycia Rosjaninem.

Dla Rosji powrotem do utraconej pozycji światowego mocarstwa i utrzymania wpływów jest odbudowa oraz utrzymanie dominującej roli na obszarze postradzieckim. Działania podejmowane przez Moskwę w kierunku reintegracji z byłymi republikami, prowadzone są poprzez promowanie i wzmacnianie politycznych inicjatyw o charakterze regionalnym i międzypaństwowym. Opierają się głównie na sieci dwustronnych czy wielostronnych porozumień o charakterze politycznym, gospodarczym, militarnym i instytucjonalnym⁴⁰.

Kazachstan

Na strategicznej mapie rosyjskich wpływów, ważną pozycję zajmuje Kazachstan, głównie z uwagi na swoje położenie geograficzne, przynależność do Euroazjatyckiej Unii

³⁸ A. Włodkowska-Bagan, *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2017, tom XIV, nr 3, s. 61-87.

³⁹ Warunki takie przedstawił prezydent Władimir Putin na spotkaniu z uczestnikami Forum Wałdajskiego, 19.09.2013, za: <http://kremlin.ru/transcripts/19243> (3.09.2019).

⁴⁰ A. Nowak, *Putin. Źródła imperialnej agresji*, Warszawa, 2014, s. 56 - 58.

Gospodarcej, mieszkającą tam ponad 20 proc. mniejszość rosyjską⁴¹ oraz bogate złoża różnorodnych surowców naturalnych.

Do tej pory wydawało się, że polityka Kazachstanu wobec Rosji jest ostrożna czy nawet spolegliwa, ale wzajemne relacje, skomplikowały się po wydarzeniach na Ukrainie. Władzom w Astanie z uwagi na mieszkającą mniejszość rosyjską wydało się szczególnie niepokojące zajęcie Krymu.

Rosja chcąc utrzymać swoje wpływy w Kazachstanie, prowadzi wyważoną politykę, opartą dialogu i współpracy dobrosąsiedzkiej - jest między innymi głównym dostawcą uzbrojenia i sprzętu wojskowego. Nie mniej jednak coraz mocniejsze wpływy Zachodu i stabilność regionu powodują, że Astana stara się zwiększyć swoją samodzielność gospodarczą i społeczno-polityczną. Przykładem może być decyzja prezydenta Nursułtana Nazarbajewa z 2017 roku o zmianie kazachskiego alfabetu z cyrylicy na łacinę oraz wprowadzenie obowiązku przemawiania podczas obrad parlamentu tylko w języku kazachskim (do tej pory można było przemawiać również po rosyjsku). Konflikt na Ukrainie uświadomił Astanie, że można prowadzić politykę „kazachizacji” kraju, opartą na budowie własnej tożsamości i rozwoju gospodarki, będącej podstawą do stopniowego wyjścia z rosyjskiej strefy wpływów.

W wzajemnych relacjach, występują również kwestie sporne dotyczące interesów gospodarczych, w tym tranzytu surowców naturalnych rurociągiem Tenzing-Noworosyjsk ze złóż kaspijskich oraz coraz bliższa współpraca ekonomiczna Kazachstanu z Chinami i Stanami Zjednoczonymi. Rosyjska dominacja wynikała do tej pory z radzieckiego dziedzictwa i infrastruktury, ale zwiększające się systematycznie wpływy amerykańskie i chińskie są poważnym zagrożeniem interesów rosyjskich.

Dla Rosji nie są to dobre wiadomości, wyraźnie widać, że to największe środkowoazjatyckie państwo zmierza w kierunku szerszej współpracy z Zachodem. Na razie brak jest ze strony Moskwy reakcji, aby ten proces powstrzymać a relacje opierają się raczej na pozornym szacunku dla decyzji Astany

Kazachstan do swoich reform i zmiany kierunku współpracy wybrał dogodny moment. Obecnie Rosja jest zaangażowana militarnie na Ukrainie a to doprowadziło do pogorszenia jej relacji z UE i Stanami Zjednoczonymi oraz nałożenia dotkliwych sankcji.

Ponadto Rosja obawia się kwestionowania granic państwowych ustalonych po upadku ZSRR i generowania separatyzmów. Kreml dla obrony swoich interesów i wywarcia presji na Astanę może wykorzystać posiadany atut, którym jest mniejszość rosyjska. Rosjanie mieszkający w Kazachstanie mogą być niebezpiecznym narzędziem w rękach Moskwy i stanowić powtórkę wydarzeń na Krymie. Próby zwiększenia rosyjskich wpływów w Kazachstanie poprzez wykorzystanie do tego mniejszości rosyjskiej, mogą stanowić powtórkę wydarzeń na Ukrainie, ale powstaje pytanie czy Rosja ma dość energii, aby dodatkowo angażować się w kolejne spory⁴².

⁴¹ Z przeprowadzonego w 2009 r. spisu powszechnego ludności wynika, że w Kazachstanie mieszka 23,7 % Rosjan, za: www.stat.kz. (4.09.2019).

⁴² M. Kaszuba, *W uścisku Moskwy. Obszar postradziecki*, Warszawa, 2017, s. 85-92.

Gruzja

Na stosunki rosyjsko-gruzińskie wpływają dążenia Gruzji do rozszerzenia współpracy ze strukturami UE i NATO oraz jej szczególne sąsiedztwo z niestabilnymi autonomicznymi republikami Kaukazu Północnego wchodzącymi w skład Federacji Rosyjskiej: Czeczenią, Inguszetią i Dagestanem. Rosja dąży do utrzymania w Gruzji swoich wpływów z dwóch zasadniczych powodów. Jednym z nich jest obawa, że Gruzja może stać się schronieniem dla terrorystów czy separatystów z terenów Kaukazu Północnego, walczących z państwem rosyjskim. W przypadku ewentualnego sojuszu Tbilisi z wspomnianymi republikami kaukaskimi, stanowić to może zagrożenie dla rosyjskiego bezpieczeństwa. Z drugiej strony Moskwa stara się utrudnić integrację Gruzji z UE i NATO, obawiając się, że Gruzja coraz śmielej spogląda w stronę Zachodu i szuka tam wsparcia dla swoich reform i budowy państwa obywatelskiego. Prozachodnia polityka Tbilisi jest odczytywana na Kremlu jako osłabianie jego wpływów na Kaukazie.

Gruzińskie aspiracje do członkostwa w NATO blokowały niewyjaśnione kwestie istnienia dwóch separatystycznych republik Abchazji i Osetii Południowej i brak regulacji wewnętrznych granic państwa.

Na początku sierpnia 2008 roku Gruzja podjęła działania militarne w celu odzyskania kontroli nad Osetią Południową i Abchazją – regionami uważanymi za swoje terytorium, które oderwały się od niej jeszcze w latach 90-tych. W Osetii Południowej jako oddziały rozjemcze stacjonowały wojska rosyjskie i atak na nich stał się pretekstem do zdecydowanej odpowiedzi Rosji. Władze na Kremlu postanowiły o rozpoczęciu interwencji zbrojnej wchodząc na tereny niepodległej Gruzji. Następnie Rosjanie chcąc wyeliminować z Osetii Południowej i Abchazji wszelkie struktury państwowości gruzińskiej, ogłosili niepodległość tych separatystycznych republik gruzińskich, z perspektywą włączenie ich do Rosji. Decyzje te zostały potępione i uznane przez społeczność międzynarodową jako akty sprzeczne z prawem międzynarodowym.

Rosja prowadzi swoją grę na Kaukazie, poprzez destabilizowanie sytuacji wewnętrznej i polityki zagranicznej Gruzji, aby w ten sposób osłabić jej niezależność i mieć możliwość wpływania na politykę Tbilisi wobec jej najbliższych sąsiadów. Narzędziami jakimi Kreml posługuje się dla osiągnięcia tych celów jest presja militarna - wspieranie separatystów abchaskich i osetyńskich oraz sankcje ekonomiczne w postaci ograniczenia w dostawach surowców energetycznych i zakazu importu produktów gruzińskich.

Rosja swoim postępowaniem wobec Gruzji, daje wyraźny sygnał, że nie pozwoli na odebranie jej wpływów w tym regionie. Dla ich utrzymania Kreml stosuje metodę podsycania lokalnych konfliktów w myśl formuły „dziel i rządź” i jednocześnie dąży do powstrzymania ekspansji NATO w regionie euroazjatyckim.

Działania prowadzone przez Rosję mają na celu utrzymanie status quo Abchazji i Osetii Południowej, aby w ten sposób dokonywać „pełzającej aneksji republik” oraz opóźnić czy wręcz nie dopuścić do szerszej integracji Gruzji ze strukturami UE i NATO. Ponadto mają

stanowiąc wyraźny przekaz dla Ukrainy i Azerbejdżanu, że członkostwo w strukturach prozachodnich oznacza konflikt z Rosją⁴³.

Armenia

W przeciwieństwie do Gruzji, Armenia postrzegana jest jako sojusznik Moskwy. Wpływ na to ma członkostwo Armenii w OUBZ i relacje o charakterze militarnym do których należy rosyjska baza wojskowa w Giurmi (druga co do wielkości baza poza granicami Rosji), będąca jedyną rosyjską bazą w regionie Kaukazu Południowego. Ponadto Rosja jest gwarantem status quo Górskiego Karabachu i wspiera Ormian w konflikcie o tę republikę z Azerbejdżanem⁴⁴.

Sytuacja ta, może ulec zmianie z powodu przemian politycznych do jakich doszło w 2018 roku i „aksamitnej rewolucji”. Wydarzenia te zmieniły dziesięcioletnie rządy prorosyjskiego premiera Serża Sarkisjana na wielowektorowy, w tym prozachodni kurs reform i zmian gospodarczych ograniczający wpływy Rosji.

Powstał nowy kontekst geopolityczny, którego wyrazem jest deklaracja o normalizacji stosunków z Turcją i otwarciu wspólnej granicy zamkniętej od czasu odzyskania niepodległości przez Armenię. Kroki jakie deklaruje podjąć Erywań stawiają pod znakiem zapytania sens dalszego stacjonowania rosyjskich żołnierzy w Giurmi, których głównym zadaniem jest pilnowanie zamkniętej granicy.

Nowe władze chcą prowadzić wielowektorową politykę zagraniczną i rozwijać swoje stosunki z Unią Europejską i NATO, kosztem relacji z Rosją. We współpracy z Zachodem, Armenia widzi możliwość na modernizację państwa i wsparcie finansowe. Szczególnie Stany Zjednoczone są zainteresowane współpracą z Armenią i innymi krajami leżącymi w bezpośrednim sąsiedztwie Rosji. Waszyngton przesuwając ciężar swego zainteresowania z Gruzji na rzecz Armenii. Taka zmiana spowodowana jest przede wszystkim chęcią zbudowania przez Stany Zjednoczone pierścienia państw blokujących Iran i zwiększenia efektywności sankcji wymierzonych w to państwo.

W czasach Związku Radzieckiego, Armenia należała do najbogatszych republik, lecz dzisiaj z powodu zaszczości polityczno-historycznych jest krajem częściowo izolowanym. Dwie z czterech granice państwa (z Turcją i Azerbejdżanem) są zamknięte, w związku z tym alternatywa dla w handlu zagranicznego Armenii jest ograniczona. Rosja pozostaje jej głównym partnerem gospodarczym. Armenia nie posiada własnych zasobów surowców energetycznych i w związku z tym całkowicie jest uzależniona od dostaw ropy i gazu z zewnątrz. Rosja wykorzystuje uzależnienie gospodarcze Armenii poprzez manipulowanie

⁴³ W. Bartuzi, K. Pełczyńska-Nałęcz, K. Strachota, *Raport specjalny OSW. Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem*, Warszawa, 2008, s. 1-7.

⁴⁴ K. Fedorowicz, *Kaukaz Południowy po upadku ZSRR – próby transformacji i konflikty etniczne*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017 t. XIV, nr 3, s. 141-144.

cenami i dostawami surowców, stanowi to najskuteczniejsze narzędzie wywierania presji wobec państw uznanych przez Moskwę za swoją tradycyjną strefę wpływów⁴⁵.

Zamiar rozwoju relacji z Zachodem, może negatywnie wpłynąć na aktualne stosunki armeńsko-rosyjskie. Rosja obawiając się „oddalenia” Armenii, stara się utrzymać pozycję gwaranta jej nienaruszalności granic, bezpieczeństwa militarnego i gospodarczego. Wzmacnia współpracę wojskową i zależność Erywania od siebie, poprzez udzielanie znaczących pożyczek finansowych, przejmowanie kontroli nad głównymi gałęziami ormiańskiej gospodarki oraz od dostaw surowców energetycznych.

Armenia ma stanowić przeciwwagę dla Gruzji i być „elementem” polityki wywierania nacisku na Azerbejdżan. Kreml z uwagą obserwuje sytuację w Armenii, jednocześnie ma trudny dylemat do rozwiązania - czy pozwolić na uniezależnianie się jednego z dotychczasowych najbliższych sojuszników ryzykując, że inni, zachęceni tym precedensem, pójdą w ślady Armenii. A może wzmacniając presję, blokować rozmowy Erywania z UE i Turcją, ale wówczas trzeba się liczyć z możliwością kryzysu we wzajemnych relacjach. W tym rejonie świata nie ma geopolitycznej próżni i pozycję zwolnioną przez Rosję zająć może kto inny.

Azerbejdżan

Azerbejdżan jest uważany przez Rosję za trudnego partnera, z uwagi na strategiczne położenie na pograniczu Kaukazu Południowego (granica z Armenią i Gruzją), Azji Centralnej (granica morska z Kazachstanem i Turkmenistanem) i Środkowego Wschodu (granica z Iranem). Dodatkowym powodem jest sąsiedztwo z niestabilnymi terenami Kaukazu Północnego, posiadanie złóż surowców energetycznych oraz brak przynależności do utworzonych przez Rosję struktur integracyjnych.

Wszystko to sprawia, że Moskwa nie posiada zbyt wielu skutecznych środków oddziaływania na to państwo. Jednym z nich jest wykorzystywanie istniejących na Kaukazie separatyzmów i umiejętne ich kontrolowanie. Moskwa usiłuje wpływać na politykę Baku wykorzystując do tego Armenię, poprzez podsycanie nastrojów separatystycznych i konfliktu etniczno-terytorialnego o Górski Karabach⁴⁶.

Kwestia Górskiego Karabachu ma dla Azerbejdżanu wymiar symboliczny i prestiżowy. Władze w Baku widzą jedyną drogę do rozwiązania konfliktu w przejęciu całkowitej kontroli nad spornym terytorium. Natomiast celem Rosji, głównego rozgrywającego w konflikcie, jest wspieranie Armenii i zachowanie obecnego status quo, opartego na podpisanym w 1994 r. zawieszeniu broni i „zamrożeniu” konfliktu.

Azerbejdżan jest głównym konkurentem Moskwy na rynku energetycznym jako znaczący eksporter ropy i gazu w regionie Kaukazu, a to dzięki omijającemu Rosję rurociągowi

⁴⁵ M. Kaszuba, *W uścisku Moskwy ...*, op. cit., s. 108-113.

⁴⁶ K. Chodkowski, *Rosja wobec Kaukazu Południowego*, Częstochowa, 2013, s. 7-9.

Baku-Tbilisi-Ceyhan oraz Gazociągowi Transkaspjskiemu. Kreml obawiając się, że ewentualna utrata rynków zbytu ropy i gazu może oznaczać utratę wpływów politycznych, stara się przejąć kontrolę nad wydobyciem i transportem ropy z Morza Kaspijskiego. Jednocześnie dąży do osłabienia wpływów innych graczy w tym regionie – UE, Stanów Zjednoczonych, Turcji i Iranu.

Na tym zyskuje Azerbejdżan, który wydaje się stanowić klucz do ustalenia układu stref wpływów w całym Kaukazie Południowym. Państwa z tego obszaru, które zechcą postawić na niezależność od Rosji w kwestiach dostaw surowców energetycznych, zwrócą się w stronę Baku w celu zacieśnienia z nim relacji ekonomicznych. Zjawisko to można zaobserwować na przykładzie Gruzji, dla której Azerbejdżan i Turcja stały się po 2008 roku głównym partnerem handlowym. W związku tym Azerbejdżan jest ważnym czynnikiem równoważącym rosyjskie wpływy w regionie – każdorazowe osłabienie jego pozycji oznaczać będzie wzmocnienie Rosji⁴⁷.

Moskwa nie ustanie w wysiłkach, by zmniejszyć potencjał oddziaływania Azerbejdżanu na region Południowego Kaukazu. Wydaje się, że najważniejszym obszarem pozostanie nadal spór o Górski Karabach i ewentualne rozmrożenie konfliktu oraz próba rewizji obecnego status quo.

Ukraina

Na relacje rosyjsko – ukraińskie znaczący wpływ mają czynniki historyczne, cywilizacyjno-kulturowe, religijne i gospodarcze. Pomimo rozpadu ZSRR, Rosja nadal uważa Ukrainę za część swojego terytorium, a uzyskaną przez Kijów niepodległość za historyczny przypadek. Ukraina z uwagi na swoje położenie geograficzne zajmuje kluczowe miejsce w polityce Kremla jako państwo buforowe i tranzytowe dla surowców energetycznych eksportowanych do Europy.

Celem geopolitycznym, który determinuje działania Moskwy w kwestii utrzymania Ukrainy w wyłącznej strefie wpływów są prozachodnie aspiracje Kijowa – chęć wejścia do struktur UE i niedopuszczenie do wzrostu wpływów Stanów Zjednoczonych. Dodatkowo przemawia za tym rola ukraińskiego przemysłu zbrojeniowego (powiązania dot. produkcji i dostaw części uzbrojenia czy serwisu rosyjskiego sprzętu wojskowego) oraz mniejszość rosyjska szacowana na około 8 mln obywateli i związane z tym prorosyjskie separatyzmy na wschodzie kraju i na Krymie. Ukraina jest też ważnym partnerem handlowym Rosji i znaczącym odbiorcą rosyjskiej ropy naftowej i gazu ziemnego. W wymianie gospodarczej zajmuje trzecie miejsce po UE i Chinach.

Rosja jest przekonana, że bez uzależnienia i podporządkowania sobie Ukrainy, nie może w pełni odgrywać mocarstwowej roli na arenie międzynarodowej. Rosja bez Ukrainy, należącej

⁴⁷ M. Kaszuba, *W uścisku Moskwy ...*, *op. cit.*, s. 113-115.

do jej wyłącznej strefy wpływów, nie będzie miała wpływu na Europę Wschodnią a to stwarza zagrożenie dla rosyjskiego bezpieczeństwa i interesów w Europie.

W 1997 roku Zbigniew Brzeziński z swojej książki „Wielka szachownica”, ostrzegł Zachód przed działaniami Moskwy, pisząc: „(...) *Jeżeli jednak Moskwa ponownie zdobędzie władzę nad Ukrainą, wraz z dostępem do Morza Czarnego, automatycznie odzyska możliwość stania się potężnym imperium spinającym Europę i Azję. Utrata niepodległości przez Ukrainę miałaby natychmiastowe konsekwencje dla Europy Środkowej, przekształcając Polskę w sworzeń geopolityczny na wschodniej granicy zjednoczonej Europy*”⁴⁸.

Przestroga jaką sformułował Zbigniew Brzeziński, znajduje potwierdzenie w tezie Henry’ego Kissingera jaką przedstawił w książce z 2017 roku „Dyplomacja” - „(...) *Rosja ma, oczywiście, szczególny interes związany z bezpieczeństwem w dawnych republikach radzieckich określanych jako „bliska zagranica”.. Ale w imię pokoju na świecie interesy te powinny być zabezpieczone bez uciekania się do presji militarnej i jednostronnych interwencji o charakterze wojskowym. Kluczowe pytanie brzmi, czy stosunki Rosji z byłymi republikami należy traktować jako proces, do którego odnoszą się zasady polityki zagranicznej, czy też jako pochodną jednostronnych przedsięwzięć Moskwy. (...) Postradziecka Rosja próbuje bowiem odbudować rolę „patrona” państw ościennych. I niezależnie od tego, czy stwarza pozory demokracji czy też nie, zawsze należy się liczyć z tym, że rządzić tam mogą politycy, którzy nie godzą się na utratę wpływów Kremla w tzw. „bliskiej zagranicy*”⁴⁹.

W „walce” o utrzymanie Ukrainy we własnej strefie wpływów, przeszkodą są aspiracje Kijowa do wejścia w struktury UE i istniejący konflikt rosyjsko – ukraiński. Rosja wykorzystuje w tym celu szereg form nacisku, począwszy od szantażu gospodarczego (przerwy w dostawach surowców energetycznych), poprzez presję polityczną aż do interwencji militarnej (wsparcie wojskowe i finansowe prorosyjskich separatystów we wschodnich i południowych obwodach Ukrainy).

Wydarzenia jakie miały miejsce na Ukrainie w 2013 i 2014 roku (Euromajdan), w tym odmowa podpisania przez ówczesnego prezydenta Wiktora Janukowycza umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, były początkiem przemian społeczno-politycznych ukierunkowanych na przyjęcie ofert politycznej i gospodarczej UE. Prozachodni kierunek zmian w ukraińskiej polityce zagranicznej, skierowany przeciwko Rosji, spotkał się z jej ostrą reakcją. Moskwa umiejętnie wykorzystała sytuację w Kijowie i pod pretekstem obrony mniejszości rosyjskiej (powołując się na prawo samostanowienia mniejszości rosyjskiej i dominacja tradycji kulturowo – językowej), dokonała ograniczonej interwencji zbrojnej na terytorium Ukrainy, zakończonej aneksją Krymu i włączeniem go do Rosji. Działania rosyjskie na Ukrainie są niezgodne z prawem międzynarodowym, stanowią przejaw zbrojnej agresji na niepodległe państwo. Dodatkowo Rosja cały czas wspiera separatystów na wschodzie Ukrainy, dążących do oderwania wschodniej części Ukrainy (Republiki Ługańska i Doniecka) i przyłączenia ich do państwa rosyjskiego.

⁴⁸ Z. Brzeziński, *Wielka Szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa, 1998, s. 46.

⁴⁹ H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa, 1996, s. 897.

Rosja ma świadomość znaczenia Ukrainy w swojej polityce zagranicznej. Zacieśnianie współpracy i wzrost oddziaływania interesów Zachodu, w niebezpieczny sposób oddala Ukrainę od wpływów Rosji. W celu niedopuszczenia do tego, Moskwa zdecydowała się sięgnąć po skuteczne narzędzie w walce o zachowanie wpływów, którym jest destabilizacja Ukrainy i aneksja części jej terytorium. Należy pamiętać, że Rosja mając wielkomocarstwowe ambicje, nie dopuści do „utrąty” Ukrainy a dążąc do utrzymania pozycji lidera na obszarze postradzieckim może nie poprzestać na zajęciu Krymu⁵⁰.

Elementy rosyjskich wpływów

Opisane przeze mnie państwa nie wyczerpują całego katalogu tych krajów, których Rosja uważa za wyłączną strefę swoich wpływów, ale stanowią przykład w jaki sposób i za pomocą jakich instrumentów Kreml dąży do utrzymania tam swoich wpływów.

W swoich działaniach na obszarze postradzieckim Moskwa na pierwszym miejscu stawia na gospodarcze uzależnienie, poprzez dystrybucję surowców energetycznych i uzyskania kontroli nad najważniejszymi gałęziami gospodarek „państw zależnych”. Podstawowym elementem oddziaływania są naciski ekonomiczne i tzw. „dyplomacja energetyczna”, opierające się na eksporcie surowców naturalnych i energetycznych. Najczęściej polega to na uzależnianiu cen dostaw gazu bądź ropy od treści osiągniętego z danym państwem porozumienia politycznego lub posunięcia bardziej radykalne jak czasowe czy całkowite wstrzymanie dostaw surowców.

Innym narzędziem są cła zaporowe czy zakaz importu poprzez nałożenie embarga na import niektórych towarów, dla których Rosja jest ważnym odbiorcą. Działania te dają możliwość spontanicznego stosowania barier handlowych uderzających bezpośrednio w gospodarki „niepokornych” państw i skutecznie wpływają na zmianę ich linii politycznej.

Pozycja Rosji jako jednego z największych dystrybutorów surowców energetycznych pokazuje, że może ona wywierać wpływ nie tylko na gospodarki państw postradzieckich, ale również na politykę czy gospodarkę państw zachodniej Europy.

Kolejny czynnik to powrót do historycznych wielkomocarstwowych ambicji i realizacji planów odbudowy dawnej potęgi oraz przypominająca czasy zimnej wojny rywalizacja z Zachodem o wpływy. Polityczno-dyplomatyczna gra o wpływy, to element wywierania nacisku za pomocą pozornie przyjaznych stosunków dyplomatycznych i współpracy. Podstawą tej gry ma być kontrola obszaru postradzieckiego oraz ingerowanie w politykę wewnętrzną i zagraniczną państw tego obszaru, za pośrednictwem utworzonych pod przywództwem Rosji organizacji: Wspólnoty Niepodległych Państw, Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej czy Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Stworzone pod rosyjskim patronatem sojusze mają stanowić przeciwwagę dla struktur unijnych i NATO oraz skutecznie ograniczać ich polityczne i ekonomiczne wpływy w regionie. Celem tych działań jest zatrzymanie krajów

⁵⁰ M. Kaszuba, *W uścisku Moskwy ...*, *op. cit.*, s. 51-68.

byłych republik radzieckich przy Rosji i spajanie wspólnych więzów przez układy polityczno-gospodarczo-militarne.

Ważnymi elementami wpływającymi na ład i bezpieczeństwo obszaru postradzieckiego są tak zwane „zamrożone konflikty”, rosyjskie bazy wojskowe w byłych republikach oraz wsparcie techniczne (dostawy uzbrojenia) i technologiczne (szkolenia, transfer know-how). Rosja wpływa na sytuację w regionie również poprzez interwencje militarne dotyczące istniejących tam konfliktów i separatyzmów⁵¹.

Kreml utrzymuje i wspiera ruchy separatystyczne w Abchazji, Osetii Południowej, Górskim Karabachu, Naddniestrzu i wschodnich terenach Ukrainy, udzielając im pomocy politycznej, wojskowej i finansowej. Przykładem takiego wsparcia jest przyznawanie rosyjskich paszportów mieszkańcom Abchazji, Osetii Południowej oraz Krymu. Proces „paszportyzacji” jest częścią polityki Rosji, a jej powodem jest uznanie prawa do reprezentowania interesów obywateli rosyjskich zamieszkujących te tereny. Po rozpadzie Związku Radzieckiego ponad 25 milionów etnicznych Rosjan znalazło się na terenach byłych republik związkowych. Moskwa chce być ich gwarantem i obrońcą a dla zapewnienia im ochrony gotowa jest na użycie swoich wojsk za granicą. Ewentualna eskalacja konfliktów czy dyskryminacja mniejszości rosyjskiej może stać się uzasadnioną prawnie przyczyną interwencji w obronie własnych obywateli i podjęcia działań odwetowych. Ochrona rodaków zamieszkujących poza granicami Rosji jest wygodną przykrywką do utrzymania stref wpływów⁵².

Podsycanie separatyzmów i napięć na tle etnicznym czy aneksja terytorium suwerennego państwa (ukraiński Krym) ma służyć powstrzymaniu aktywności Zachodu i być formą nacisku na państwa przejawiające jakakolwiek chęć wprowadzenia prozachodnich zmian. Zapowiedź Gruzji i Ukrainy o chęci odrzucenia „opieki” Rosji i zmiany kierunku polityki na prozachodni, zostało potraktowane przez Moskwę za naruszenie jej wyłącznej strefy wpływów i doprowadziło do interwencji zbrojnych. Rezultatem tych działań ma być odstraszenie Gruzji i Ukrainy przed integracją ze strukturami UE czy NATO. Ponadto władze na Kremlu dają jasny przekaz innym państwom postradzieckim. Ma on polegać na ciągłej obawie, że były republiki radzieckie nie mogą być dzisiaj pewne, czy nie zostanie anektowana część ich terytorium, tak jak ukraiński Krym, bo w każdej z nich mieszkają bowiem etniczni Rosjanie a ich obrona może być pretekstem do interwencji⁵³.

⁵¹ Szerzej: A. Legucka, „Rozmrażanie” konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, nr 4, s. 81-104.

⁵² M. Karolak-Michalska, *O polityce Rosji wobec swoich rodaków żyjących na obszarze poradzieckim*, „Studia Gdańskie” 2016 t. XIII, s.231-240 a także G. Pawlikowski, *Mniejszość rosyjska jako instrument polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej po 1991 roku*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 15, s. 129-132.

⁵³ M. Menkiszak, *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*. „Komentarze OSW”, 28 marca 2014.

Wnioski

Analiza wybranych państw pozwala określić instrumenty i formy nacisku jakie stosuje Federacja Rosyjska do zachowania swoich wpływów na obszarze postradzieckim. Rosja wpływa na ład i bezpieczeństwo tego obszaru, wykorzystując słabości sąsiednich krajów a przy tym konsekwentnie realizuje swoje dążenia, wykorzystując do tego argumenty polityczne, społeczno-etniczne oraz gospodarcze i militarne.

Obszar postradziecki jest postrzegany przez Rosję jako jej wyłączna strefa wpływów, dzięki której może budować wizerunek mocarstwa. Do uwarunkowań które wpływają na zaangażowanie się Rosji w tym regionie należy wymienić: niestabilność przestrzeni postradzieckiej i wynikające z tego faktu wyzwania i zagrożenia, strategiczną lokalizację, zaangażowanie innych aktorów międzynarodowych oraz surowce naturalne. Dodatkowo należą do nich: znaczna liczebność diaspory rosyjskiej zamieszkującej byłe republiki związkowe oraz wielowiekowe związki historyczne, kulturowe i wyznaniowe.

Kwestią decydującą jest rola stref buforowych, gdyż to na ich obszarze odbywać się będą główne konflikty i ewentualne działania zbrojne. Znaczenie geostrategiczne tych obszarów jest kluczowe. „Być albo nie być” Rosji zależy nie tyle od opanowania i rozszerzenia swojego terytorium, ale zbudowania silnej strefy wpływów i wykreowania porządku regionalnego, który pozwoli jej zachować trwałe przywództwo przy jednoczesnym spełnieniu ambicji hegemonia. Dla Moskwy jednym z poważnych zagrożeń są tak zwane „kolorowe rewolucje”. Ruchy te postrzegane są jako zamachy stanu a nie jako budowa społeczeństw obywatelskich i demokratycznych w zachodnim stylu. Władze na Kremlu nie zgadzają się na jakąkolwiek ingerencję Zachodu w sprawy państw obszaru postradzieckiego i narzucanie im obcej kultury politycznej.

Zasadnicze pytania jakie należy postawić po analizie wydarzeń w przestrzeni postradzieckiej brzmią, czy suwerenne państwo, które znajdzie się w rosyjskiej strefie wpływów – będzie mogło ją kiedykolwiek opuścić oraz czy postradzieckie republiki mają szanse całkowicie uniezależnić się od Rosji?

Odpowiedź na te pytania jest niestety przecząca, zawsze będą istniały elementy łączące byłe republiki z Rosją. Chodzi tutaj nie tylko o wspólnotę kulturową czy językową, ale również bliskie sąsiedztwo oraz interesy. Zatem państwom postradzieckim pozostaje wyłącznie bacznie obserwować działania Rosji i szukać dla nich równowagi w działaniach sojuszników.

Streszczenie:

Celem tej pracy jest wskazanie na przykładzie wybranych państw, najważniejszych elementów i form działania, jakie stosuje Federacja Rosyjska do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim. Federacja Rosyjska, aby utrzymać swoje wpływy, wykorzystuje całą gamę instrumentów o charakterze polityczno-dyplomatycznym, etnicznym, gospodarczym i militarnym. Podejmując aktywne działania wpływa na kształt ładu i bezpieczeństwa tego

obszaru. Rosja dąży do zapewnienia sobie gwarancji bezpieczeństwa, umocnienia własnej pozycji oraz utworzenia stref buforowych w celu odsunięcia od swoich granic wpływów UE i NATO ze Stanami Zjednoczonymi. Materiałami do badań będą przede wszystkim fakty z najnowszej historii, a dogłębna analiza pozwoli wskazać metodologię rosyjskich działań. Pozwoli to na ostateczną ocenę rzeczywistych wpływów Rosji na obszarze postradzieckim i przewidzenie, jak mogą się one rozwijać w najbliższej przyszłości.

Słowa kluczowe:

Rosja, obszar postradziecki, strefa wpływów, polityka zagraniczna, bezpieczeństwo

Key words:

Russia, the post-Soviet area, the sphere of influence, foreign policy, security

Bibliografia:

1. Bartuzi W., Pełczyńska-Nałęcz K., Strachota K., *Raport specjalny OSW. Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem*, Warszawa, 2008.
2. Brzeziński Z., *Wielka Szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, przeł. T. Wyżyński, Warszawa 1998.
3. Chodkowski K., *Rosja wobec Kaukazu Południowego*, Częstochowa 2013.
4. Fedorowicz K., *Kaukaz Południowy po upadku ZSRR – próby transformacji i konflikty etniczne*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2017 t. XIV, nr 3.
5. Karolak-Michalska M., *O polityce Rosji wobec swoich rodaków żyjących na obszarze poradzieckim*, „Studia Gdańskie” 2016, t. XIII.
6. Kaszuba M., *W uścisku Moskwy. Obszar postradziecki*, Warszawa, 2017.
7. Kissinger H., *Dyplomacja*, przeł. S. Głębiński, G. Woźniak, I. Zych, Warszawa, 1996.
8. Kurganskaja V. D., Wierzbicki A., Załęski P., *Tożsamości, postawy społeczno-polityczne i separatyzmy mniejszości etnicznych na obszarze postradzieckim*, Warszawa, 2013.
9. Legucka A., „Rozmrażanie” konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, nr 4.
10. Menkiszak M., *Doktryna Putina: Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*. „Komentarze OSW”, 28 marca 2014.
11. Nowak A., *Putin. Źródła imperialnej agresji*, Warszawa 2014.
12. Pawlikowski G., *Mniejszość rosyjska jako instrument polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej po 1991 roku*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 15.
13. Włodkowska-Bagan A., *Polityka Rosji na obszarze poradzieckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2017 tom XIV, nr 3.

Problem pamięci i świadomości historycznej w relacjach polsko-rosyjskich

Zmiany geopolityczne na początku XXI w. doprowadziły do powstania nowego układu sił na arenie międzynarodowej. Na skutek procesów politycznych w obrębie Bliskiego Wschodu swoją pozycję umocniła m. in. Federacja Rosyjska, która w 2013 r. odzyskała status globalnego mocarstwa. Jej udział w wojnie domowej w Syrii oraz konflikcie na Ukrainie zwraca uwagę państw sąsiadujących z nią. W przypadku Rzeczypospolitej Polski zainteresowanie działalnością polityczną wschodniego sąsiada jest skutkiem bliskości geograficznej i wspólnej historii.

Nie ulega wątpliwości, że Rosjanie są dziś jedną z najgorzej kojarzonych nacji. Dominujący w kulturze masowej negatywny obraz jest konsekwencją upolitycznienia humanistyki oraz negatywnych interakcji politycznych na przestrzeni wieków. Wspomniane zjawiska doprowadziły do poważanego braku zainteresowania historiografią. W obliczu braku informacji o charakterze normatywnym i naukowym ludzka wyobraźnia często zaczyna szukać wyjaśnienia otaczających człowieka procesów w przesłaniach o charakterze realistycznym lub metafizycznym. Niejednokrotnie brak możliwości empirycznego poznania świata prowadzi do nieświadomości, która sprzyja powstawianiu przesądów i stereotypów. W przypadku Polaków i Rosjan uwarunkowaną emocjonalnie, ideologicznie i historycznie rzeczywistość można uznać za przysłowiowy bodziec inspiracyjny.

Specyfika wspólnych dziejów sprawia, że bazą badawczą dla tego artykułu jest literatura o charakterze społecznym. Ze względu na dominującą w temacie interdyscyplinarność bardzo pomocna jest publikacja redagowana przez A. de Lazarię⁵⁴. Równie ważna jest także pozycja J. Błuszkowskiego⁵⁵. Jej wartość determinuje umiejętne połączenie przez autora aspektu psychologicznego, politycznego i społecznego. Pod względem merytorycznym dobrym uzupełnieniem jest natomiast publikacja V. Wiernickiej⁵⁶. Informacje natury ekonomicznej i kulturowej pomagają obiektywniej spojrzeć na zagadnienie stosunków polsko-rosyjskich i zniwelować ilość krążących do dziś stereotypów.

⁵⁴ A. de Lazari, *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, Warszawa, 2006.

⁵⁵ J. Błuszkowski, *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa, 2005.

⁵⁶ V. Wiernicka, *Rosjanie w Polsce. Czas zaborów 1795-1915*, Warszawa, 2015.

Literatura poruszająca kwestie wschodnioeuropejskie bardzo często jest rezultatem emocjonalnego i ideologicznego podejścia do historii. Podstawowym zadaniem artykułu jest ukazanie wpływu skrajnie pojmowanej historii na powstawanie przesądów. Zagadnienia o charakterze socjologicznym i psychologicznym mają ukazać szkodliwość stereotypów w sferze międzynarodowej oraz interpersonalnej. Ostatni cel jest inspirowany ankietami przeprowadzonymi przez Centrum Badania Opinii Społecznej w 2017 r. Analiza wyników badań społecznych i dziejów polsko-rosyjskich ma za zadanie przedstawić negatywny wpływ zbyt emocjonalnie pojmowanej historii na mentalność człowieka.

Polacy i Rosjanie należą do indoeuropejskiej grupy ludnościowej. Brak wyraźnych barier geograficznych doprowadził do pojawienia się pierwszych interakcji społecznych już na etapie plemiennym. Niewątpliwie, cechą dominującą w relacjach polsko-ruskich była sinusoidalna zmienność. Nader często pojawiający się czynnik wojenny sprawił, że do dziś ich rozwój jest analizowany na płaszczyźnie militarnej. Za przykład może posłużyć jeden z najstarszych zabytków rosyjskiej historiografii. Trzech autorów „Powieści minionych lat”, rozpatrywało stosunki Rusi Kijowskiej z państwem Piastów głównie z wojennego i religijnego punktu widzenia. Dowodem jest fragment ukazujący spór o Grody Czerwieńskie: „Wsiadłszy na koń wjechał do rzeki, a za nim wojsko jego. Jarosław zaś nie zdążył uszykować się i zwyciężył Bolesław Jarosława. Jarosław zaś zbiegł z czterema mężami do Nowogrodu. Bolesław zaś wszedł do Kijowa ze Światopełkiem.”⁵⁷

W przypadku źródeł pochodzących ze średniowiecza bądź wczesnej nowożytności warto zwrócić uwagę, że czynnik wojenny nader często kształtował aksjologię i mentalność ludów. W pierwszej dekadzie XIII w. stosunki polsko-rosyjskie zostały poddane stagnacji powodowanej najazdem mongolskim. Ponowne odrodzenie wzajemnych kontaktów nastąpiło na skutek kolizji imperialnych interesów. Proces zbierania ruskich ziem przez Iwana IV zderzył się z aspiracjami gospodarczymi magnaterii na wschodzie. Według Aleksandra Hirschberga kryzys dynastyczny po śmierci cara zrodził szansę „zeuropeizowania” Carstwa Rosyjskiego⁵⁸. Z przyczyn politycznych i społecznych władze Rzeczypospolitej Obojga Narodów przedstawiały czteromilionowy obszar jako ziemię obiecaną dla jednostek nieproduktywnych. Idealnym tego przykładem jest popularna wówczas *Koleśda moskiewska* autorstwa Pawła Palczowskiego⁵⁹.

Ciąg wydarzeń z lat 1604-1613 ukierunkował politykę zagraniczną obu państw na następne stulecie. Przez cały XVIII głównym problemem relacji polsko-rosyjskich był skrajny maksymalizm. Słabnąca potęga Rzeczypospolitej i umacnianie się Rosji w basenie Morza Bałtyckiego i Śródziemnego doprowadziły do powstania nowego układu sił w Europie rządzonej przez cynizm polityczny. Przykładem tego zjawiska były pozbawiające Polskę suwerenności akty rozbiorowe.

⁵⁷ Libertas, *Nestor-Powieść minionych lat*, „Miesięcznik Ludzi Wolnych” za: http://www.libertas.pl/nestor_powiesc_minionych_lat_7.html, (23.09. 2018).

⁵⁸ R. Stobiecki, *Rosja i Rosjanie w polskiej myśli historycznej XIX i XX wieku.*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, A. de Lazari (red.), Warszawa 2006, s. 167.

⁵⁹ Z. Wójcik, *Historia Powszechna XVI-XVII wieku*, Warszawa, 1995, s. 332.

W dyplomacji osiemnastego stulecia ojciec polskiej historiografii, Joachim Lelewel, widział amoralność ówczesnych mocarstw. Twierdząc, że stan szlachecki: „powziął myśl wolności i przestroną rozwinął Rzeczpospolitą”⁶⁰ zdecydowanie zaprzeczał jakoby „złota wolność” przyczyniła się do upadku państwa. Zwolennicy tej teorii bardzo często dysponowali przewagą w powstałym po 1815 r. Królestwie Polskim i nijako osłabiali pragmatyczniejsze opcje polityczne.

Pokłosem burzliwej i trudnej historii są stereotypy. Lech Kołakowski nazywał naukę o przeszłości spoiwem, które pozwala narodom odróżnić się od reszty świata⁶¹. Jednak w obliczu tendencji do przeprowadzania emocjonalnych i militarystycznych analiz staje się ona kreatorem uprzedzeń i mitów politycznych wrogów. Przyczyn tego stanu rzeczy można upatrywać w odejściu od starożytnego modelu pojmowania rzeczywistości. Antyczni dziejopisarze uważali, że historia ma trzy cele: upamiętnianie minionych zdarzeń, usprawiedliwianie czynów jej twórców oraz pouczanie następnych pokoleń⁶². Współczesna historiografia odeszła od platońskiego schematu pojmowania historii, który opierał się na trzech prostych aksjomatach: fakty-wiedza-sądy. Ustępuje on neoliberalnym tendencjom usilnego dążenia do prawdy z jednoczesnym zbieraniem idei i opinii różnych szkół intelektualnych⁶³. Doprowadziło to do powstania szkodliwego fenomenu „wielu prawd”⁶⁴, z których każda może znaleźć zastosowanie w celach ideologicznych lub propagandowych.

Zjawisko upolitycznienia historii dostrzegł min. Paul Valery. Według francuskiego poety: „Historia jest najniebezpieczniejszym wytworem, jaki wyprodukowała chemia intelektu. Jej właściwości są dobrze znane. Rozsnuwa ona marzenia, odurza ludy, tworzy im fałszywe wspomnienia, wyolbrzymia ich odruchy, zachowuje stare rany [...]”⁶⁵

Wytworem historii pojmowanej w sposób przedstawiany przez Paula Valery’ego są stereotypy i uprzedzenia. Violetta Julkowska stwierdziła, że przeszłość jest ich i rezerwuarem⁶⁶. W ujęciu zbiorowym są to myśli o charakterze poznawczym, które upraszczają i typizują zjawiska występujące w obrębie danej nacji⁶⁷. Bez wątpliwości można je również uznać za negatywne elementy tożsamości. W ujęciu narodowym tłumaczy się ją jako odrębność kulturową i pochodzeniową wspólnot, które instynktownie poszukują tego co dla nich typowe, podobne, odmienne lub specyficzne⁶⁸.

Należy zaznaczyć, że stereotypy stanowią także element stosunków międzynarodowych, gdzie często występują jako czynnik regresywny. W ujęciu narodowym ich rolę trafnie określili J. Berting i Ch. Villain-Gandossi: „Pojęcie tożsamości narodowej

⁶⁰ M. Kukiel, *Dzieje Polski poroźbiorowe (1795-1921)*, Londyn 1993, s. 9.

⁶¹ J. Błuszkowski, *Stereotypy ...*, *op. cit.*, s. 68.

⁶² Robert Borowski, *Sens historii (modele czasu historycznego)*, za: file:///C:/Users/PC/Desktop/historia%20modele%20czasu%20historycznego.pdf, (23.09.2018).

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ R. Stobiecki, *Rosja ...*, *op. cit.*, s. 161.

⁶⁶ V. Julkowska, *Historiografia polska II połowy XIX wieku jako Źródło i rezerwuar stereotypów narodowościowych*, [w:] *Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, W. Bonusiak (red.), Rzeszów, 2002, s. 17.

⁶⁷ J. Błuszkowski, *Stereotypy ...*, *op. cit.*, s. 15.

⁶⁸ J. Błuszkowski, *Stereotypy ...*, *op. cit.*, s. 16.

pozostaje w wyraźnym związku ze stereotypami narodowymi. Tożsamości narodowe są konstruktami społecznymi przenikającymi życie narodu, toteż zależą one od stereotypów narodowych odnoszących się zarówno do własnego narodu, jak i do innych narodów, a zwłaszcza- sąsiednich”⁶⁹.

Zarówno Polacy jak i Rosjanie są przykładami narodów, u których pamięć historyczna jest pierwszym czynnikiem identyfikacji. Dominujący w nich kult epigonizmu doprowadził do pojawienia się „teorii dwóch wrogów”⁷⁰. W przypadku Polski przedstawia ona jej wschodniego sąsiada w kategoriach zagrożenia geopolitycznego. Skłonności do utożsamiania Rosji z niepoprawnym militarystką i niebezpieczeństwem odzwierciedlają przeprowadzane przez Centrum Badania Opinii Społecznej sondy i wywiady społeczne. Według badań z 1993 r. niechęć do Rosjan zadeklarowało 56% Polaków, co można uznać za rezultat upadku ZSRR i przemian ustrojowych. Wiek XXI w. pokazuje natomiast tendencję spadkową. W 2014 r. antypatię do wschodnich sąsiadów wyraziło 39% ankietowanych⁷¹.

Wspomniany progres nie czyni jednak z Rosjan narodu, który w strukturze percepcyjnej Polaków jest pozytywnie odbierany. Dowodem są wyniki przeprowadzonej przez CBOS w 2017 r. sondy.

Narodowość	Sympatia	Obojętność	Niechęć	Trudno powiedzieć	Średnie
Rosjanie	31	25	38	6	-0,23
Niemcy	46	28	22	4	0,48
Amerykanie	54	27	13	6	0,92
Anglicy	51	27	16	6	0,77
Ukraińcy	36	26	32	6	0,05

72

Według Michaela Fleischera profil somatyczny Rosji przez małą ilość komponentów dominujących jest płaski i rozmyty⁷³. Pomimo negatywnych opinii Rosjanie bardzo często pojawiają się w wielu dziedzinach życia obywateli Rzeczypospolitej. Niewątpliwie, postrzeganie tej nacji zależy od kursu, który przyjmuje narodowa historiografia. Zyskująca popularność w krajach anglosaskich historia społeczna i gospodarcza jest niezbitym dowodem na możliwość przewyciężenia międzynarodowych uprzedzeń. W związku z tym analiza dziejów polsko-

⁶⁹ *Ibidem*

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Polacy i Rosjanie – dlaczego się nie lubimy?*, „Newsweek”, za: <http://www.newsweek.pl/swiat/co-rosjanie-mysla-o-polakach-a-polacy-o-rosjanach-newsweek-pl,artykuly,281929,1.html>, (24.09.2018).

⁷² CBOS, *Stosunek do innych narodów*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_021_17.PDF, (24.09.2018).

⁷³ M. Fleischer, *Europa, Niemcy, USA i Rosja w polskim systemie kultury*, Wrocław, 2004, s. 129.

rosyjskich na płaszczyźnie socjologicznej i ekonomicznej może pokazać niesłuszność wielu stereotypów.

Analizując wyniki poszczególnych ankiet, można spostrzec, że w wielu kwestiach profil Rosjan w Polsce staje się deskryptywny. Praktycznie od 1999 r. duża część ankietowanych obywateli Rzeczypospolitej powiela stereotypowe cechy wschodniego sąsiada. Jedynymi dobrymi skojarzeniami jest popularne przeświadczenie o wesołości i beztrusce. Zdaniem ankietowanych Polaków wschodnich sąsiadów wyróżnia wesołość i skłonności do zabawy. Stereotyp ten jest konsekwencją średniowiecznych przekazów, gdzie Rusini bardzo często byli przedstawiani jako ludzie lubiący biesiady i mocne napoje. Wiadomości te utrwalali również podróżnicy i posłowie wizytujący na dworze Rurykowiczów. Czasy nowożytne były pod tym względem kontynuacją. Świadczył o tym carski przepych i zjawiskowość bali rosyjskiej szlachty. Hedonistyczne tendencje pojawiały się nawet w czasie wojny, czego dowodem są przekazy Fiodora Glinki: „Szczodrość naszych oficerów jest po prostu zadziwiająca. W karczmach pieniądze wydaje się bez opamiętania”⁷⁴.

Hedonistyczny aspekt jest jednak tylko pozytywną wstawką. W ujęciu materialnym dominują takie komponenty jak: bieda, zacofanie, bałaganiarstwo i lenistwo⁷⁵. Negatywne postrzeganie rosyjskiego społeczeństwa na polu gospodarczym jest wynikiem nowożytnych interakcji. W średniowieczu jedynym źródłem wiedzy na temat statusu materialnego Rusinów były kroniki i przekazy ustne. Idealnym przykładem są spostrzeżenia Jana Długosza: „przez wiele wieków nie zamieszkana i pustoszona, z biegiem czasu rozszerzyła się w bardzo bogate kraje i miasta, które widzimy obecnie, bogate obfitością zwierząt dostarczanych przez okoliczne puszcze. Mieszkańcy tych ziem w zdobną czerń owych wytwornych futer bardzo bogato się stroją, chociaż skromnie i ubogo żyją...”⁷⁶

Na skutek inwazji mongolskiej Polacy niejako stracili możliwość bliższego poznania Rusi Kijowskiej i rodzącego się Księstwa Moskiewskiego. Dopiero siedemnaste i osiemnaste stulecie dało sposobność do szerszego zapoznania się z rzeczywistością gospodarczą wschodniego sąsiada. Natężenie kontaktów polsko-rosyjskich przypadło na czasy smuty, którą można uznać za państwową pauperyzację. Wiek XVIII pokazał natomiast diametralnie inną Rosję pod względem obyczajowym. W zamiśle Piotra I miało to być cesarstwo podążające drogą okcydentalnego rozwoju. Odzwierciedleniem aspiracji był Petersburg, w którym narodziła się zupełnie nowa rzeczywistość. Z materialnego punktu widzenia bardzo różniła się od panującej w Moskwie. W starej stolicy patriarchalizm i sakralność przeplatały się z uczuciem beztruski i rozpasania. Okoliczności natury geopolitycznej sprawiły, że Polacy mieli okazję zapoznać się z rzeczywistością kreowaną przez miasto położone nad Newą.

Dziewiętnaste stulecie było czasem wspólnej egzystencji w obrębie tej samej przestrzeni. Idealnym odzwierciedleniem carskiego porządku były większe ośrodki miejskie

⁷⁴ V. Wiernicka, *Rosjanie ...*, op. cit., s. 104.

⁷⁵ J. Błuszkowski, *Stereotypy ...*, op. cit., s. 57.

⁷⁶ Za:

file:///C:/Users/PC/Desktop/Aleksandra_Witkowska_Wyobrazenia_o_cudzoziemcach_w_swietle_Rocznikow_Jana_Dlugosza_Rozdzial_3_Kreacja_wizerunku_wschodnich_sasiadow_w_Anales.pdf, (24.09.2018).

jak Warszawa, Łódź czy Kalisz. Pod rządami Aleksandra I i Mikołaja I stolica przeszła dużą metamorfozę. Gruntowną przebudowę najlepiej odzwierciedla cytat: „Warszawa [...] ze starożytnej mazowieckiej stolicy udzielnych książąt Mazowieckich zwołna przeistaczała się w miasto na wzór innych europejskich grodów”⁷⁷.

Okeydentalna wizualizacja była oczywiście wynikiem polityki czyniącej Królestwo Polskie buforem Imperium Rosyjskiego. Mimo postępującej industrializacji w czasach Aleksandra I materialny obraz typowego Rosjanina w dalszym ciągu determinowało zjawisko ubóstwa. Odpowiedzialne za ten stan rzeczy mogło być przeświadczenie Polaków o własnej wyższości cywilizacyjnej. Światopoglądowi temu sprzyjały również migracje, gdyż Rosjanie traktowali Królestwo Polskie jako miejsce lepszych zarobków. Dowodem byli urzędnicy, którzy wybierali możliwość życia w Warszawie z powodu większego wynagrodzenia i szansy otrzymania praw emerytalnych⁷⁸

Stereotyp biedy determinowała struktura społeczeństwa carskiego. Motyw ubóstwa potwierdzał status materialny prywatnych chłopów lub plebsu miejskiego. Jednak poddając głębszej analizie specyfikę rządów carskich, komponent lenistwa i bałaganiarstwa nie do końca wydaje się być nieadekwatny. Z przekazów dziennikarzy „Kuriera Warszawskiego” wynika, że obecność Rosjan pozytywnie wpływała na charakter miast. Świadczyły o tym państwowe pożyczki inwestycyjne i ustawy nakazujące stawianie domów murowanych. Warto zaznaczyć, że na przestrzeni lat 1825-1840 w samej Warszawie liczba takich budynków wzrosła do 2220⁷⁹. Godne uwagi jest także przedsięwzięcie z 1816 r., w wyniku którego miasto otrzymało oświetlenie.

Najlepszym zaprzeczeniem odwiecznego bałaganiarstwa i lenistwa była prezydentura Sokratesa Styrankiewicza. W jej trakcie zdołano wyeliminować szkody materialne, które przyniosło powstanie styczniowe. Należy tu wspomnieć o postawieniu pierwszych telefonów publicznych i poprawie wizerunku miasta poprzez zasadzenie 5000 drzew. Ze wszystkich przedsięwzięć najważniejszym była budowa kanalizacji miejskiej w 1881 r. Dzięki wkładowi finansowemu samego Styrankiewicza Warszawa otrzymała łącznie 42 km tuneli i 107 km rur wodociągowych⁸⁰.

Nie można także zapomnieć o rozwoju filantropii, której celem była poprawa warunków życia. Prezydent powołał komitet społeczny do zbadania miejskiego szpitalnictwa i zarządził kontrole sanitarne warszawskich targowisk. Nawet słynący z niechęci do Rosjan Antoni Zalewski opisywał Styrankiewicza jako „czystego, nieposzlakowanego człowieka”, który „grosza miejskiego jak Cerber strzeże”⁸¹.

Oczywiście Warszawa nie jest jedynym przykładem demitologizującym komponent bałaganiarstwa i lenistwa. Równie ciekawy jest Kalisz, w którym działał rosyjski gubernator, Michał Daragan. Za jego rządów miasto otrzymało w 1902 r. połączenie kolejowe z Moskwą,

⁷⁷ V. Wiernicka, *Rosjanie ...*, *op. cit.*, s. 110.

⁷⁸ *Ibidem.*, s. 123.

⁷⁹ *Ibidem.*, s. 107.

⁸⁰ *Ibidem.*, s. 118.

⁸¹ *Ibidem.*, s. 119.

Rostowem, Odessą i Kijowem. Na wyróżnienie zasługuje również działalność kulturowa Pawła Rybnikowa, który wzbogacił Kalisz o własną historiografię i publicystykę.

Postacie Michała Daragana i Sokratesa Styrankiewicza są dobrym przykładem symbiozy na tle narodowy. Niewątpliwie, pozytywna korelacja była wynikiem działalności na tle gospodarczym. Wspólny cel i pragmatyzm niejako pozwalały ograniczyć możliwość występowania antagonizmów społecznych. Jednakże gubernator i prezydent to przypadki zaledwie jednostkowe. Aktywizację carskich urzędników można uznać za próbę przezwyciężenia romantycznych tendencji separatystycznych. Przyczyną występujących niezgodności były min. różnice w postrzeganiu kwestii społecznych. Zdaniem A.D. Lazariego cechą wyróżniającą Polaków i Rosjan jest „zaprogramowanie kulturowe”⁸², które wpływa zarówno na sferę materialną jak i duchową. Oba narody dzieli kwestia postrzegania jednostki. W przypadkach tych pierwszych dominują skłonności wywyższające indywidualność. Nie należy jednak identyfikować ich z liberalizmem, który zmierza do emancypacji człowieka od ekonomicznej kontroli państwa. Polski indywidualizm był tożsamy z przywilejami dysponującej rycerskim, później szlacheckim, pochodzeniem grupy społecznej. Kwintesencją tego zjawiska było pojęcie „złotej wolności szlacheckiej”, którą do XIX w. cechował brak utylitarystycznego podejścia do państwa. Jego odzwierciedleniem były partykularyzmy społeczne, prawo do rokoszu czy *liberum veto*. Świadczy o tym poezja Wespazjana Kochowskiego.

Wieleć my mamy swobód w tej naszej Koronie,
Cóż, gdy się nie staramy i mniej dbamy o nie.
Przeważają prywatnych pożytków chciwości,
Bardziej dbamy o włości, a niż o wolności;⁸³

Dla społeczeństwa, w którego aksjologii prawo do buntu było przejawem wolności, system oparty na całkowitym posłuszeństwie był całkowicie obcy. Próbę porównania złotej wolności szlacheckiej z samodzierżawiem można nazwać maksymalistyczną dychotomią. Według doktryny Siergieja Uwarowa czy Mikołaja Karamzina car stał na czele rosyjskiego społeczeństwa. Był on najpotężniejszym ogniwem władzy świeckiej i sakralnej.

Należy zwrócić uwagę, że przez wielowiekowe poczucie niebezpieczeństwa ze strony ludów stepowych Rosjanie przywykli do grupowych form egzystencji. Przykładem tego była *obszczina* lub dziewiętnastowieczne wspólnoty chłopskie zwane gminami. Z tego powodu rosyjskie życie społeczne można określić mianem kolektywizmu, który wywyższa „My” niż „Ja”⁸⁴.

Dominująca rola cara i skłonności do grupowej egzystencji sprawiła, że Polacy zaczęli postrzegać wschodnich sąsiadów jako naród ubezwłasnowolniony i poddany bezgranicznej

⁸² A. de Lazari, Wzajemne uprzedzenia Polaków i Rosjan, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, A. de Lazari (red.), *op. cit.*, s. 15.

⁸³ W. Kochowski, *O wolności Polskiej*, <http://epigramat.pl/o-wolnosci-polskiej/>, (24.09.2018).

⁸⁴ *Ibidem.*, s. 15.

władzy. Bardzo duży udział w tworzeniu tego poglądu mieli także poeci. Przykładem jest poezja Adama Mickiewicza.

Ach, żal mi ciebie, biedny Słowianinie!-
Biedny narodzie! żal mi twojej doli,
Jeden znasz tylko heroizm-niewoli.⁸⁵

Zdaniem Igora Wołgina negatywnie ujęta służalczość była wyrazem osiemnastowiecznego pragmatyzmu społecznego. Teofan Prokopowicz pisał: „Naród rosyjski ma taką naturę, że tylko przez władzę absolutną może być chroniony⁸⁶. Utożsamianie carów przez polskich literatów z „zamordystami” było wynikiem uzasadnionej emocjonalności i patriotyzmu. Sama Katarzyna II, ostoją absolutyzmu, stwierdziła: „Imperium Rosyjskie jest tak wielkie, że każda inna forma władzy niż władza monarchy absolutnego jest dla niej szkodliwa, albowiem wszystko inne jest zbyt powolne w działaniu”⁸⁷.

Historia rosyjskiej opozycji pokazuje, że silna pozycja cara w XIX w. nie była kwestią przypadku zrodzonego przez osiemnastowieczne przewroty pałacowe. Absorpcja rewolucyjnych idei przez młode pokolenie była najczęściej powodowana młodą i czułą percepcją carskich spiskowców. Przykładem jest choćby jeden z najbardziej znanych dekabrystów, Siergiej Grigoriewicz Wołkonski, który w 1825 r. dołączył do „walki o wolność i godność ludzką”⁸⁸ przeciwko Mikołajowi I. Po śmierci imperatora, któremu zawdzięczał pobyt na Syberii, nie okazywał żadnej radości. Z pamiętników jego żony wynika, że był przesiąknięty rozpaczą. Powodem stanu emocjonalnego było przeświadczenie Wołkonskiego, że car był siłą jednoczącą całe imperium⁸⁹.

Powyższe przykłady świadczą, że obecność negatywnych komponentów w stereotypach to efekt wydarzeń z XIX i XX w. Pojawiające lenistwo i bałaganiarstwo należy uznać za konsekwencje perturbacji politycznych z dwudziestego stulecia. Idealnie pasują one do wizerunku Armii Czerwonej, która pozostawiła po sobie wiele szkód, urazów natury psychicznej i seksualnej w latach czterdziestych.

Zdaniem Bernharda Häringa czynnikiem na równi degradującym kontakty międzynarodowe jest religia. W jednej z publikacji stwierdził, że: „W prawie wszystkich wypadkach można udowodnić, jak bardzo narodowość jest nacechowana religią lub wyznaniem, i odwrotnie, jak praktyka religijna otrzymuje szczególną cechę narodowościowego charakteru”⁹⁰. W przypadku Rosjan i Polaków kwestia wyznania hiperbolizowała sprzeczność interesów imperialnych i społeczno-gospodarczych. Na tych właśnie płaszczyznach wyrosły

⁸⁵ *Ibidem*, s. 111.

⁸⁶ I. Wołgin, *Na skraju otchłani. Dostojewski a dwór carski*, Warszawa 2001, s. 31.

⁸⁷ *Ibidem.*, s. 31.

⁸⁸ O. Figes, *Taniec Nataszy. Z dziejów kultury rosyjskiej*, Warszawa 2011, s. 89.

⁸⁹ *Ibidem.*, s. 142.

⁹⁰ P. Przesmycki, *Stereotypy, uprzedzenia i nieporozumienia „religijne w relacjach między Polakami a Rosjanami. Refleksje teologa katolickiego...* s. 521.

stereotypy o tematyce sakralnej. Pomimo uniwersalistycznego podłoża katolicyzmu i prawosławia, wiary te od początku stały się dla siebie opozycyjne.

Według myśli Häringa, nie ulega wątpliwości, że rzymski katolicyzm „nacechował” polską narodowość w takim stopniu jak prawosławie rosyjską. Sam Mikołaj Bierdiajew stwierdził, że spory między Rosją a Polską to waśń dwóch dusz⁹¹. Dlatego warto bliżej przyjrzeć się tej odmienności.

Religia w dużym stopniu wpłynęła na światopogląd Polaków. Pod tym względem Rosjanie jawią się w nim jako naród wyznający wiarę na usługach władzy⁹². Po części wynika to z faktu, że prawosławie było filarem, które pozwoliło Rusinom zachować tożsamość podczas panowania mongolskiego. Po przeniesieniu się metropolity do Moskwy religia stała się czynnikiem sprzyjającym linii książąt wywodzących się od Iwna Kality.

Powodem, dla którego prawosławie stało się dla Polaków tożsamy z uległością jest fakt, że przegrało rywalizację polityczno-ekonomiczną z caratem. Czasy Piotra I przyniosły całkowite podporządkowanie, zważywszy, że car ogłosił się głową Cerkwi. W rezultacie podczas panowania Mikołaja I przekształciło się w element ustroju. W myśli Siergieja Uwarowa stało na równi z samodzierżawiem i ludowością.

W polskiej mentalności, którą w dużej mierze ukształtowała religia, często występują stereotypy. Na tle politycznym zdecydowanie przybierają formę negatywną. Zdecydowanie więcej komponentów pozytywnych występuje w zagadnieniu obyczajowości. Behawioralny aspekt w największym stopniu determinuje percepcja, synestezja i warunki naturalne. Niewątpliwie na tym tle Rosjanie prezentują się zdecydowanie lepiej.

Analizując kontakty rosyjsko-polskie, nie ulega wątpliwości, że ich specyfika jest wynikiem trudnej historii. Dlatego nie można pozbawić racji wspomnianego Paula Varleya, który wydał negatywny osąd na tę dziedzinę wiedzy. Zbyt emocjonalne pojmowanie historii prowadzi do wysuwania pochopnych i niewłaściwych wniosków. Rozumienie w ten sposób przeszłości negatywnie wpływa na empiryczne zdolności poznawcze jednostki i nie sprzyja racjonalnemu patrzeniu na świat.

Odzwierciedleniem przekonań i upodobań narodów jest tożsamość. Z racji procesu rozwojowego, który nierzadko jest rozłożony na kilka wieków, można ją uznać za wypadkową wszystkiego co wydarzyło się w przeszłości. W przypadku narodów będących ofiarą imperializmu i cynizmu politycznego, pojawia się ryzyko zbyt emocjonalnego podejścia do zagadnień historycznych. Ukształtowana w ten sposób tożsamość zbiorowa bynajmniej nie sprzyja budowaniu dialogu i porozumień na płaszczyźnie polityczno-gospodarczej. W tym wypadku przeszkodą jest nie tyle historia co obecność stereotypów w mentalności narodowej. Ich schematyczny charakter przeobraża je w uprzedzenia i przesady, które bazują tylko na empirycznym aspekcie poznawczym. Ich popularność niekorzystnie wpływa na nastroje społeczne, co potwierdzają ankiety sporządzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej.

⁹¹ *Ibidem.*, s. 521.

⁹² *Ibidem.*, s. 529.

Przeprowadzane na przestrzeni XX i XXI w. badania pokazują, że Rosjanie są narodem, który Polacy bardzo często identyfikują na podstawie stereotypów i uprzedzeń. Najlepiej widać to w sferze materialnej. Postrzeganie typowego Rosjanina jako człowieka żyjącego w biedzie pokrywa się ze sposobem myślenia takich kronikarzy jak Jan Długosz. W przypadku komponentu ubóstwa widać również wpływ dziewiętnastowiecznych obserwacji i migracji. Wspominając natomiast motyw bałaganiarstwa, można dostrzec wpływ zjawisk społecznych z XX w. W tym przypadku podstawowym fundamentem są perturbacje z wojny polsko-bolszewickiej i II wojny światowej.

Nie ulega wątpliwości, że wiele stereotypów dotyczących Rosjan to wynik bardzo czulej percepcji i kryzysu nauk humanistycznych. W świecie determinowanym przez ekonomię i interes gospodarczy historia paradoksalnie nie jest źródłem pragmatyzmu. Często staje się przeszkodą uniemożliwiającą dialog. Do tego stanu rzeczy doprowadzają zakorzenione w świadomości stereotypy, które nie sprzyjają rozwojowi kontaktów międzypaństwowych i pozytywnym interakcjom społecznym. Zanikający w ten sposób dialog polityczny zmniejsza częstotliwość migracji o charakterze turystycznym i naukowym. Rzutuje to bezpośrednio na zdolności poznawcze człowieka i nie pozwala neutralizować wszelkiego rodzaju uprzedzeń.

Streszczenie:

Celem artykułu jest ukazanie problematyki związanej z postrzeganiem relacji polsko-rosyjskich. Podawane są różne aspekty które bezpośrednio na nie wpływają i za pomocą przytoczonych faktów historycznych, postaci a także konkretnej literatury, która o w/w relacji wspomina, odpowiednio są one obrazowane. W artykule poruszane są aspekty takie jak religijny, gospodarczy, ekonomiczny czy też kulturowy. Jednak głównym czynnikiem wpływającym na powstawanie stereotypów i sposobu postrzegania drugiej nacji jest czynnik historyczny, ponieważ zarówno Polska jak i Rosja są narodami, które swój charakter warunkują wydarzeniami historycznymi, a jak wskazuje treść artykułu, oba te kraje posiadają bardzo dużo wspólnej historii.

Słowa klucz:

historia, literatura, stereotypy, stosunki polsko-rosyjskie

Key words:

history, literature, stereotypes, polish-russian relations

Bibliografia:

1. Błuszkowski J., *Stereotypy a tożsamość narodowa*, Warszawa, 2005.
2. Bonusiak W., *Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, Rzeszów, 2002.
3. Borowik I., *Wokół tożsamości: teorie, wymiary, ekspresje*, NOMOS, Kraków, 2008.

-
4. Borowski R., *Sens historii (modele czasu historycznego)*, za:
<file:///C:/Users/PC/Desktop/historia%20modele%20czasu%20historycznego.pdf>
(06.12.2017).
 5. CBOS, Stosunek do innych narodów, za:
http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_021_17.PDF.
 6. Figes O., *Taniec Nataszy. Z dziejów kultury rosyjskiej*, Warszawa, 2011.
 7. Fleischer M., *Europa, Niemcy, USA i Rosja w polskim systemie kultury*, Wrocław, 2004.
 8. Kukiel M., *Dzieje Polski porzbirowe (1795-1921)*, Londyn, 1993.
 9. Wiernicka V., *Rosjanie w Polsce. Czas zaborów 1795-1915*, Warszawa, 2015.
 10. Wołgin I., *Na skraju otchłani. Dostojewski a dwór carski*, Warszawa, 2001.

Tomasz Harackiewicz;
Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztora w Pułtusku

Kinga Machowicz
Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II

Modernizacja gospodarki Rosji w XXI wieku

Dyskusja o modernizacji nasiliła się po roku 2000 w obliczu globalizacji, digitalizacji i szeregu innych zjawisk społecznych i gospodarczych, które wpływają na oblicze współczesnego świata i przyspieszają tempo jego zmian. Teoria modernizacji jest dość dobrze w literaturze opisana⁹³. Pierwsze rozumienie tego słowa to czysto ekonomiczno-technologiczny proces, którego ostatecznym celem jest osiągnięcie konkurencyjności na poziomie globalnym. Drugie znacznie wiąże się z doskonaleniem instytucji społeczno-politycznych pod kątem przybliżenia danego społeczeństwa do idealnego modelu rozwiniętych zachodnich demokracji⁹⁴. Uwzględniając to drugie podejście ustalono cel artykułu, którym jest określenie, na ile modernizację Rosji jest warunkuje przede wszystkim innowacyjność techniczna, organizacyjna i społeczna, przy jednoczesnym odrzuceniu prób modernizacji systemu politycznego. Artykuł napisano przy wykorzystaniu metody opisowej połączonej z krytyczną analizą literatury. Dominuje jednak analiza instytucjonalno-prawna, która znajduje zastosowanie przy charakterystyce organów władzy oraz instytucji otoczenia biznesu, które w największym stopniu wpłynęły na formułowanie oraz wdrażanie koncepcji modernizacji gospodarki Rosji.

Czynniki kształtujące poglądy na modernizację

W dyskursie naukowym w Rosji dość rozpowszechnione jest przekonanie, że modernizacja powinna być procesem kompleksowym, obejmującym oprócz gospodarki także inne sfery życia

⁹³ Przeglądu teorii modernizacyjnych w aspekcie ekonomicznym dokonuje np. S. Gavrov czy też N.N. Lebedeva i K. A. Tummyants. Zob S. Gavrov, *Modernizatsya Rossii: postimperskiy transit*, MGUDT, 2010, s. 16-40; N. N. Lebedeva, K. A. Tummyants, *Prepyatsviya modernizatsiyi v sovremennoy Rossii*, „Obshchestvennyye Nauki i Sovremennost’”, 2012, nr 1, s. 16-26.

⁹⁴ V. Inozemtsev, *Modernizatsya Rossii: est' li shans na uspekhh?* za: <http://ogrik2.ru/b/vladislav-leonidovich-inozemcev/kak-sankcii-udaryat-po-rossii/26283/modernizatsiya-rossii-est-li-shans-na-uspeh/28>, (05.01.2019).

społecznego, uwzględniającym globalne zagrożenia i ryzyka⁹⁵. W literaturze często można spotkać się z określeniem, że „kampania modernizacyjna” to to trzecia⁹⁶ próba rewitalizacji Rosji za pomocą zachodnich metod i technologii⁹⁷. Modernizacja gospodarki jest problemem, który Rosja próbuje rozwiązać już od stuleci. Można nawet zauważyć pewne powtarzalne wzorce – modernizacja „wprowadzana z góry” ma stworzyć warunki do „modernizacji od dołu”, czyli władza zakłada, że prowadzone przez nią projekty modernizacyjne zmieniają społeczeństwo na tyle, że będzie ono dzięki temu samo zmieniać Rosję⁹⁸. Dotychczasowe modernizacje były prowadzone „od góry”, ponieważ na jakimś etapie elity władzy zaczęły postrzegać zagrożenia wynikające z zapóźnienia Rosji w stosunku do bardziej rozwiniętych państw. Celem każdej dotychczasowej modernizacji było więc „dogonienie” Zachodu⁹⁹ (*ang. catching-up modernization*).

Pierwsza wielka modernizacja Rosji odbyła się za Piotra I i rozpoczęła się w latach 90 XVII wieku. Stalinowska modernizacja rozpoczęła się w roku 1928. Projekt ten obejmował trzy pięcioletnie plany gospodarcze („pięcioletki”). Realizacja ostatniej pięcioletki została zawieszona wraz z rozpoczęciem przez ZSRR działań wojennych w 1939 roku i tę datę przyjmuje się za koniec drugiej modernizacji. Te dwa wielkie projekty modernizacyjne Rosji przyniosły ożywienie gospodarcze i pewne korzystne dla rozwoju państwa zmiany społeczne, ale po okresie sukcesów Rosja powracała do stagnacji. Prozachodni eksperci oceniają, że jest to dowód na to, że technologie i środki finansowe mają jedynie ograniczone w czasie właściwości „energetyzujące” o ile nie towarzyszą im strukturalne zmiany norm, zasad i wartości społecznych¹⁰⁰.

Rosyjska wizja modernizacji jest pochodną dwóch przeciwstawnych wektorów. Z jednej strony jest to będące udziałem znacznej części rosyjskich elit intelektualnych przekonanie, że Rosja powinna stać się częścią zachodniego świata i tylko poprzez zastosowanie sprawdzonych na Zachodzie metod ma szansę na cywilizacyjny przełom. Do dziś część rosyjskich elit postrzega demokratyzację władzy i liberalizację gospodarki jako jedyną szansę na rzeczywistą modernizację państwa. Z drugiej strony w świadomości Rosjan przekonanie o tym, że Rosja to państwo wyjątkowe, predestynowane do bycia światowym liderem jest głęboko ugruntowane. Państwo o tak wielkim potencjale, unikatowej kulturze i olbrzymim potencjale rozwojowym nie jest skazany na kopiowanie zachodnich wzorców. Te wektory nakładają się na wielowiekową rosyjską debatę historyczną, polityczną i społeczną, której osią jest spór

⁹⁵ N. I. Lapin, *The Sociocultural Factors of Russian Stagnation and Modernization*, „Russian Social Science Review”, July–August 2013, vol. 54, no. 4, s. 6.

⁹⁶ Większość autorów pisze o Piotrze I i Stalinie jako poprzednikach projektu modernizacyjnego 2009-2012. W literaturze pojawiają się w gronie „wielkich” także reformy Katarzyny II, Aleksandra I, Stołypina czy też Gorbaczowa. Reformy Gorbaczowa z kolei bywają także wymieniane jako element aktualnej modernizacji Rosji. Zob. szerzej np. L. Ulyanova, *Pochemu Rossii ne nuzhna modernizatsiya*, Russkaya idea, 12.08.2016, za: <https://politconservatism.ru/experiences/pochemu-rossii-ne-nuzhna-modernizatsiya>, (12.12.2018).

⁹⁷ B. Lo, L. Shevtsova, *A 21st Century Myth –Authoritarian Modernization in Russia and China*, 2012, s. 19.

⁹⁸ A. Yakovlev, *Russian modernization: Between the need for new players and the fear of losing control of rent sources*, „Journal of Eurasian Studies” 2014, nr 5, s. 10.

⁹⁹ Y. Plyays, *Total'naya sistemnaya modernizatsiya – absolyutnyy imperativ dlya Rossii*, „Vlast” 2009, nr 9, s. 10.

¹⁰⁰ B. Lo, L. Shevtsova, *A 21st Century...*, op.cit., s. 20.

między „zapadchikami” (zwolennikami orientacji prozachodniej) a „słowianofilami”, zwolennikami wyjątkowości Rosji i należnej jej wiodącej roli w świecie. W XXI wieku pojawiła się jeszcze jedna, rosnąca w siłę strona tego sporu, którą można nazwać „eurazjatycką”¹⁰¹. Inspirację dla tej opcji stanowią państwa azjatyckie, które pokazały, że można osiągać sukcesy modernizacyjne bez, jak się okazało, „zbędnego” balastu zachodnich wartości. Przykład Chin, Korei Południowej czy Singapuru dowodzi, że w systemie rządów autorytarnych czy też ograniczonej demokracji można z sukcesem dokonywać gruntownych transformacji w kierunku innowacyjnej gospodarki.

Rosyjska debata o modernizacji współbrzmi z wielkimi globalnymi debatami, których symbolem są np. „koniec historii” vs. „krach Zachodu” czy też „liberalna demokracja i prawa człowieka” vs. „uwzględnienie lokalnej specyfiki kulturowej”. Znacząca część rosyjskich elit zniechęciła się do zachodniego modelu demokracji i gospodarki po nie najlepszych doświadczeniach z młodą rosyjską demokracją za rządów B. Yeltsina. Nie tylko w politycznej, ale także naukowej debacie dominują opinie o tym, że „liberalny projekt modernizacyjny” realizowany w Rosji w latach 90 zakończył się porażką, a mimo to drogą inercji był niepotrzebnie kontynuowany jeszcze na początku XXI wieku¹⁰². Znaczna część debaty naukowej obraca się wokół tezy, że system demokratyczny nie ma szans sprawdzić się w Rosji, jeżeli nie dlatego, że jest nieefektywny *ex definitione*, to przynajmniej dlatego, że jest to idea nieprzenaszalna na grunt rosyjski ze względów kulturowych, społecznych i historycznych. Problemem modernizacyjnym Rosji nie jest zatem brak demokracji, ale raczej brak długofalowej myśli i koncentracja elit na własnych interesach. Władza dla władzy powoduje korupcję, brak popytu na zmiany i w końcu, odrzucenie jakiegokolwiek modernizacji¹⁰³.

Dodatkowo światowy kryzys lat 2008-2010 podkopał zaufanie znacznej części rosyjskiego establishmentu do zachodniego modelu gospodarczego jako pożądanego wzorca dla Rosji. P. Seleznev daje wyraz przekonaniu, że model liberalnej gospodarki rynkowej wykazał swoją nieefektywność we współczesnym świecie. To powoduje, że państwa rozwinięte potrzebują „nowych ideologicznych priorytetów”, aby sprostać wyzwaniom, jakie niesie ze sobą XXI wiek. Współczesną „*ueber*-ideologią” może się stać ideologia innowacyjnego rozwoju. Niesie ona ze sobą walor uniwersalności, bo mimo wszelkich uwarunkowań lokalnych, może się oprzeć na wypracowanych już teoretycznych podstawach. Co więcej, rozwój innowacyjny daje szansę każdemu, bo żadne z wiodących państw nie jest nie jest w stanie przewodzić we wszystkich obszarach rozwoju nauki i technologii. Kluczowym elementem staje się w tym momencie polityka, bowiem tylko zdecydowane działania polityczne są w stanie przeobrazić „rosyjski potencjał naukowy i technologiczny w jedno z głównych źródeł zrównoważonego społecznego, ekonomicznego i politycznego wzrostu”¹⁰⁴. Na początku kryzysu, kiedy wydawało

¹⁰¹ V.G. Fedotova, *Khoroshee obshchestvo* [w:] Progress – Traditsiya, 2015, s. 385.

¹⁰² V. Ryazanov., *Tsikly modernizatsii v Rossii: reformy i kontrreformy* [w:] *Neodirizhizm i modernizatsiya rossiyskoy ekonomiki*, 2014, s. 71.

¹⁰³ A. Neshchadin, G. Tulchinsky, *Vneekonomicheskiye Faktory Modernizatsii: Meshayushchiye Stereotipy*, „Sotsiologicheskiye Issledovaniya” 2011, nr 8, s. 134.

¹⁰⁴ P. Seleznev, *Globalization and Contemporary Russia*, [w:] *Between Past Orthodoxies and the Future of Globalization: Contemporary Philosophical Problems*, 2016, s. 68 – 71.

się, że do Rosji nie dotrą globalne negatywne zjawiska gospodarcze, władze tego państwa kreowały wizerunek „bezpiecznego portu” dla zagranicznych inwestorów¹⁰⁵.

Koncepcje modernizacji

Debata o modernizacji Rosji zyskała na dynamice wraz z objęciem prezydentury przez D. Medvedeva. Pozbawiony poradzieckich obciążeń, a być może nawet prozachodni, nowy prezydent Rosji objawił się jako gorący orędownik kolejnego wielkiego projektu modernizacji Rosji. Wprawdzie już wcześniej, w ostatnich latach prezydentury Putina, pojawiły się pierwsze elementy nowej fali modernizacyjnego dyskursu, ale dopiero Medvedev wprowadził do obiegu „kampanię modernizacyjną” jako istotny element politycznej agendy. Co więcej, wedle niektórych politologów Medvedev wykorzystał modernizację rozumianą jako koncepcję ewolucji technologicznej w połączeniu z pewnymi elementami neoliberalnych polityk gospodarczych w celu odróżnienia się od Putina i stworzenia własnego kręgu politycznych sojuszników¹⁰⁶.

W swoim pierwszym wystąpieniu przed Zgromadzeniem Federalnym Federacji Rosyjskiej Medvedev zauważył konieczność budowy podstaw narodowej konkurencyjności poprzez tworzenie nowych, efektywnych firm oraz wdrażanie nowoczesnych technologii. Jest to „część ideologii współczesnego rozwoju Rosji”. Przyszłe działania w gospodarce powinny bazować na koncepcji „4 I” – instytucje, inwestycje, infrastruktura, innowacje. Priorytetem będzie produkcja (a docelowo także eksport) wiedzy, technologii i kultury. Na tak ambitne cele ani biznes, ani państwo nie powinny skąpić środków nawet w okresie problemów finansowych¹⁰⁷.

W programowym artykule z 10.09.2009 r. *Rossija vpered* Medvedev, który można nazwać programowym, prezydent rozwinął pozbawioną propagandowych iluzji diagnozę. „Nasza dzisiejsza gospodarka przejęła z radzieckiej poważny błąd – w znaczącym stopniu ignoruje ona wymagania człowieka. Narodowe przedsiębiorstwa poza nielicznymi wyjątkami nie tworzą niezbędnych dla ludzi przedmiotów i technologii (...) Towary wytworzone w Rosji na razie wyróżniają się przede wszystkim niską konkurencyjnością”¹⁰⁸. Medvedev podkreślał, że jego plan modernizacji Rosji jest inny niż te z czasów radzieckich czy Piotra I. Obiecał, że tym razem przejście Rosji na kolejny etap cywilizacyjny odbędzie się bez przemocy¹⁰⁹. Podkreślił, że „... będzie to pierwsze w naszej historii doświadczenie modernizacji bazującej na wartościach i instytucjach demokratycznych”¹¹⁰. Debata wokół tez Medvedeva była również

¹⁰⁵ K. Pynnoniemi, *Science Fiction: President Medvedev's Campaign for Russia's „Technological Modernization”*, „Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization” 2014, tom 22, nr 4, s. 606.

¹⁰⁶ M. Liñán, *Modernization and Historical Memory in Russia. Two Sides of the Same Coin*, „Problems of Post-Communism” 2012, tom 59, nr 6, s. 18.

¹⁰⁷ D. Medvedev, *Poslaniye Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii*, za: <http://kremlin.ru/transcripts/1968>, (11.12.2018).

¹⁰⁸ *Eadem*, *Dmitriy Medvedev: Rossiya vpered*, za: http://www.gazeta.ru/comments/2009/09/10_a_3258568.shtml (27.07.2018).

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Eadem*, *Poslaniye Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii*, za: <http://kremlin.ru/events/president/news/9637>, (10.08.2017).

intensywna jak nadzieje, które obudził. Po raz pierwszy też została przez czynniki oficjalne przedstawiona wizja „nowej Rosji”, odcinającej się od obciążeń historycznego dziedzictwa. Rosji, w której nowa innowacyjna infrastruktura, cywilizowane praktyki i współczesne postawy zastąpią zużyte wyposażenie, prymitywne zwyczaje i paternalistyczne nastawienie¹¹¹. Medvedev rozbudził w proliberalnych kręgach nadzieje na demokratyzację i przestrzeganie praw i wolności jednostki, które to prawa, mimo międzynarodowych zobowiązań Rosji były dotąd na różne sposoby łamane¹¹².

Co więcej, Medvedev jednoznacznie zaatakował dotychczasowe rosyjskie elity polityczno-gospodarcze. Wprost stwierdził, że postsowieckie oligarchiczno-urzędnicze elity okazały się całkowicie bezproduktywne i są pasożytami rosyjskiego społeczeństwa i gospodarki. Nie będą one zdolne do stworzenia niczego nowego, nie chcą rozwoju i boją się go. Tak daleko idące cele będzie w stanie zrealizować podmiot zbiorowy „my” – z kontekstu wynika, że to ma być program dla większości narodu¹¹³. Jako jedno z kluczowych zadań kolejnej modernizacji Rosji D. Medvedev jednoznacznie określił wzmocnienie potencjału innowacyjnego rosyjskiej gospodarki: „Nie możemy już dłużej zwlekać. Musimy zacząć modernizację i podnieść poziom technologiczny całego sektora przemysłowego. Jest do dla mnie kwestia przetrwania naszego państwa we współczesnym świecie”¹¹⁴. Za prezydentury D. Medvedeva problem polityki innowacyjnej pojawił się wyraźniej w agendzie politycznej Kremla. Do tamtej pory V. Putin wielokrotnie podkreślał rolę strategii innowacyjnego rozwoju jako jedynej realnej alternatywy dla energetyczno-surowcowego scenariusza rozwoju państwa¹¹⁵. Główne różnice, jeśli chodzi o podejście do modernizacji tych polityków, dotyczyły innych niż gospodarcze aspektów modernizacji. Medvedev przykładał większą wagę do zmian instytucjonalnych i prawnych w szeroko rozumianym otoczeniu biznesu. Putin o zmianach politycznych nie wspominał wcale. Dawał wyraźnie do zrozumienia, że system polityczny Rosji odpowiada w pełni światowym standardom, co wprost implikuje konstatację, że żadne istotne zmiany nie są konieczne¹¹⁶.

Kluczowe modele modernizacji Rosji obecne w debacie publicznej i naukowej przedstawia Tabela 1. Warto zauważyć, że pewne różnice pomiędzy wizją Putina a Medvedeva, które w latach 2009 – 2011 można było odbierać jako dwugłos w pewnych szczegółowych kwestiach, z biegiem czasu się zacierały na korzyść Putina. W momencie, kiedy „tandem” zamienił się w jedyńowładztwo Putina, zanikły one bezpowrotnie.

Tabela 1 Modele modernizacji Rosji w debacie publicznej w latach 2009 – 2010

¹¹¹ K. Pynnoniemi, *Science ...*, op. cit., s. 607.

¹¹² Szerzej na ten temat. K. Machowicz, *Przejawy ignorancji wobec praw człowieka w Federacji Rosyjskiej – skala problemu*, [w:] *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, 2006, s. 45-54.

¹¹³ D. Medvedev, *Dmitriy ...*, op. cit.

¹¹⁴ *Eadem*, *Poslaniye Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii*, za: <http://eng.kremlin.ru/transcripts/297> (27.07.2015).

¹¹⁵ V. Putin, *Vystupleniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii na zasedanii Gosudarstvennogo soveta 'O strategii razvitiya Rossii do 2020 goda'*, Moskwa, za: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sp/531C812CE37C337AC32573EA00271F54, (24.06.2017).

¹¹⁶ M.A. Smith, *Medvedev and the Modernisation Dilemma*, „Russian Series”, November 2010, nr 10/15, s. 7.

	Rząd Rosji	Prezydent Rosji i jego otoczenie	Spoleczność akademicka/ Niezależni obserwatorzy
Program / cele modernizacyjne	• Potrzeba połączenia środków polityki anty kryzysowej z programem modernizacji wyłącznie gospodarczej. • Nostalgia za epoką radziecką nie może przeszkadzać. • Multilateralizm. • Odrzucenie radykalnych scenariuszy modernizacji innych sił politycznych.	• Potrzeba połączenia środków polityki anty kryzysowej z kompleksowym programem modernizacji. • Multilateralizm. • Prezydent zidentyfikował następujące sektory priorytetowe: promowanie wydajności w produkcji, transporcie i zużyciu energii; rozwój energii jądrowej, technologii informacyjnych i kosmicznych; modernizacja sprzętu medycznego. Nowe (nieprzewidziane przez rząd): • Modernizacja systemu politycznego. • Modernizacja gospodarcza jest niezbędnym warunkiem modernizacji politycznej (i <i>vice versa</i>). • Bardziej otwarty system polityczny.	• Klasyczna reindustrializacja gospodarki prowadzona przez państwo. • Sukcesja norm i praktyk UE. • Przejście do postindustrializmu, które obejmuje aktywną rządową politykę przemysłową. • Kompleksowa modernizacja (dotyka wszystkich istotnych sfer funkcjonowania sfery publicznej). • Modernizacja nieefektywnych tradycyjnych sektorów, przy jednoczesnym zachęcaniu i uprzywilejowaniu uzgodnionych zachęt do innowacji. • Modernizacja społeczno-kulturowa (całkowicie nowy system wartości i motywacji).

		• Partie polityczne muszą okresowo zmieniać się nawzajem i wybierać władzę wykonawczą (nieodwrotnie). Partie zjednoczą państwo. Konieczny jest konsensus między partiami w kwestiach strategicznych. • Rosyjska demokracja i kultura polityczna nie pójdą w ślady zagranicznych modeli. Spółczeństwo obywatelskie jako skuteczny system sprawiedliwości nie może być kupione przez pomoc zagraniczną.	• Własna ścieżka rozwoju do nowoczesnego państwa, które jest dostosowane do cech przestrzeni poradzieckiej.
Środki modernizacyjne	• Dywersyfikacja gospodarki i eksportu. • Promowanie popytu krajowego na towary rosyjskie. • Inicjatywy innowacji gospodarczej. • Priorytet dla sektorów zaawansowanych technologii i sektorów rozwoju infrastruktury w gospodarce. • Poprawa efektywności tradycyjnych sektorów. • Pożyczki długoterminowe. • Modernizacja systemu finansowego i zasad makroekonomicznych.	W uzupełnieniu do działań rządu, prezydent podkreśla: • Efektywne zarządzanie firmami i finansowaniem firmy. • Skuteczna polityka rozwoju regionalnego. • Restrukturyzacja sektora usług socjalnych. • Rozwój i promocja konkurencyjnej klasy średniej. • Wzmocnienie sądownictwa. Pożądaný model gospodarki ekonomiczno-rynkowej.	• Wybór priorytetowych sektorów gospodarki. • Wzrost inwestycji w sektorach priorytetowych. • Ustalenie rzeczywistej wartości rubla w celu promowania importu technologii i surowców. • Strategia substytucji importu według odpowiednich

Środki modernizacyjne	• Rozwój zasobów ludzkich. • Promocja wydajności pracy i efektywności zużycia energii. • Reforma państwa / sektora publicznego i budżetu: promocja prywatyzacji i reformy organizacji finansowanych z budżetu. • Walka z korupcją. Putin jest zadowolony ze struktury gospodarczej, która wymaga jedynie większej innowacyjności.		• Aktywna współpraca między sektorem publicznym i prywatnym. • Porozumienie w sprawie konieczności modernizacji i jej agendy. Wariant gospodarki mieszanej z aktywnym udziałem rządu.
Wewnętrzne tematy modernizacji	• Rząd • Partia Jedna Rosja • Wewnętrzny partner menedżersko-technologiczny - korporacje państwowe.	• Rząd rosyjski, jeśli jest w stanie stworzyć skuteczny dialog między państwem a społeczeństwem, i wysłuchać kompetentnych opinii ekspertów. • Modernizacja pionowa („z góry”) - bardzo trudna; lepsza - modernizacja pozioma (inicjatywa prywatna). Obie mogą być łączone. Harmonizacja funkcji „strateg-reformer” i „arbiter”.	• Presja publiczna z dołu. • Liberalny blok rządu nie jest w stanie samodzielnie wdrożyć programu modernizacji. • Obecny wyważony system władzy elita rządząca („siloviki” i „liberalni technokraci”) są przydatne. Muszą jednak pogodzić funkcje „stratega-reformatora” i „arbitra”. • Konserwatyzm partii Jedna Rosja (obawa przed zmianami).

Wewnętrzne tematy modernizacji			Rząd będzie wykorzystywał finansowo-ekonomiczne zintegrowane pionowo grupy przemysłowe.

Źródło: A. Šmitaitė, *Economic Modernization of Russia: Internal and External Factors*, <http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/09/LFPR-26-Smitaite.pdf>, (02.12.2018), s. 34-35.

Istota planu modernizacyjnego Medvedeva w aspekcie polityki innowacyjnej koncentrowała się w kilku kluczowych aspektach:

1. Rozwój gospodarki nastąpi przez rozwój innowacyjnych gałęzi gospodarki takich jak nanotechnologie, przemysł lotniczy i kosmiczny czy też technologie jądrowe, które będą wspierane przez państwo
2. Rozwojowi wysokich technologii będzie sprzyjać stworzenie warunków dla transferu technologii i współpracy międzynarodowej oraz inwestycji zagranicznych
3. Rozwój innowacji wymaga wprowadzenia zmian instytucjonalnych i prawnych w gospodarce, otoczeniu biznesu, edukacji i nauce.
4. Rozwój gospodarczy będzie katalizatorem korzystnych przemian społecznych i politycznych, które przyspieszą rozwój cywilizacyjny Rosji.
5. Problem rozwoju innowacyjnej gospodarki jest jednym z ważniejszych zagadnień na politycznej agendzie, bo jest to dla Rosji jedyna szansa rozwojowa.

Zaprezentowana koncepcja modernizacji była kluczowa dla polityki innowacyjnej, której najważniejsze założenia, dokumenty programowe i instytucje powstały do roku 2012, w znacznej części za prezydentury Medvedeva. W latach 2009-2012 była prowadzona intensywne polityczna i naukowa debata o koncepcjach modernizacji Rosji. Postawione przez Medvedeva diagnozy oraz bezwzględna konieczność radykalnej modernizacji rosyjskiej gospodarki i przedstawienia jej na innowacyjne tory nie były kwestionowane przez żadną ze stron politycznego i naukowego sporu. Jednakże proponowane sposoby działań wywoływały liczne kontrowersje. Często podnoszonym zarzutem było zignorowanie tradycyjnych gałęzi gospodarki. Jak trafnie podsumował to V. Inozemtsev „Modernizacja jest raczej kojarzona z wysokotechnologiczną gospodarką opartą na wiedzy niż z usprawnieniami w przemyśle przetwórczym. Rosyjscy eksperci i politycy (ang. *policy makers*) zdają się myśleć, że mogą ominąć etap masowej produkcji w rozwoju gospodarczym i przeskoczyć bezpośrednio do postindustrialnej przyszłości. Nawet prezydent Medvedev wierzy, że modernizacja przyjdzie z projektów kosmicznych, elektrowni jądrowych czy też superkomputerów. Jednakże projekty te

nie są możliwe do zrealizowania bez rozwiniętego kompleksu przemysłowego i kwalifikowanej siły roboczej”¹¹⁷.

Przekonanie, że rozwój technologii doprowadzi do zmian społecznych a docelowo także politycznych jest uważane za bezpodstawne. Opisując projekt modernizacyjny Medvedeva, K. Pynnoniemi używa nawet metafory „*science fiction*”, gdzie rozwój technologiczny (*science*) prowadzi do obietnicy lepszej przyszłości (*fiction*)¹¹⁸. Jednakże główne zarzuty dotyczą faktu, że proponowana przez władze modernizacja Rosji ignoruje fakt, że zmianom gospodarczym i technologicznym powinny towarzyszyć zmiany polityczne. Jak pokazują doświadczenia współczesnego świata upowszechnienie nowoczesnych technologii najskuteczniej następuje w wolnym społeczeństwie wolnych jednostek. Zaproponowany model „autorytarnej” modernizacji, odwołujący się do przykładów Chin czy Singapuru, jest mało wiarygodny, a szanse na jego udaną realizację są z założenia znikome¹¹⁹. W ocenie większości ekspertów Rosja potrzebuje dużo głębszych przemian: „...Rosji potrzebna jest totalna modernizacja sfery społecznej i państwowej. I żadna modernizacja ekonomiczna, o której tylko się mówi na wszystkich szczeblach (przy jej niepodważalnej ważności) nie będzie udana, jeśli system polityczny Rosji niezmienni się tak, aby być adekwatnym do celów i zadań modernizacji gospodarczej. Bez prawdziwej demokratyzacji życia społecznego i państwa realizacja rzeczywistej modernizacji będzie niemożliwa”¹²⁰.

Wraz z powrotem Putina na stanowisko prezydenta w roku 2012 nastąpiła wyraźna zmiana podejścia do projektu modernizacji Rosji. Sugestie Medvedeva dotyczące zmian politycznych i systemowych zostały zignorowane. Putin jednoznacznie zdefiniował modernizację jako odgórny proces przekształcania gospodarki na nowe tory i zawęził ją praktycznie tylko do kwestii gospodarczych. Zmienił się też sposób modernizacyjnego dyskursu. O ile Miedvediev promował otwartą debatę na różnych forach, o tyle Putin zdecydowanie preferuje aranżowane eventy albo zamknięte dla publiczności dyskusje¹²¹. Ogólnie w ocenie komentatorów rosyjskich szczyt popularności pojęcia „modernizacja” miał miejsce za kadencji prezydenta Miedwediewa i po przejściu prezydentury przez Putina nastąpił spadek to zaczęło pojawiać się coraz rzadziej w publicznej debacie¹²².

Zmiana modernizacyjnego kursu jest też bez wątpienia powiązana z protestami społecznymi z przełomu lat 2011/2012, które skonsolidowały środowisko zgromadzonych wokół Putina *silovikov*. Od końca 2011 roku można bowiem zauważyć pewien ciąg wydarzeń, które wskazywały na odejście od dotychczasowych prozachodnich wzorców modernizacji w związku z utwardzeniem politycznego kursu (wzrost finansowania resortów siłowych, procesy

¹¹⁷ V. Inozemtsev, *Dilemmas of Russia's Modernization*, [w:] *Democracy versus Modernization. A Dilemma for Russia and for the World*, Routledge, 2013, s. 47-48.

¹¹⁸ K. Pynnoniemi, *Science ...*, *op. cit.*, s. 608.

¹¹⁹ B. Lo, L. Shevtsova, *A 21st...*, *op. cit.*, s. 20.

¹²⁰ Y. Plyays, *Total'naya sistemnaya modernizatsiya – absolutnyy imperativ dlya Rossii*, „Vlast”, 2009, nr 9, s. 10.

¹²¹ K. Pynnoniemi, *Science ...*, *op. cit.*, s. 624.

¹²² V. Inozemtsev, *V krug tret'em. Kakoy modernizatsii zhdet' Rossii posle Putina*, za: <http://www.forbes.ru/biznes/363565-v-krug-tretem-kakoy-modernizatsii-zhdet-rossii-posle-putina>, (07.12.2018).

kryminalne czołowych przedstawicieli opozycji czy też wprowadzenie w roku 2012 ustawy o zagranicznych agentach ograniczającej działalność organizacji pozarządowych). Zmianom politycznym towarzyszyło formułowanie nowych koncepcji modernizacyjnych, które dawały ideologiczne podstawy do konceptualizacji antyliberalnej i antyzachodniej ścieżki unowocześnienia Rosji. Jak zauważa A. Makarychev odrzucenie wywodzących się z Zachodu koncepcji modernizacji jest zupełnie naturalne, bowiem stoją one w sprzeczności z kluczowymi założeniami ideologicznymi reżimu Putina, zwłaszcza po roku 2012. Przede wszystkim przyjęcie zachodniej koncepcji modernizacji nie pozostawia miejsca dla retoryki rosyjskiej unikatowości. Zaakceptowanie zachodniego języka modernizacji oznaczałoby zobowiązanie legitymizacji zachodniego „porządku normatywnego” i intencje znalezienia miejsca w jego ramach. Modernizacja stoi w sprzeczności z rosyjskimi próbami postawienia się na pozycji równorzędnego partnera Zachodu. Status Rosji jako państwa modernizującego się narzuca pozycję niedojrzałego partnera, który może być porównywany ze statusem państw Trzeciego Świata w okresie zimnej wojny. W końcu modernizacja komplikuje ona w znaczący sposób powrót do częściowej gloryfikacji systemu radzieckiego i historii ZSRR, ponieważ zachodni dyskurs dyskredytuje komunizm jako żalosną pomyłkę na drodze do współczesności¹²³.

Podsumowanie

Opisany projekt modernizacji doskonale współbrzmi z wizją systemu politycznego Rosji realizowaną przez Kreml. Zawężenie do zagadnień ekonomicznych i technologicznych pozwala definiować go w kategoriach technicznych działań w obszarze różnych polityk (ang. *policies*), które nakierunkowane są na osiągnięcie wysokiego poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego poprzez szybki wzrost gospodarczy. Daje to argument do odłożenia modernizacji politycznej, która we wskazanym kontekście na obecnym etapie wydaje się nieistotna, a może się okazać wręcz szkodliwa dla rozwoju państwa. Zasadność tej argumentacji wspierają przykłady państw azjatyckich, które przeszły głębokie procesy modernizacyjne przy zachowaniu autorytarnych systemów politycznych. Wzmacnia to przekonanie, że wprowadzenie pewnych politycznie trudnych modernizacyjnych działań będzie łatwiejsze bez ograniczeń, jakie narzuca demokracja (np. konieczność uzyskania ponadpartyjnego porozumienia).

Autorytarny projekt modernizacji postkomunistycznej Rosji jest głęboko osadzony w jej radzieckiej przeszłości. S. Autio – Sarasmo zauważa, że w projekcie Miedwiediewa można znaleźć liczne podobieństwa z sowieckimi projektami modernizacyjnymi, w szczególności z planem Chruszczowa. Obydwa programy zmierzały do ograniczenia modernizacji do postępu technologicznego, ponieważ wzrost gospodarczy był warunkiem wstępnym dla modernizacji politycznej i społecznej. O ile dla przywódców radzieckich modernizacja gospodarcza była imperatywem prowadzącym do utrzymania pozycji supermocarstwa, o tyle dla Medvedeva, a

¹²³ A. Makarychev, *Modernization, Europeanization, Depoliticization: Academic Concepts and Policy Connotations*, Conference papers, UACES 42nd Annual Conference, 3-5 September 2012, s. 7 – 8.

tym bardziej dla jego następcy, celem planu jest uczynić z Rosji „wiodące mocarstwo” i utrzymać stabilność poprzez skoncentrowanie się na modernizacji gospodarczej¹²⁴.

Tak zdefiniowany plan modernizacyjny jest w znacznym stopniu zbieżny z interesami rosyjskich elit politycznych, ma wsparcie części rosyjskich elit intelektualnych oraz odpowiada interesom i oczekiwaniom znacznej części rosyjskiego społeczeństwa obawiającej się zagrożeń związanych z politycznymi zmianami w Rosji¹²⁵. Dlatego też można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że modernizacja Rosji stała się koncepcją niezwykle dogodną dla władz jako narzędzie służące do uzasadnienia aktualnego *status quo* poprzez tworzenie wizji wielkich przemian oraz ogłaszania reform mających radykalnie odmienić oblicze państwa, poprawić jakość życia obywateli i przywrócić Rosji na międzynarodowej arenie należne jej miejsce.

Streszczenie:

Celem artykułu jest określenie, na ile modernizacja Rosji jest warunkowana przez innowacyjność techniczną, organizacyjną i społeczną, przy jednoczesnym odrzuceniu prób modernizacji systemu politycznego. Artykuł napisano przy wykorzystaniu metody opisowej połączonej z krytyczną analizą literatury. Dominuje jednak analiza instytucjonalno-prawna. Przeprowadzone analizy uprawniają do wniosku, że obecny projekt modernizacji doskonale współbrzmi z wizją systemu politycznego Rosji realizowaną przez Kreml. Zawężenie do zagadnień ekonomicznych i technologicznych pozwala definiować go w kategoriach technicznych działań w obszarze różnych polityk, które nakierunkowane są na osiągnięcie wysokiego poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego poprzez szybki wzrost gospodarczy. Daje to argument do odłożenia modernizacji politycznej, która we wskazanym kontekście na obecnym etapie wydaje się nieistotna.

Słowa kluczowe:

gospodarka, Rosja

Key words:

economy, Russia.

Bibliografia:

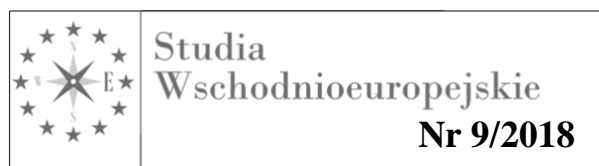
1. Autio – Sarasmo S., *Technological Modernisation in the Soviet Union and Post-Soviet Russia: Practices and Continuities*, “Europe-Asia Studies” January 2016, Vol. 68, No. 1.
2. Fedotova V. G., *Khoroshee obshchestvo*, Progress – Traditsiya, 2015.

¹²⁴ S. Autio – Sarasmo, *Technological Modernisation in the Soviet Union and Post-Soviet Russia: Practices and Continuities*, “Europe-Asia Studies” January 2016, tom 68, nr 1, s. 84.

¹²⁵ V. Gel'man, *Why not authoritarian modernization in Russia?*, [w:] *Authoritarian Modernization in Russia: Ideas, Institutions, and Policies*, 2017, s. 1.

3. Gavrov S., *Modernizatsiya Rossii: postimperskiy transit*, 2010.
4. Gel'man V., *Why not authoritarian modernization in Russia?*, [w:] *Authoritarian Modernization in Russia: Ideas, Institutions, and Policies*, V. Gel'man (red.), 2017.
5. Inozemtsev V., *Dilemmas of Russia's Modernization*, [w:] *Democracy versus Modernization. A Dilemma for Russia and for the World*, P. Dutkiewicz, V. Inozemtsev (red.), 2013.
6. Inozemtsev V., *Modernizatsiya Rossii: est' li shans na uspekh?* tłumaczenie rosyjskie artykułu pierwotnie opublikowanego w języku niemieckim: V. Inozemtsev, *Ist Russland Modernisierbar?*, Transit, Heft 42, 2012, s.78–92, za:<http://ogrik2.ru/b/vladislav-leonidovich-inozemcev/kak-sankcii-udaryat-po-rossii/26283/modernizaciya-rossii-est-li-shans-na-uspeh/28>.
7. Inozemtsev V., *V krugе tret'em. Kakoy modernizatsii zhdat' Rossii posle Putina*, www.forbes.ru, 03.07.2018, za: <http://www.forbes.ru/biznes/363565-v-krugе-tretem-kakoy-modernizatsii-zhdat-rossii-posle-putina>.
8. Lapin N. I., *The Sociocultural Factors of Russian Stagnation and Modernization*, „Russian Social Science Review”, vol. 54, no. 4, July–August 2013.
9. Lebedeva N. N., Tumyanants K., *Prepyatsviya modernizatsyi v sovremennoy Rossii*, „Obshchestvennyye Nauki i Sovremennost'”, nr 1, 2012.
10. Liñán M., *Modernization and Historical Memory in Russia. Two Sides of the Same Coin*, „Problems of Post-Communism” November–December 2012, vol. 59, no. 6.
11. Lo B. L., Shevtsova, *A 21st Century Myth –Authoritarian Modernization in Russia and China*.
12. Machowicz K., *Przejawy ignorancji wobec praw człowieka w Federacji Rosyjskiej – skala problemu*, [w:] *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, A. Czarnocki, I. Topolski (red.), 2006.
13. Makarychev A., *Modernization, Europeanization, Depoliticization: Academic Concepts and Policy Connotations*, Conference papers, UACES 42nd Annual Conference, Passau, 3-5 September 2012.
14. Medvedev D., *Poslaniye Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii*, 05.11.2008, <http://kremlin.ru/transcripts/1968>.
15. Medvedev D., *Poslaniye Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii*, 30.11.2008, <http://kremlin.ru/events/president/news/9637>.
16. Medvedev D., *Dmitriy Medvedev: Rossiya vpered*, [gazeta.ru](http://www.gazeta.ru), 10.09.2009, http://www.gazeta.ru/comments/2009/09/10_a_3258568.shtml.
17. Medvedev D., *Poslaniye Federalnomu Sobraniyu Rossiyskoy Federatsii*, 12.11.2009, <http://eng.kremlin.ru/transcripts/297>.
18. Neshchadin A., G. Tulchinsky, *Vneekonomicheskiye Faktory Modernizatsii: Meshayushchiye Stereotipy*, „Sotsiologicheskiye Issledovaniya” 2011, nr 8.
19. Plyays Y., *Total'naya sistemnaya modernizatsiya – absolutnyy imperativ dlya Rossii*, „Vlast” 2009, nr 9.

-
20. Putin V., *Vystupleniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii na zasedanii Gosudarstvennogo soveta 'O strategii razvitiya Rossii do 2020 goda'*, Moskwa, 08.02.2008, za: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/531C812CE37C337AC32573EA00271F54.
 21. Pynnoniemi K., *Science Fiction: President Medvedev's Campaign for Russia's „Technological Modernization”*, „Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization” 2014, volume 22, nr 4.
 22. Ryazanov V., *Tsikly modernizatsii v Rossii: reformy i kontrreformy* [w:] *Neodirizhizm i modernizatsiya rossiyskoy ekonomiki*, Y. Osipov, S. Sinelnikova, E. Zotovoy (red.), 2014.
 23. Seleznev P., *Globalization and Contemporary Russia*, [w:] *Between Past Orthodoxies and the Future of Globalization: Contemporary Philosophical Problems*, A. Chumakov, W. Gay (red.), 2016.
 24. Smith M. A., *Medvedev and the Modernisation Dilemma*, „Russian Series” 10/15, November 2010.
 25. Ulyanova L., *Pochemu Rossii ne nuzhna modernizatsiya*, *Russkaya idea*, (12.08.2016), za: <https://politconservatism.ru/experiences/pochemu-rossii-ne-nuzhna-modernizatsiya>.
 26. Yakovlev A., *Russian modernization: Between the need for new players and the fear of losing control of rent sources*, „Journal of Eurasian Studies” 2014, nr 5.

Działalność organizacji pozarządowych w Rosji w latach 90. XX wieku jako wyraz interioryzacji założeń demokracji w zakresie partycypacji obywatelskiej

Rok 1991 przyniósł światu, Europie, a przede wszystkim Rosji dalekosiężne zmiany. Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego gruntownemu przeobrażeniu uległa mapa geopolityczna całego obszaru znajdującego się albo jego częścią albo pod jego kuratelą. Do tego niezwykłego wydarzenia doprowadziło wiele czynników, natury zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej.

Równoległe do przemian wyżej wzmiankowanych równie ważnym, o ile nie poważniejszym w następstwie przemianom ulegali mieszkańcy, obywatele świeżo ukonstytuowanego państwa – Rosji. Od momentu zainicjowania przez ostatniego przywódcę ZSRR Michaiła Gorbaczowa polityki jawności w wewnętrznej praktyce politycznej, obywatele ZSRR wykazywali coraz większe zainteresowanie sprawami bieżącymi państwa, nie tylko z własnej woli, ale także zachęceni przez decydentów radzieckich. W konsekwencji okazało się, że społeczeństwo radzieckie uległo daleko posuniętej metamorfozie, co znalazło swoje odbicie w niespotykanej dotychczas aktywności na polu społeczno-politycznej działalności. Niniejszy artykuł dotyczył będzie procesu odradzania się, bądź inaczej – narodzin – nowoczesnego społeczeństwa rosyjskiego, które stać się miało podmiotem polityki swego państwa.

Aktywność obywatelska przejawiała się nie tylko na drodze uczestnictwa w procedurze alternacji władz państwowych czy regionalnych, ale także poprzez zaangażowanie w działalność powstających jak grzyby po deszczu organizacji pozarządowych. Sprzyjało temu zjawisku przychylnie stanowisko władz państwowych, które, budując podstawy prawne umożliwiały instytucjonalizację sektora społecznego w Rosji. Z drugiej strony, zwrócić należy uwagę na rolę, jaką organizacje pozarządowe wzięły na siebie, angażując się w reprezentowanie poszczególnych grup, których problemy czy potrzeby najpierw artykułowały, by następnie je rozwiązywać czy też zaspokajać. Ten etap po pierwsze, wynikał z braku zaspokojenia tychże potrzeb przez aparat państwowy. Po drugie, świadczył o coraz bardziej aktywnej postawie

społecznej obywateli, którzy dostrzegali możliwości wpływania na życie własne bądź społeczności, w której mieszkali. Po trzecie w końcu, dostrzeżono, że istnieją na szczeblu ogólnofederalnym (z oddziałami działającymi w poszczególnych regionach czy miastach) także i takie organizacje, dzięki którym możliwym stało się dochodzenie swoich praw.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest zatem proces interioryzacji założeń demokracji w zakresie partycypacji obywatelskiej, na który wpływ wywierały licznie działające w latach 90. XX wieku organizacje trzeciego sektora.

Pierwsza sprawa, którą należy w tym miejscu omówić dotyczy samego zjawiska partycypacji obywatelskiej, podejmowanej w kontekście aktywności społecznej obywateli Federacji Rosyjskiej. W rzeczywistości rosyjskiej zjawisko partycypacji politycznej narodziło się dopiero na skutek *pieriestrojki*, która okazała się śmiałym usuwaniem cech totalitarnych, niszczeniem spuścizny strachu i umysłowego poddaństwa¹²⁶. Do tej pory przyjmowało ono postać wręcz karykaturalną, która wynikała, po pierwsze, bezpośrednio z funkcji mobilizacyjnej ośrodków władzy komunistycznej, zaś uczestnictwo było efektem swoście pojmowanego rodzaju silniej lub słabiej akcentowanego obowiązku¹²⁷. Po drugie, partycypacja przyjmowała dwie postaci, wskazujące na występowanie określonego typu kultury politycznej społeczeństwa radzieckiego - totalitarnej. Obok siebie w tamtym czasie współwystępowały tak partycypacja obywatelska jak i partycypacja *determinowana przez standardy kulturowe*, które określały charakterystyczne szeroko akceptowane standardy zachowań¹²⁸. Dla obywateli ZSRR stanowiły one pewien rytuał, do którego byli wręcz przywiązani. Przykładem takiego rytualnego zachowania było aktywne uczestnictwo w obchodach świąt 1 Maja oraz 9 maja, które w rzeczywistości radzieckiej były najważniejszymi świętami państwowymi i nadal nimi pozostają. Drugi typ partycypacji obywatelskiej wynikał z organizacyjnych czy asocjacyjnych uwikłań. Polegał on na pojawieniu się pewnego uwarunkowania obecnej działalności wcześniej powstałymi więziami czy decyzjami¹²⁹, na przykład na skutek przynależności do partii komunistycznej. Mimo charakterystycznej dla społeczeństwa radzieckiego alienacji wobec decydentów, z racji przymusowej przynależności do KPZR obywatele brali udział w rytuale alternacji władzy komunistycznej, przynależeli do masowych organizacji społecznych, uczestniczyli w zebraniach i wiecach poparcia, zgłaszali wnioski, postulaty czy też wychodzili z *inicjatywą przedsięwzięć mających ulepszać funkcjonowanie przedsiębiorstw, urzędów i innych instytucji państwowych, mimo że celem tak swoistej demokracji partycypacyjnej mogło być jedynie formułowanie opinii nie wiążących organów administracji państwowej (w tym*

¹²⁶ A. Walicki, *Pieriestrojka 10 lat później – Przypadek Gorbaczowa*, „Polityka” Warszawa, 1995, nr 21 s. 22, cyt. za: A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji 1987-1999*, Wrocław 2001, s. 42.

¹²⁷ J. Garlicki, *Partycypacja polityczna*, [w:] *Encyklopedia politologii, Pojęcia, teorie i metody*, Warszawa, 2016, s. 458.

¹²⁸ B. Misztal, *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania*, Wrocław, 1977, s. 208.

¹²⁹ *Ibidem*, s. 209-210.

gospodarczej)¹³⁰. Ten sposób pojmowania obywatelskiego uczestnictwa politycznego jest nadal charakterystyczny nadal dla większości społeczeństwa rosyjskiego, które po latach „przebudzenia” obywatelskiego ponownie popadło w marazm, alienując się tym samym od państwa i polityki. Na taką postawę bez wątpienia wpłynęło rozczarowanie społeczne, podyktowane traumatycznymi doświadczeniami lat 90. XX wieku, ale także wzrostem poczucia niesprawiedliwości społecznej, którego to problemu nie chce albo nie może rozwiązać żadna ekipa rządząca dzisiejszą Rosją. Kolejnym czynnikiem, który wzmocnił bierną postawę społeczną było przywiązanie do idei podporządkowania woli jednostki woli ogółu – w tym przypadku państwa, którą to ideę przez lata kształtowały zakorzenione w świadomości m.in. egalitarny model socjalizmu z cechującą go *urawniłowką*, paternalistyczny model władzy państwowej, obraz cara batiuszki oraz kolektywizm¹³¹.

Warto w tym miejscu zapytać o rolę, jaką w procesie socjalizacji społeczno-politycznej społeczeństwa rosyjskiego odegrały w powstające już od końca lat 80. XX wieku jak grzyby po deszczu organizacje pozarządowe? Odpowiedź znajdziemy, kiedy prześledzimy profil oraz zakres działalności tychże. Stanowiły one odzwierciedlenie problemów, z którymi borykało się społeczeństwo rosyjskie jako całość, jak również poszczególne warstwy czy grupy społeczne. Tabela nr 1 zawiera wykaz obszarów i zakres działalności powstających w Rosji organizacji pozarządowych.

Tabela nr 1. Wykaz pozarządowych organizacji działających w FR pod kątem obszaru i zakresu działalności

Obszar i zakres działalności	
Organizacje broniące praw człowieka i obywatela	Organizacje religijne
Organizacje ekologiczne	Organizacje działające na poziomie poszczególnych podmiotów i regionów
Organizacje wspierające i niosące pomoc dla dzieci i młodzieży	Organizacje przeciwdziałające różnego rodzaju uzależnieniom, przede wszystkim narkomanii i alkoholizmowi
Organizacje kobiece	Organizacje przeciwdziałające patologiom społecznym
Organizacje weteranów wojennych, byłych wojskowych i pracowników służb mundurowych	Organizacje działające na rzecz rodziny

¹³⁰ A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji 1987-1999*, Wrocław 2001, s. 36-37.

¹³¹ *Ibidem*, s. 42.

Organizacje reprezentujące interesy pracowników poszczególnych zawodowych	Organizacje prorozwojowe, w tym ekonomiczne, technologiczne, strategiczne, inwestycyjne
Organizacje osób niepełnosprawnych (dzieci, młodzieży i dorosłych)	Organizacje ukierunkowane na wsparcie przedsiębiorstw
Organizacje małolicebnych nacji i narodów zamieszkujących terytorium Federacji Rosyjskiej	Organizacje prozdrowotne
Organizacje naukowe	Organizacje uczniowskie i studenckie
Organizacje edukacyjne	Organizacje o nachyleniu narodowościowym
Organizacje sportowe	Organizacje kulturalne
Organizacje kozackie	Organizacje Matek żołnierzy

Zródło: Opracowanie własne na podstawie: *О деятельности некоммерческих организаций*,; Информационный портал Министерства юстиции Российской Федерации, <http://unro.minjust.ru/NKOs.aspx>, (16 VI 2016)

Oczywiście, nie wszystkie organizacje powstawały w tym samym czasie. Dominującymi w tamtym czasie były te, których działalność ukierunkowana była na obronę praw człowieka, ochronę środowiska, stowarzyszenia religijne i kobiece – szczególnie zorientowane na wsparcie dla matek i rodzin żołnierzy poborowych. Cechą charakterystyczną działających w tamtym okresie pozarządowych organizacji było to, że prawie wszystkie zaczynały swą działalność występując w obronie praw człowieka i obywatela w Rosji. Zatem *spectrum* ich aktywności odzwierciedlało bardzo szeroki wachlarz problemów, których rozwiązania podejmowały się organizacje, wyręczając niejednokrotnie nieudolne organy administracji państwowej.

Kwestią o charakterze rudymentalnym dla rozwoju tzw. sektora społecznego, w kształtowaniu, którego czynny udział brałoby obywatele, było stworzenie ku temu odpowiednich podstaw prawnych. Do roku 1995 w rzeczywistości rosyjskiej nie funkcjonowało jednolite ustawodawstwo federalne, porządkujące tą sferę życia społeczno-politycznego. Do momentu wypracowania bazy prawnej, obywatele, powołując do życia stowarzyszenia, kierowali się regulacjami pochodzącymi jeszcze z czasów Związku Radzieckiego albo też posiłkując się „na gorąco” przygotowywanym ustawodawstwem municypalnym. Zatem do roku 1995 obowiązywały następujące normy prawa w zakresie działalności społecznej, które definiowały zarazem odrębne od siebie etapy rozwoju tzw. społeczeństwa obywatelskiego:

I. Okres pierwszy: lata 1918-1985

1. Deklaracja praw ludu pracującego i eksploatowanego z 1918 roku, zawarta w Ustawie Zasadniczej Rosyjskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej¹³²;
2. Zarządzenie CKW RKL ZSRR z 6 stycznia 1930 roku „O zasadach tworzenia i likwidacji zrzeszeń i związków społecznych działających nie dla zysku”¹³³;
3. Regulamin RKL RFSRR z 10 lipca 1932 roku „O dobrowolnych zrzeszeniach i związkach”¹³⁴;
4. Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR „O procedurze zgłaszania przez obywateli propozycji, wniosków i skarg” z 1968 roku” (wszedł w życie dopiero w 1980 roku)¹³⁵.

II. Okres drugi: lata 1985-1991

5. Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR: „O procedurze organizowania mityngów, wieców i pochodów ulicznych” z 1988 roku¹³⁶;
6. Ustawa ZSRR „O wolności wyznania i organizacjach religijnych” z dnia 1 października 1990 roku¹³⁷;
7. Ustawa ZSRR „O stowarzyszeniach społecznych” z dnia 9 października 1990 roku¹³⁸;
8. Ustawa RFSRR „O wolności wyznania” z dnia 25 października 1990 roku¹³⁹.

III. Okres trzeci: lata 1992-1994

9. Dekret Prezydenta „O procedurze organizowania mityngów, zgromadzeń, pochodów ulicznych, demonstracji i pikiet” z dnia 25 maja 1992 roku¹⁴⁰;
10. Dekret Mera Moskwy „O rejestracji niekomercyjnych organizacji w Moskwie” z dnia 29 grudnia 1992 roku¹⁴¹;

¹³² Deklaracja praw ludu pracującego i eksploatowanego, [w:] *Konstytucja Rosyjskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej*, Moskwa, 1918, s. 3-5.

¹³³ *Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 06.01.1930 О порядке учреждения и ликвидации всесоюзных обществ и союзов, не преследующих цели извлечения прибыли*, za: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6615.htm>, (5.05.2016).

¹³⁴ *Постановление ВЦИК, СНК РСФСР от 10.07.1932 Об утверждении Положения о добровольных обществах и союзах*, za: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/obschestvennye-i-religioznye-obedinenija/7/postanovlenie-vcik-snk-rsfsr-ot-10-07-1932.html>, (27. 09.2012).

¹³⁵ *Правовой статус некоммерческих организаций в России, Практическое пособие*, Москва 1996, s. 7-8.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ *Закон СССР от 01.10.1990 N 1689-1 О свободе совести и религиозных организациях*, za: <http://www.bestpravo.com/sss/gn-instrukcii/u6p.htm> (18 V 2016).

¹³⁸ *Закон СССР от 09.10.90 N 1708-1 Об общественных объединениях (первая редакция)*, za: <http://www.law7.ru/base41/d4ru8212.htm>, (27.09.2012).

¹³⁹ *Закон РСФСР от 25.10.90 N 267-1 О Свободе вероисповедания*, za: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25600.htm>, (18 V 2016).

¹⁴⁰ *Указ Президента РФ от 25.05.92 N 524 „О порядке организации и проведения митингов, уличных шествий, демонстраций и пикетирования”*, za: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/prava-svobody-i-objazannosti-cheloveka-i-grazhdanina/2/ukaz-prezidenta-rf-ot-25-05-1992--524.html>, (11.12.2012).

¹⁴¹ *Распоряжение Мэра Москвы от 29.12.1992 N 598-PM Об утверждении Положения о порядке регистрации некоммерческих организаций в г. Москве*, za: <http://www.bestpravo.com/moskva/zk-normy/h4o.htm>, (18 V 2016).

11. Dekret Mera Moskwy „O pozarządowych niekomercyjnych organizacjach w Moskwie” z dnia 30 kwietnia 1993 roku¹⁴²;
12. Konstytucja Federacji Rosyjskiej z dnia 12 grudnia 1993 roku¹⁴³.

IV. Okres czwarty: 1995-1998

13. Kodeks Cywilny Federacji Rosyjskiej z 30 listopada 1994 roku, a który wszedł w życie 1 stycznia 1995 roku¹⁴⁴;
14. Ustawa Federalna „O stowarzyszeniach społecznych” – 19 maja 1995 roku¹⁴⁵;
15. Ustawa Federalna „O pomocy państwa dla stowarzyszeń społecznych działających na rzecz dzieci i młodzieży” - 28 czerwca 1995 roku¹⁴⁶;
16. Ustawa Federalna „O działalności charytatywnej i organizacjach charytatywnych” - 11 sierpnia 1995 roku¹⁴⁷;
17. Ustawa Federalna „O organizacjach niekomercyjnych” - 8 grudnia 1995 roku¹⁴⁸;

¹⁴² *Распоряжение Мэра Москвы от 30.04.1993 N 298-РМ Об утверждении Временного положения о негосударственных некоммерческих организациях в г. Москве*, za: <http://www.bestpravo.com/moskva/gn-zakony/f3k.htm>, (18 V 2016).

¹⁴³ *Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r. wraz z późniejszymi zmianami*, [w:] *Rosyjskie prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne. T. 1. Ustrój*, red. W. Stańkiewicz, Warszawa 2005, s. 18.

¹⁴⁴ *Гражданский кодекс Российской Федерации (ГК Ф). Часть первая от 30 ноября 1994 года N 51-ФЗ*, <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=home#doc/LAW/156036/100715/1463142272038>, [19 V 2016]. Od 1 września 2014 roku na terytorium Federacji Rosyjskiej obowiązuje znowelizowany Kodeks Cywilny FR, w którym kwestiom oddolnej działalności społecznej poświęcone zostały w części pierwszej rozdział 4 paragraf 6 artykuły od 123.1 do 123.16-2, oraz paragraf 7 artykuły od 123.17 do 123.28. *Гражданское законодательство Гражданский кодекс Российской Федерации часть первая от 30 ноября 1994 г. N 51-ФЗ, часть вторая от 26 января 1996 г. N 14-ФЗ, часть третья от 26 ноября 2001 г. N 146-ФЗ и часть четвертая от 18 октября 2006 г. N 230-ФЗ с изменениями и дополнениями от: 26 января, 20 февраля, 12 августа 1996 г., 24 октября 1997 г., 8 июля, 17 декабря 1999 г., 16 апреля, 15 мая, 26 ноября 2001 г., 21 марта, 14, 26 ноября 2002 г., 10 января, 26 марта, 11 ноября, 23 декабря 2003 г., 29 июня, 29 июля, 2, 29, 30 декабря 2004 г., 21 марта, 9 мая, 2, 18, 21 июля 2005 г., 3, 10 января, 2 февраля, 3, 30 июня, 27 июля, 3 ноября, 4, 18, 29, 30 декабря 2006 г., 26 января, 5 февраля, 20 апреля, 26 июня, 19, 24 июля, 2, 25 октября, 4, 29 ноября, 1, 6 декабря 2007 г., 24, 29 апреля, 13 мая, 30 июня, 14, 22, 23 июля, 8 ноября, 25, 30 декабря 2008 г., 9 февраля, 9 апреля, 29 июня, 17 июля, 27 декабря 2009 г., 21, 24 февраля, 8 мая, 27 июля, 4 октября 2010 г., 7 февраля, 6 апреля, 18, 19 июля, 19 октября, 21, 28, 30 ноября, 6, 8 декабря 2011 г., 5, 14 июня, 2 октября, 3, 29, 30 декабря 2012 г., 11 февраля, 7 мая, 28 июня, 2, 23 июля, 30 сентября, 2 ноября, 2, 21, 28 декабря 2013 г., 12 марта, 5 мая, 23 июня, 21 июля, 22 октября, 22, 29, 31 декабря 2014 г., 8 марта, 6 апреля, 23 мая, 29 июня, 13 июля, 28 ноября, 30 декабря 2015 г., 31 января, 15 февраля, 9, 30 марта 2016 г.*, za: <http://base.garant.ru/10164072/4/>, (19 V 2016).

¹⁴⁵ *Ustawa Federalna Federacji Rosyjskiej o stowarzyszeniach z dnia 19 maja 1995 r. Nr 82-FZ wraz z późniejszymi zmianami z uwzględnieniem postanowienia Sądu Konstytucyjnego*, [w:] *Rosyjskie prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne*, W. Stańkiewicz (red.), t. 2. *Polityczna organizacja społeczeństwa*, Warszawa 2005, s. 129-153.

¹⁴⁶ *Российская Федерация Федеральный Закон О государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений от 28 июня 1995 года N 98-ФЗ*, za: <https://www.referent.ru/1/15324>, (19 V 2016).

¹⁴⁷ *Федеральный закон от 11 августа 1995 г. N 135-ФЗ „О благотворительной деятельности и благотворительных организациях” принят Государственной Думой 7 июля 1995 года*, [w:] *Правовой статус некоммерческих организаций в России. Практическое пособие*, Москва, 1996, s. 145-147.

¹⁴⁸ *Ustawa Federalna o organizacjach niekomercyjnych z dnia 12 stycznia 1996 r. Nr 7-FZ wraz z późniejszymi zmianami*, [w:] *Rosyjskie prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne*, W. Stańkiewicz (red.), t. 2. *Polityczna organizacja społeczeństwa*, Warszawa, 2005, s. 169-170.

18. Ustawa Federalna „O związkach zawodowych, ich prawach i gwarancjach działania” – 8 grudnia 1995 roku¹⁴⁹
19. Dekret Prezydenta FR „O niektórych działaniach wsparcia państwowego dla ruchu praw człowieka w Federacji Rosyjskiej” - 13 czerwca 1996 roku¹⁵⁰.

Każdy z czterech przywołanych okresów był świadectwem ewolucji systemu politycznego w kontekście polityki władz centralnych, związkowych i municypalnych wobec społeczeństwa jako takiego, ale także odzwierciedlał stosunek do działalności społecznej, która w tamtym okresie uznawana była nadal za działalność na polu politycznym. Jak można zauważyć w pierwszym okresie, obejmującym lata 1918-1985 mieliśmy do czynienia z aktywnością społeczną całkowicie podporządkowaną decydującym radzieckim, a tym samym inicjowaną odgórnie. Regulacje te sankcjonowały działalność społeczną wszelako pod jednym warunkiem, że organizacje te (związki zawodowe, zrzeszenia spółdzielcze, organizacje młodzieży, organizacje sportowe i obronne, stowarzyszenia kulturalne, techniczne i naukowe) będą działać na rzecz utrwalania komunizmu w państwie. Egzemplifikacją takiej organizacji społecznej była KPZR, będąca przez niemal 70 lat jednym z filarów państwa radzieckiego.

Kryterium ideologiczne obowiązywało bez względu na zachodzące na przestrzeni lat przeobrażenia w zakresie polityki zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej. Zmianie uległy metody, środki pośredniego i bezpośredniego oddziaływania na obywateli przede wszystkim w dobie „Odwilży” Nikity Chruszczowa. Odcinając się od lat stalinizmu na XX Zjeździe KPZR I sekretarz rozpoczął proces liberalizacji wewnętrznej, przejawiającej się osłabieniem terroru i zwolnieniem z łagrów kilku milionów ludzi. Jak charakteryzuje ten czas Józef Smaga, w społeczeństwie odczuwalna była duchowa niezależność, której efektem były pierwsze próby otwartego protestu przeciwko państwu. W tych okolicznościach na początku sierpnia 1959 roku w Kazachstanie wybuchł bunt robotniczy przeciwko tragicznym warunkom socjalnym, który pociągnął pierwsze ofiary śmiertelne. Z kolei w trzy lata później w Nowoczerkasku koło Rostowa doszło do podyktowanego podwyżką cen strajku robotniczego, w tłumieniu którego wzięło udział wojsko. Zginęły 22 osoby¹⁵¹.

Fala protestów nie ominęła także łagrów, które wywołane były nieludzkimi warunkami przetrzymywani więźniów. „Zekowie” zorganizowali bunty m.in.:

1953 – Workuta, Norylsk, Karaganda, Kołyma;

¹⁴⁹ Ustawa Federalna o związkach zawodowych ich uprawnieniach i gwarancjach działalności z dnia 12 stycznia 1996 r. Nr 10-FZ wraz z późniejszymi zmianami z uwzględnieniem orzeczenia Sądu Konstytucyjnego, [w:] Rosyjskie prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne, t. 2. Polityczna organizacja społeczeństwa, Warszawa 2005, s. 173-191.

¹⁵⁰ Указ Президента Российской Федерации О некоторых мерах государственной поддержки правозащитного движения в Российской Федерации от 13 июня 1996 года N 864, за: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102041874>, (19 V 2016).

¹⁵¹ J. Smaga, *Rosja w 20 stuleciu*, Kraków 2002, s. 185.

1954 – Rewda (Swierdłowski), Karabas (Ural), Tajszet, Reszoty, Dżekazgan, Kiengir, Szerubaj Nura, Bałchasz, Sachalin;

1955 – Workuta, Solikamsk, Pot'ma¹⁵².

Duch „Odwilży” był zauważalny także w sferze kulturowej. Na rynku wydawniczym pojawiły się dzieła zapomnianych pisarzy i poetów, także byłych „wrogów ludu”. Dla społeczeństwa stały się dostępne utwory Osipa Mandelsztama, Izaaka Babla, Anny Achmatowej czy też Aleksandra Sołżenicyna. W podobnym duchu rozwijała się radziecka kinematografia. Popularnością nie tylko w kraju, ale także w świecie cieszyły się takie obrazy jak: „Lecą żurawie” Michaiła Kałatozowa (1957), „Ballada o żołnierzu” Grigorija Czuchraja (1959), „Dziecko wojny” Andrieja Tarkowskiego (1962) czy też „Zwyczajny faszyzm” w reżyserii Michaiła Romma z 1965 roku).

Atmosfera lat rządów Chruszczowa zaowocowała daleko idącymi przeobrażeniami, które w konsekwencji przyniosły narodziny pierwszego niezależnego oddolnego a zatem niekontrolowanego przez władze państwowe ruchu obywatelskiego, znanego powszechnie pod nazwą ruchu dysydenckiego.

Nie sposób mówić o pierwszym okresie 1918-1985 nie uwzględniając w nim ruchu dysydenckiego. Był to rodzaj opozycji wewnątrzsystemowej i forma kontestacji obywatelskiej, mającej nie dopuścić do restalinizacji życia publicznego po obaleniu w 1964 roku Nikity Chruszczowa. W ciągu 2-3 lat od momentu „Majakowki”¹⁵³ spośród dość licznej grupy ludzi o nastawieniu liberalnym, mimo obowiązującego prawa i wynikającego zeń kryterium ideologicznego dla działalności społecznej w 2 połowie lat 60. XX wieku pojawiły się pierwsze oddolnie tworzone pozarządowe organizacje będące trzonem ruchu praw człowieka. Inicjatorami tego rodzaju aktywności była inteligencja radziecka, pod względem zawodowym, filozoficznym i religijnym zróżnicowana, ale od samego początku domagająca się od władz wyłącznie poszanowania obowiązującej Konstytucji. Drugi postulat podnoszony przez tzw. „*inakomysljaszczich*” czyli dysydentów, dotyczył *glasnosti* (jawności) rozprawy sądowej, a

¹⁵² Р. Р. Пименов, *Сопротивление в 45-56 гг.*, za: http://revolt33.narod.ru/antisovetchik/start_45.html#Общие, (26 VI 2016).

¹⁵³ „Majakowka”, „Majak” – mitingi poetyckie na placu Majakowskiego, odbywające się regularnie spotkania młodzieży w latach 1958-1961 pod pomnikiem poety Władimira Majakowskiego w centrum Moskwy. Ten nieoficjalny uliczny klub literacki powstały po odsłonięciu pomnika w lipcu 1958 roku początkowo spotkał się z życzliwym przyjęciem ze strony władz, jednakże już w 1960 roku przybrał charakter literacko-politycznej frondy. Oprócz autorskich wierszy u stóp Majakowskiego odbywały się dyskusje poświęcone powołaniu do życia antyreżimowej grupy podziemnej oraz rozważano na poważnie przeprowadzenie zamachu na Chruszczowa. W szeregu uczestników znaleźli się m.in. Jurij Gałanskow, Władimir Osipow, Władimir Bukowski i Ilia Bokszejn. Od wiosny 1961 roku najpierw przy pomocy grup komsomolskich próbowano rozpędzać te nielegalne spotkania, a następnie jesienią tego samego roku na skutek dokonanych aresztowań – przerwano mityngi. Tradycję aresztowanych Eduarda Kuzniecowa, Władimira Osipowa, Ilji Bokszejna i Anatlija Iwanowa kontynuowała literacko-artystyczna grupa „SMOG”, która skupiła się na działalności wydawniczej. Dzięki aktywności „SMOG-u” na rynku radzieckim ukazało się kilka niezależnych almanachów literacko-publicystycznych: „Feniks”, „Bumierang” i „Koktejl”. *Glosariusz*, red. D. Alawerdian et. al., [w:] *Słownik Dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956-1989. T. II*, Warszawa 2007, s. 61-62.

związany był z coraz częściej organizowanymi publicznymi procesami politycznymi¹⁵⁴. Chociaż środowisko dysydenckie nie miało szerokiego czy też masowego charakteru, to jednak ich dezyderaty wzywające do *odrzućenia przemocy i zachęcania do stosowania przemocy jako środka pomocnego w osiągnięciu tego celu*¹⁵⁵ spotykały się ze stale wzrastającym zainteresowaniem nie tylko poza granicami państwa, ale także coraz częściej przykuwały uwagę obywateli ZSRR. Przykładem procesów politycznych, które wywołały w kraju *burzę protestów, swego rodzaju reakcję łańcuchową* były procesy Andrieja Siniawskiego i Julija Daniela (11–14 lutego 1966 roku) oraz „Proces Czworoga” (Aleksander Ginzburg, Jurij Gałanskow, Wiera Łaszkowa i Aleksiej Dobrowolski – 8–12 stycznia 1968 roku). O atmosferze tamtych lat pisał jeden z najbardziej znanych radzieckich dysydentów Władimir Bukowski. *Bezpośrednie represje okazały się nie tylko nieskuteczne, ale nawet szkodliwe dla reżimu: im więcej było procesów, tym więcej ludzi popierało protesty. Zmieniła się zresztą atmosfera w łagrach: ludzie wsadzeni tam nie znikali bez śladu, nie wyłączali się z życia, lecz przyłączali się do ogólnego oporu. Spoza murów regularnie przedostawały się na zewnątrz nie tylko wiadomości o głodówkach i strajkach, lecz także petycje i nawet utwory literackie pisane przez więźniów politycznych, jakby wykpiwając samą ideę odosobnienia. Co więcej, łagry stały się czymś w rodzaju ogniwa łączności pomiędzy grupami ruchu, powstającymi w różnych częściach kraju. Tam właśnie poznawaliśmy się nawzajem, a za naszym pośrednictwem także nasi krewni i przyjaciele. W takiej sytuacji procesy sądowe po prostu traciły sens, ponieważ sprzyjały rozwojowi i konsolidacji początkowo rozproszonego ruchu, przekształcając go w poważną siłę polityczną* – podsumował Bukowski¹⁵⁶.

W dobie narastającego kryzysu w stosunkach chińsko-radzieckich oraz zarysowującej się od czasów prezydentury Richarda Nixona perspektywy zbliżenia amerykańsko-chińskiego, kolejny sowiecki przywódca Leonid Breżniew zdecydował się na osłabienie zimnowojennej retoryki i pozorne złagodzenie stanowiska w wielu spornych z Zachodem kwestiach. Skutki decyzji ówczesnego Biura Politycznego KPZR były bezpośrednio dostrzegalne. Po pierwsze, wejście ZSRR jako gracza na arenę międzynarodową spowodowało stałe nim zainteresowanie świata zachodniego, szczególnie Stanów Zjednoczonych. Po wtóre, wepchnęło państwo radzieckie na tory procesu intensyfikacji zbrojeń w celu uzyskania przewagi w zakresie broni strategicznych, co przełożyło się na wyścig zbrojeń. Po trzecie w końcu, umożliwiło to, przy bierności USA, poszerzenie radzieckiej strefy wpływów w szeregu krajów Azji, Afryki czy Ameryki Łacińskiej. Na kanwie zachodzących przeobrażeń w samym społeczeństwie, ale także uwarunkowań na arenie międzynarodowej w ramach tzw. Détente, w ZSRR powstał podówczas m.in.: oddział Amnesty International (1974)¹⁵⁷. Podpisanie w sierpniu 1975 roku Aktu Końcowego Komitetu Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie KBWE przez Związek

¹⁵⁴ A. Wolpin, *Piąty grudnia 1965 roku*, [w:] *Wstyd było milczeć. Świadectwa radzieckich dysydentów*, Kraków – Warszawa, 2013, s. 199-200.

¹⁵⁵ M. Radziwon, *Zawsze byliśmy w mniejszości*, [w:] *Wstyd było milczeć. Świadectwa radzieckich dysydentów*, Kraków – Warszawa, 2013, s. 5-23.

¹⁵⁶ W. Bukowski, *Moskiewski proces. Dysydent w archiwach Kremla*, Warszawa, 1999, s. 163.

¹⁵⁷ Международная амнистия, za: <https://amnesty.org.ru/>, (16 VI 2016).

Radziecki z kolei dało sposobność dysydemtom radzieckim do powołania pierwszej w historii instytucji stojącej na straży przestrzegania ustaleń KBWE, czyli Moskiewskiej Helsińskiej Grupy (1976 rok)¹⁵⁸. Nie były to oczywiście pierwsze i jedyne organizacje działające na terytorium Związku Radzieckiego, ale na podkreślenie zasługuje fakt, że są one najstarszymi i nadal działającymi pozarządowymi organizacjami we współczesnej Rosji.

Okres drugi, obejmujący lata 1985-1991, charakteryzuje dynamizm przemian, którym ulegało tak państwo, jak i społeczeństwo radzieckie. Obywatele Związku Radzieckiego, dzięki zainicjowanej przez Michaiła Gorbaczowa polityce *glasnosti*, czyli jawności działań w polityce wewnętrznej, w ramach prowadzonej dużo szerszej przebudowy państwa (*pieriestrojka*), po raz pierwszy w życiu poczuli się gospodarzami we własnym kraju. To właśnie wtedy rozpoczął się trwający aż do roku 1995 proces socjalizacji społeczno-politycznej obywateli Związku Radzieckiego, a następnie Federacji Rosyjskiej, który stał się przejawem interioryzacji założeń demokracji w zakresie partycypacji obywatelskiej. Zgodnie z wyrażanymi przez Gorbaczowa i jego zaplecze nadziejami, społeczeństwo przełamało stan apatii, w którym znajdowało się od bardzo długiego czasu i zaczęło angażować się w działalność na niwie społecznej. Nie zamierzało ono jednakże brać odpowiedzialności za stan państwa i dławiące go kryzysy, zwłaszcza gospodarczy. Ilustracją takiego stanu rzeczy było zrzucenie zarówno przez kierownictwo kraju, jak i społeczeństwo pełnej odpowiedzialności za katastrofalną kondycję państwa na partię komunistyczną, co uwidoczniło się w trakcie zakończonego klęską sierpniowego zamachu stanu (19-21 VIII 1991 roku). KPZR została najpierw zawieszona, a następnie zdelegalizowana bez jakiegokolwiek sprzeciwu¹⁵⁹.

W odpowiedzi na płynące z Kremla zachęty do aktywności społecznej podejmowanej przez obywateli w dobie *pieriestrojki* zaczęły powstawać liczne dobrowolne organizacje pozarządowe, ukierunkowane na:

- ochronę środowiska (ekologiczne);
- ochronę praw człowieka, w tym praw więźniów, żołnierzy i ich rodziców, zwłaszcza matek, byłych więźniów politycznych, weteranów;
- więźniów politycznych „leczonych” w szpitalach psychiatrycznych na tzw. schizofrenię bezobjawową;
- wszczęcie procesów rehabilitacyjnych ofiar czystek systemu komunistycznego;
- przywracanie pamięci o ofiarach, oprawcach i zbrodniach komunistycznych względem własnych obywateli i obywateli państw trzecich, w tym Polaków, Litwinów, Łotyszy czy Estończyków.

W ten sposób na terytorium jeszcze Związku Radzieckiego powstały w 1989 roku Stowarzyszenie „Memoriał”, Fundacja „Prawo Matki”, Niezależne Psychiatryczne

¹⁵⁸ Московская Хельсинская группа, Общественная группа содействия выполнению хельсинкских соглашений в СССР, Московская группа «Хельсинки», za: <http://mhg-main.org/>, (16 VI 2016).

¹⁵⁹ A. Jach, *Rosja 1991-1993. Walka o kształt ustrojowy państwa*, Kraków, 2011, s. 76-77.

Stowarzyszenie Rosji oraz w 1991 roku Komitet Matek Żołnierzy. Obok wcześniej wzmiankowanych Amnesty International oraz Moskiewskiej Helsińskiej Grupy stanowią najstarsze działające po dziś dzień pozarządowe organizacje rosyjskie.

W trzecim okresie, obejmującym lata 1992-1994, uwagę władz rosyjskich jak również społeczeństwa absorbowały nie organizacje pozarządowe rosyjskie, jak również zagraniczne, ale konflikt wewnętrzny generowany przez dwa walczące ze sobą ośrodki władzy – Prezydenta państwa i parlament. Wywołany przez Borysa Jelcyna i Rusłana Chasbułatowa konflikt przebiegał nie tylko na polu osobistym, ale przede wszystkim politycznym i kompetencyjnym. Ostatecznie przerodził się w kryzys konstytucyjny zakończony najpierw „rozstrzelaniem parlamentu” przez wojsko działające na podstawie pisemnego rozkazu prezydenta, a następnie wyborami do nowego parlamentu rosyjskiego oraz referendum konstytucyjnym. Na mocy decyzji wyborców w dniu 12 grudnia 1993 roku przyjęto pierwszą w historii państwa rosyjskiego ustawę zasadniczą, wprowadzającą w Rosji ustrój demokratyczny.

Zgodnie z Konstytucją, Rosja – Federacja Rosyjska stawała się demokratycznym państwem prawa o republikańskiej formie rządów i trójpodziałem władzy, w którym zagwarantowane zostają podstawowe prawa i wolności człowieka i obywatela¹⁶⁰. Pod tym względem spełniała ona podstawowe wymogi ustawy zasadniczej demokratycznego państwa i nie odbiegała w żaden sposób od światowych standardów w tym zakresie. Jak podsumowuje Andrzej Stelmach – w 1993 roku obywatele Federacji Rosyjskiej otrzymali *typowy akt ustrojodawczy, spełniający oczekiwania, jakie społeczność międzynarodowa ma wobec nowoczesnego państwa prawa*¹⁶¹.

Kluczowymi dla obywateli Federacji Rosyjskiej okazały się w rozdziale pierwszym Konstytucji „Podstawy ustroju konstytucyjnego” artykuły 1, 2, 3, 13 i 15 bezpośrednio odnoszące się do partycypacji obywatelskiej. Dzięki nim zagwarantowane zostały prawa obywatelskie sankcjonujące uczestnictwo w organizacjach społecznych, a także ochronę prawną zarówno przed rodzimymi sądami, jak również przed międzynarodowymi instytucjami sądowniczymi. Możliwość dochodzenia sprawiedliwości poza granicami Rosji wynikała z uznania przez Federację Rosyjską ogólnie uznanych zasad i norm prawa międzynarodowego oraz umów międzynarodowych zawartych przez władze rosyjskie za część składową jej systemu prawnego. W sytuacji konfliktu pomiędzy ustawami rosyjskimi a umowami międzynarodowymi, stosować należało postanowienia umowy międzynarodowej¹⁶².

O wadze, jaką przykładano do ochrony praw człowieka i obywatela w nowym systemie politycznym państwa rosyjskiego świadczyć może umieszczenie ich w Konstytucji w rozdziale drugim (art. 17 – 64). Oznacza to, że organizacja polityczna społeczeństwa stanowiła bardzo

¹⁶⁰ *Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r.*, Warszawa, 2000, s. 40, 42.

¹⁶¹ A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Poznań, 2003, s. 66.

¹⁶² *Konstytucja Federacji Rosyjskiej...*, op. cit., s.43.

ważny element systemu politycznego wywierający wpływ na realizację zwierzchnictwa narodu. W szeregu norm opisujących ów proces znalazły się:

- Swoboda zrzeszania się
- Pluralizm polityczny wespół z pluralizmem światopoglądowym, ideologicznym i programowym
- Prawo do tworzenia i przynależności do organizacji społecznych bez konieczności uzyskiwania zezwolenia od organów państwowych i samorządowych
- Równość wszystkich organizacji społecznych wobec prawa, w tym partii politycznych.

Czwarty okres (1995-1998) uznać można za czas implementacji na gruncie rosyjskim norm prawnych jak również podjęcie przez decydentów działań formalnych i praktycznych skutkujących powstaniem bazy dla funkcjonowania sektora pozarządowego. Działalność społeczna nadal interpretowana jako „działalność polityczna” w tamtym jednak czasie nie wzbudzała zastrzeżeń ze strony Kremla. Proces legislacyjny regulujący funkcjonowanie organizacji trzeciego sektora został zakończony. Spełniał także warunki dla kształtowania się w Rosji społeczeństwa obywatelskiego poprzez wypracowanie podstaw prawnych. Spojrzenie to jest oczywiście jednostronne, albowiem dostosowując system prawny do standardów zachodnich umożliwiających działalność pozarządowych organizacji tak krajowych jak i zagranicznych, władze rosyjskie nie zabezpieczyły interesów samego społeczeństwa rosyjskiego oraz państwa. Pod uwagę można wziąć przede wszystkim postępujący proces kryminalizacji życia, z którym nie byli w stanie poradzić sobie rządzący, a tym bardziej sami obywatele. Wdrażany według wzorców zachodnich kapitalizm okazał się „kapitalizmem bandyckim, złodziejskim”, z którego profity czerpali tylko nieliczni – oligarchowie finansowi czy też najbardziej rzutcy przedstawiciele dawnej nomenklatury komunistycznej. Lata 90. XX wieku to nie była tylko implementacja zasad demokracji w odniesieniu do ustroju czy swobód obywatelskich, ale również otwarcie rynku wewnętrznego Rosji na zachodnie inwestycje. Przeobrażeniom tym towarzyszył niestety pogłębiający się proces rozwarstwienia majątkowego obywateli, które stawało się coraz bardziej widoczne i trudne do zaakceptowania. Przybrało ono karykaturalny wygląd i występowało w dwu postaciach: z jednej strony, bardziej przedsiębiorczy dochodzili do coraz większych pieniędzy, ci mniej zaradni coraz bardziej ubożeli; z drugiej jednak strony, bogaci stawali się coraz bogatsi, a ubodzy żyli na skraju nędzy. Następowo zjawisko pauperyzacji społeczeństwa rosyjskiego, które stało się pierwszą ofiarą transformacji społeczno-gospodarczej, a któremu aparat państwowy nie potrafił, nie umiał bądź nie chciał przyjść z pomocą. Stąd, obok tradycyjnych modeli partycypacji społeczno-politycznej kształtujących się pod wpływem masowej mentalności i kultury politycznej określanych jako mieszane (zaściankowo-podporządkowująca i podporządkowująco-uczestnicząca), wytworzył się w tych nader trudnych dla obywateli czasach inny, nieznanym dotychczas model kultury politycznej – mobilizacyjny. Obywatele zmuszeni zostali do

wkładania nadmiernego nadzwyczajnego wysiłku w zaspokojenie podstawowych potrzeb¹⁶³. Wywołało to określony stosunek z jednej strony do państwa, z drugiej strony do oddolnej działalności społecznej, przejawiający się w stosunku do aktywności społecznej wyraźną niechęcią. Stąd po zmianie na stanowisku prezydenta państwa, od przywódcy rosyjskiego oczekiwano stabilności poprzez przywrócenie gwarancji bezpieczeństwa.

W kontekście rozważań nad rolą, jaką odgrywały w latach 90. XX wieku organizacje pozarządowe tworzące trzeci sektor w procesie partycypacji obywatelskiej należy stwierdzić, że sektor pozarządowy przeżywał w tamtym czasie „złoty wiek” swej działalności. To właśnie wtedy pod wpływem m.in. zwolenników budowy społeczeństwa obywatelskiego wzorowanego na doświadczeniach świata zachodniego, jak i przy wsparciu samego Zachodu ówczesny władarz Kremla prezydent Borys Jelcyn stworzył warunki dla narodzin, funkcjonowania i działalności organizacji pozarządowych w Rosji. Skąd wzięła się taka przychylność dla trzeciego sektora i wsparcie dla oddolnej działalności obywatelskiej? Wynikała ona ze stosunku Jelcyna do demokracji, gospodarki wolnorynkowej i potrzeby implementacji norm i praktyk pochodzących z doświadczonych państw demokratycznych na grunt rosyjski. O tym jak kruche były to przesłanki świadczyć może odejście od nich w kolejnych latach, kiedy stery władzy centralnej znalazły się w innych rękach. Prowadzi do konstatacji o całkowitym uzależnieniu sektora społecznego i możliwości jego funkcjonowania od woli decydentów.

Po roku 2000, chociaż sektor pozarządowy poprzez działania kolejnych włodarzy Kremla został dość mocno osłabiony, to jednak trzyma się on na tyle mocno, by w dalszym ciągu angażować się w działania na rzecz ochrony praw jednostki. Dynamika rosyjskich organizacji pozarządowych bierze się, po pierwsze, z postawy radzieckich dysydentów, wizjonerów, tytanów niosących ogień swoim rodakom, takich jak Andriej Sacharow i Jelena Bonner, Aleksandr Sołżenicyn, Siergiej Kowaliow czy Ludmiła Aleksiejewa, którzy stali się symbolami biernego oporu oraz nadal (póki żyją) angażują się stale w działalność wspierającą narodziny autentycznego społeczeństwa obywatelskiego¹⁶⁴. Ich niezłomna postawa życiowa spowodowała, że na miejsce odchodzących *Prometeusza epoki radzieckiej* przychodzą nowi, młodzi przywódcy¹⁶⁵. Z drugiej strony, żywotność organizacji pozarządowych wynika z rozczarowania dużej części społeczeństwa rosyjskiego nieefektywnością egzekutywy, wysokim stopniem skorumpowania administracji państwowej czy też otwartym lekceważeniem

¹⁶³ Б. А. Исаев, Н. А. Баранов, *Политические отношения и политический процесс в современной России. Учебное пособие*, Санкт-Петербург (СПб), 2009, s. 334.

¹⁶⁴ Ludmiła Aleksiejewa liderka rosyjskiego ruchu na rzecz praw obywateli, przewodnicząca Moskiewskiej Grupy Helsińskiej, po powrocie z emigracji do Rosji w 1993 roku, w 2004 roku razem z Kasparowem i Gieorgijem Saratowem utworzyła Wszechrosyjski Kongres Obywatelski, którego hasłem programowym było „Walka o demokrację przeciwko dyktaturze, skierowanym przeciwko dyktaturze Putina. W 2009 roku otwarcie wystąpiła przeciwko polityce tandemokracji: włączyła się w działalność ruchu o nazwie Strategia-31, domagającego się poszanowania konstytucyjnych praw obywateli. Nazwa ruchu pochodzi od artykułu nr 31 Konstytucji Federacji Rosyjskiej, w którym zagwarantowano wolność zgromadzeń. M. Jastrzębski, *Matrioszka. Rosja i Jastrzęb*, Gliwice 2013, s. 130.

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 125-134.

przynależnych obywatelom praw. Można pokusić się o diagnozę tego zjawiska, wskazując, że społeczeństwo bierze aktywny udział w działalności struktur pozarządowych dopiero wtedy, kiedy każdego z jego członków dotknie konkretny problem.

Przetaczające się przez Rosję fale protestów społecznych od końca pierwszej dekady XXI wieku, którym towarzyszyły niespotykane dotąd postulaty polityczne i przejawy współpracy tak „systemowej”, jak i „antysystemowej” opozycji są świadectwem przebudzenia społeczeństwa rosyjskiego. W odpowiedzi na „zamieszki” (bójki w trakcie protestów z policją) poprzedzone „dialogiem społecznym” (protesty) organizacjom pozarządowym ograniczono swobodę działania poprzez poddanie ich drobiazgowym kontrolom, określenie pozarządowych organizacji korzystających ze wsparcia finansowego pochodzącego z zagranicy mianem „agenta zagranicznego”, a w konsekwencji przeprowadzanie brutalnych rewizji w siedzibach tych stowarzyszeń (Stowarzyszenie Memoriał, Stowarzyszenie Agora, Amnesty International, Human Rights Watch, Transparency International, Centrum Lewada, Moskiewska Grupa Helsińska, Ruch Praw Człowieka), które odmówiły rejestracji w charakterze „zagranicznego agenta” czy też ich czasowego zawieszenia (Stowarzyszenie „Gołos”)¹⁶⁶.

Obywatele we współczesnej Federacji Rosyjskiej są coraz bardziej świadomi faktu, że przypisane są im prawa człowieka i obywatelskie, których gwarantem winno być państwo. Wiedza ta powoduje podejmowanie przez nich z własnej woli różnego rodzaju form realizowania tego prawa w praktyce. Mogą zatem działać w ramach sformalizowanych stowarzyszeń, jak i w obszarze aktywności nieformalnej. Chociaż na razie nie możemy mówić o funkcjonowaniu w Rosji demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego, to jednak przemiany w obrębie reżimu władzy jak i wpływ środowiska międzynarodowego spowodowały głębokie, choć powolne przeobrażenia wewnętrznej struktury państwa.

Można zatem skonstatować:

1. Proces interioryzacji założeń demokracji w zakresie partycypacji obywatelskiej, na który wpływ wywierały licznie działające w latach 90. XX wieku organizacje trzeciego sektora, a zainicjowany jeszcze w latach istnienia Związku Radzieckiego, stał się nieodłącznym elementem życia społeczno-politycznego obywateli rosyjskich, bez względu na obecnie wyrażany przez włodarza Kremla stosunek do organizacji pozarządowych.
2. Można utrudniać działalność stowarzyszeniom społecznym na polu administracyjnym, ale decydenci nie mogą pozwolić sobie na ich odgórną likwidację z dwu powodów: praktycznego i wizerunkowego
3. Chociaż obywatele rosyjscy nie wyrażają głośno swego poparcia dla sektora pozarządowego, to jednak przyzwyczaili się do ich obecności i zaakceptowali działalność *pro publico bono*.

¹⁶⁶ J. Malczyk, *Rosja. Policja wzięła szturmem biuro Ruchu Praw Człowieka w Moskwie*, „Gazeta Wyborcza” (22.VI 2013).

Streszczenie:

Celem artykułu jest ukazanie procesu odradzania się, lub właściwie narodzin nowoczesnego społeczeństwa rosyjskiego, które w założeniu miało stać się głównym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się polityki państwa rosyjskiego. W związku z powyższym, tematem, który obrazuje ten proces jest interioryzacja założeń demokracji, który swój zakres mieścił w partycypacji obywatelskiej. Praca także ukazuje bardzo szeroki i znaczący wpływ jakie na w/w zjawisko miały licznie występujące w lata 90. XX wieku organizacje trzeciego sektora.

Słowa klucz:

naród, społeczeństwo, Rosja, odrodzenie, polityka

Key words:

nation, society, Russia, revival, policy

Bibliografia:

1. „Majakowka”, „Majak” „Koktejl”. *Glosariusz*, red. D. Alawerdian et. al., [w:] *Słownik Dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1956-1989. T. II*, Warszawa 2007, s. 61-62.
2. Bukowski W., *Moskiewski proces. Dysydent w archiwach Kremla*, Warszawa, 1999, s. 163.
3. Czajowski A., *Demokratyzacja Rosji 1987-1999*, Wrocław 2001, s. 36-37.
4. Czajowski A., *Demokratyzacja Rosji 1987-1999*, Wrocław 2001, s. 42.
5. *Deklaracja praw ludu pracującego i eksploatowanego*, [w:] *Konstytucja Rosyjskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej*, Moskwa, 1918, s. 3-5.
6. Garlicki J., *Partycypacja polityczna*, [w:] *Encyklopedia politologii*, red. M. Żmigrodzki, T. 1. *Pojęcia, teorie i metody*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Warszawa 2016, s. 458.
7. Jach A., *Rosja 1991-1993. Walka o kształt ustrojowy państwa*, Kraków, 2011, s. 76-77.
8. *Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r. wraz z późniejszymi zmianami*, [w:] *Rosyjskie prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne. T. 1. Ustrój*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2005, s. 18.
9. *Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r.*, Warszawa, 2000, s. 40, 42.
10. *Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993 r.*, Warszawa 2000, s. 43.
11. Malczyk J., *Rosja. Policja wzięła szturmem biuro Ruchu Praw Człowieka w Moskwie*, „Gazeta Wyborcza” (22.VI 2013).
12. *Matrioszka. Rosja i Jastrząb*, Gliwice 2013, s. 130.
13. Misztal B., *Zagadnienia społecznego uczestnictwa i współdziałania*, Wrocław 1977, s. 208.
14. Radziwon M., *Zawsze byliśmy w mniejszości*, [w:] *Wstyd było milczeć. Świadcstwa radzieckich dysydentów*, Kraków – Warszawa, 2013, s. 5-23.

15. Smaga J., *Rosja w 20 stuleciu*, Kraków 2002, s. 185.
16. Stelmach A., *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Poznań, 2003, s. 66.
17. *Ustawa Federalna Federacji Rosyjskiej o stowarzyszeniach z dnia 19 maja 1995 r. Nr 82-FZ wraz z późniejszymi zmianami z uwzględnieniem postanowienia Sądu Konstytucyjnego.*
18. *Ustawa Federalna o organizacjach niekomercyjnych z dnia 12 stycznia 1996 r. Nr 7-FZ wraz z późniejszymi zmianami*, [w:] *Rosyjskie prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne*, W. Staśkiewicz (red.), t. 2. *Polityczna organizacja społeczeństwa*, Warszawa, 2005, s. 169-170.
19. *Ustawa Federalna o związkach zawodowych ich uprawnieniach i gwarancjach działalności z dnia 12 stycznia 1996 r. Nr 10-FZ wraz z późniejszymi zmianami z uwzględnieniem orzeczenia Sądu Konstytucyjnego*, [w:] *Rosyjskie prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne*, W. Staśkiewicz (red.), t. 2. *Polityczna organizacja społeczeństwa*, Warszawa 2005, s. 173-191.
20. Walicki W., *Pierestrojka 10 lat później – Przypadek Gorbaczowa*, „Polityka” 1995 nr 21, Warszawa, s. 22.
21. Wolpin A., *Piąty grudnia 1965 roku*, [w:] *Wstyd było milczeć. Świadectwa radzieckich dysydentów*, Kraków – Warszawa, 2013, s. 199-200.
22. Za: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/prava-svobody-i-objazannosti-cheloveka-i-grazhdanina/2/ukaz-prezidenta-rf-ot-25-05-1992--524.html>, (11.12.2012).
23. *Гражданский кодекс Российской Федерации (ГК Ф). Часть первая от 30 ноября 1994 года N 51-ФЗ*, <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=home#doc/LAW/156036/100715/1463142272038>, (19 V 2016).
24. *Закон РСФСР от 25.10.90 N 267-1 О Свободе вероисповедания*, za: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25600.htm>, (18 V 2016).
25. *Закон СССР от 01.10.1990 N 1689-1 О свободе совести и религиозных организациях*, za: <http://www.bestpravo.com/sssrf/gn-instrukcii/u6p.htm> (18 V 2016).
26. *Закон СССР от 09.10.90 N 1708-1 Об общественных объединениях (первая редакция)*, za: <http://www.law7.ru/base41/d4ru8212.htm>, (27.09.2012).
27. Исаев Б. А., Н. А. Баранов, *Политические отношения и политический процесс в современной России. Учебное пособие*, Санкт-Петербург (СПб), 2009, s. 334.
28. *Международная амнистия*, za: <https://amnesty.org.ru/>, (16 VI 2016).
29. *Московская Хельсинская группа, Общественная группа содействия выполнению хельсинкских соглашений в СССР, Московская группа «Хельсинки»*, za: <http://mhg-main.org/>, (16 VI 2016).
30. Пименов Р. Р., *Сопротивление в 45-56 гг.*, za: http://revolt33.narod.ru/antisovetchik/start_45.html#Общие, (26 VI 2016).
31. *Постановление ВЦИК, СНК РСФСР от 10.07.1932 Об утверждении Положения о добровольных обществах и союзах*, za: <http://www.alppp.ru/law/konstitucionnyj-stroj/obschestvennye-i-religioznye-obedinenija/7/postanovlenie-vcik-snk-rsfsr-ot-10-07-1932.html>, (27. 09.2012).
32. *Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 06.01.1930 О порядке учреждения и ликвидации всесоюзных обществ и союзов, не преследующих цели извлечения прибыли*, za: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrf6615.htm>, (5.05.2016).
33. *Правовой статус некоммерческих организаций в России, Практическое пособие*, Москва 1996, s. 7-8.

34. *Распоряжение Мэра Москвы от 29.12.1992 N 598-PM Об утверждении Положения о порядке регистрации некоммерческих организаций в г. Москве*, за: <http://www.bestpravo.com/moskva/zk-normy/h4o.htm>, (18 V 2016).
35. *Распоряжение Мэра Москвы от 30.04.1993 N 298-PM Об утверждении Временного положения о негосударственных некоммерческих организациях в г. Москве*, за: <http://www.bestpravo.com/moskva/gn-zakony/f3k.htm>, (18 V 2016).
36. *Российская Федерация Федеральный Закон О государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений от 28 июня 1995 года N 98-ФЗ*, за: <https://www.referent.ru/1/15324>, (19 V 2016).
37. *Указ Президента Российской Федерации О некоторых мерах государственной поддержки правозащитного движения в Российской Федерации от 13 июня 1996 года* N 864, за: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102041874>, (19 V 2016).
38. *Указ Президента РФ от 25.05.92 N 524 „О порядке организации и проведения митингов, уличных шествий, демонстраций и пикетирования”*.
39. *Федеральный закон от 11 августа 1995 г. N 135-ФЗ „О благотворительной деятельности и благотворительных организациях” принят Государственной Думой 7 июля 1995 года*, [w:] *Правовой статус некоммерческих организаций в России. Практическое пособие*, Москва, 1996, s. 145-147.

Polityka historyczna i Kongresówka. Zarys problematyki

Artykuł ma na celu poddanie weryfikacji tezy o tym, że za uznaniem Królestwa Polskiego za państwo podległe i niesuwerenne jest decyzją polityczną. Oznacza to, że w tekście skonfrontowane zostaną dane historyczne oraz teoria politologiczna ze większościowym stanowiskiem w dyskursie publicznym, który pozostaje odzwierciedleniem przyjętej przez Polskę i powielaną (być może bezrefleksyjnie¹⁶⁷) polityki historycznej. Uznanie zrywów, w szczególności listopadowego za powstanie, nie zaś wojnę polsko-rosyjską. Uznanie zasadności powstań, mimo równoczesnego przyznania ich niskiej realności i wyniszczającego dla substratu narodowego charakteru pojawiło się już w doktrynie piłsudczykowskiej. Zwolennicy marszałka nawiązywali do idei niepodległości przedrozbiorowej Rzeczypospolitej oraz tradycji powstańczej, negując tym samym niepodległościowy charakter niesuwerennych państw polskich XIX wieku¹⁶⁸. Narracja ta przedostała się do współczesności, gdzie w 2018 r. obchodzone były obchody setnej rocznicy odzyskania niepodległości oraz wyzwolenia się z okresu 123 lat niebytu państwa polskiego na mapie Europy.

Pierwsza część artykułu została poświęcona na zaprezentowanie tego czym w ogóle jest polityka historyczna oraz w jaki sposób można ją realizować odnośnie państwa polskiego. Zaznaczone zostały w niej przykłady realizacji określonej polityki historycznej w dwudziestowiecznej Rzeczypospolitej. Zasygnalizowany został również problem zestawiania niesuwerennego Królestwa Polskiego oraz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – obu zależnych od wschodniego sąsiada.

Druga część dotyczy samego Królestwa Polskiego oraz możliwych sposobów jego prezentowania dla realizacji odmiennych wizji polityki historycznej. Tu znajduje się również zarys analizy publicznoprawnej, który pozwoliłby rozstrzygnąć, na gruncie doktryny pozytywizmu prawniczego, cezury dla funkcjonowania Królestwa Polskiego, które nie są kwestią definitywnie rozstrzygniętą.

Polityka historyczna a polska państwowość

¹⁶⁷ Rozważania te wykraczają poza analizę w artykule, nie mniej niezbędne wydają się szerszej zakrojone badania dotyczące tego czy polityka historyczna w Polsce kreowana jest świadomie, czy jest jedynie powielaniem przyjętych jeszcze w okresie międzywojennym wzorców.

¹⁶⁸ Por.: W. Paruch, *Między dziedzictwem a współczesnością, czyli o podstawach ideologicznych myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 1998, tom 5, s. 75–104.

Polityka historyczna¹⁶⁹ jest polem, gdzie dochodzi do pozornego styku między historią i nauką o polityce jako konkurencyjnymi dyscyplinami. W przeciwieństwie do historii politycznej nie jest ona jednak obszarem badawczym, a pewnym odseparowanym obszarem polityki jako zjawiska społecznego. Może być i jest na potrzeby niniejszego tekstu traktowana jako przedmiot badania. Polityka historyczna jest również tym działem polityki, w którym najwyraźniej widać wpływ doktryn na podejmowane decyzje. Od doboru treści i sposobu ich prezentacji zależy bowiem, czego nauczą się w szkołach uczniowie (ma to miejsce w szczególności w przypadku wprowadzania podręczników szkolnych dostarczanych przez państwo), co pokazuje na styk polityki historycznej i polityki oświatowej. Zależy od tego również sposób kształtowania świadomości społecznej co do istotnych elementów konstytuujących państwowość, pożądane zachowania patriotyczne oraz zdefiniowanie tego kto jest wrogiem, a kto – przyjacielem.

Przykładami świadomie kreowanej polityki historycznej w zakresie mitów założycielskich jest mit rewolucji amerykańskiej, w zakresie kształtowania postaw patriotycznych – mit 123 lat zaborów, w zakresie kształtowania relacji przyjaciel–wróg – mit wyzwolicielskiej roli Armii Czerwonej. Jak każdy z mitów powyższe są łatwe do obalenia na gruncie faktów. Bezpośrednie przyczyny rewolucji amerykańskiej miały podłoże ekonomiczne, w dalszej kolejności dopiero ideologiczne.

Polska nie zniknęła z mapy Europy na 123 lata, gdyż oznaczałoby to ignorowanie istnienia Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego w XIX wieku. Państwa te były bezspornie państwami polskimi, niepodległymi¹⁷⁰, choć niesuwerennymi. Nie sposób jednak uznać, że brak suwerenności oznacza brak uznania państwa za polskie. W okresie schyłkowym I Rzeczpospolita była *de facto* protektoratem rosyjskim, tym samym nie była w pełni suwerenna. Niesuwerenna była również Polska Rzeczpospolita Ludowa. Równocześnie twierdzenie, że Polska zniknęła z map świata w latach 1939–1989 nie wydaje się uprawnione. Co więcej, studiując historię państwa i prawa polskiego, historię polskiego konstytucjonalizmu bądź historię polityki polskiej, studenci uczą się zarówno o konstytucjach Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego, jak i PRL, uczą się o instytucjach politycznych w tych tworach oraz o ich systemach politycznych. Widać w tym brak spójności pomiędzy faktami a prowadzoną narracją. Nie oznacza to jednak, że polityka nie jest prowadzona rozważnie. Służy ona określonym celom, jakim może być budowa tożsamości narodowej na martyrologii powstańczej, wskazanie na wroga zewnętrznego czy wewnętrznego (jak np. szlachta i *liberum veto*). Przy czym wskazania te mają wymiar przede wszystkim polityczny.

Innym przykładem skutecznej polskiej polityki historycznej była ta prowadzona przez PRL względem *Ziem Odzyskanych*. Przesunięcia granic po II wojnie światowej w wymiarze

¹⁶⁹ Patrz więcej: J. Szczepański, *Wstęp do nauki o polityce*, Warszawa 2018, s. 73-89.

¹⁷⁰ Przyjmując, że niepodległość to przede wszystkim możliwość władania na określonym terytorium. W toku analizy dowodzone będzie, że Królestwo Polskie, co najmniej do czasów powstań, było niepodległe (choć niesuwerenne) i to w stopniu wyższym niż Księstwo Warszawskie. Por.: L. Mażewski, *Królestwo polskie 1815-1814. Powstanie i upadek państwa*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 2 (139).

doktrynalnym związane były z powrotem Polski do ziem piastowskich. Działania państwa na rzecz powiązania ziem zachodnich z historią średniowiecznej Polski, które przejawiały się m.in. masowym wykorzystywaniem imion królów pierwszej polskiej dynastii w nazwach ulic i placów czy wykorzystywaniu przymiotnika „piastowski”. Celem takiej polityki było podkreślenie odwiecznej polskości ziem i słusznych polskich praw do niej.

Na tych kilku przykładach widać wyraźnie, że nie jest istotny ciąg przyczynowo skutkowy, a ładunek emocjonalny oraz narracja (dyktowana celami politycznymi). Polityka historyczna w XXI wieku jest jednym z kluczowych obszarów działania państwa. Skutecznie prowadzona pozwala bowiem kształtować preferencje polityczne i świadomość społeczną w obrębie państwa, jak i być istotnym elementem polityki zagranicznej. Jest więc w pewnym sensie sednem polityki rozumianej jako próba narzucenia pewnej wizji doktrynalnej i budowy systemu politycznego w oparciu o nią.

Kongresówka – narracje polityczne

Brak jest jednoznacznej odpowiedzi na to czym było Królestwo Polskie, kiedy zostało zniesione. Jest za to istotna różnica w budowaniu narracji politycznej w sytuacji wyboru alternatywnych perspektyw. Wybór narracji prowadzonej w dyskursie publicznym jest natomiast decyzją polityczną z zakresu polityki historycznej. Co więcej wydaje się, że dobór doktryny prawnej, która pozwalała by uzasadnić czas trwania Królestwa Kongresowego w określonych cezurach staje się decyzją polityczną. Pokazuje to zaś, że doktryny (bez względu na to czy prawne, ekonomiczne, czy polityczne) ze względu na swój normatywny (oparty na wartościach i aksjomatach) charakter nie mogą służyć dla obrazowania zobiektywizowanej wizji świata.

Pierwszym pytaniem jakie może zostać zadane jest data powstania Królestwa Polskiego. O ile co do dokładnej daty dziennej toczą się spory, a Lech Mażewski w swojej analizie wskazuje na: 30 kwietnia 1815 roku – poinformowanie przewodniczącego Senatu przez cesarza o przyjęciu tytułu króla polskiego i przekształceniu księstwa w królestwo; 3 maja 1815 roku – nadanie konstytucji królestwu przez Aleksandra; 25 maja 1815 roku – wydanie *Manifestu Aleksandra I do Polaków* o Królestwie Polskim jako nowy państwie; to nie dla analizy polityki historycznej odnoszącej się do całości XIX wieku przyjęcie daty rocznej wydaje się satysfakcjonujące. Tym samym uznać można, że Królestwo Polskie powstało 1815 roku, wiosną.

Drugim pytaniem jest to czym owo Królestwo Polski było. Tu zaś możliwe jest prowadzenie polityki historycznej w dwóch narracjach. W pierwszej z nich uznać można je za autonomiczną część Cesarstwa Rosyjskiego, co pozwala uzasadniać odruchem narodowyzwolenicznym powstania XIX wieku. Po drugie można uznać je za niepodległe, acz niesuwerenne państwo, co pozwala uzasadniać krótkowzroczność powstańców.

Prowadząc narrację wedle pierwszej narracji budujemy obraz utraconej na 123 lata niepodległości, która odzyskana mogła być tylko czynem zbrojnym. Tym samym zasadne stają

się, w świetle tej polityki historycznej, decyzje o wywołaniu powstania listopadowego i styczniowego. Zmiany ustrojowe mające miejsce po kolejnych zrywach narodowowyzwoleńczych postrzegane są jako represje wymierzone w rejon autonomiczny, który i tak nie posiadał faktycznych przymiotów państwowości. Narracja ta prowadzi do kilku paradoksów, co wyraźnie podkreśla jej ściśle polityczny, a precyzyjniej doktrynalny charakter. Po pierwsze edukowania studentów prawa i politologii o polskim charakterze Królestwa Polskiego jako państwa jest niespójne z przyjmowaniem, że po powstaniu utracony został tylko pewien poziom autonomii. Po drugie edukowanie o konstytucji Kongresówki jako konstytucji polskiej¹⁷¹ znów staje w sprzeczność z twierdzeniem o nieobecności państwowości polskiej przez 123 lata zaborów. Po trzecie Królestwo Polskie, w szczególności w pierwszym okresie tj. do wybuchu powstania listopadowego, występowało nie tylko jako państwo w stosunkach wewnętrznych, ale również było podmiotem międzynarodowego prawa publicznego i zawierało traktaty¹⁷², co jawnie stoi w sprzeczności z tezą o jedynie autonomicznym charakterze Kongresówki.

Wszystkie te paradoksy nie oznaczają jednak, że na potrzeby polityki historycznej nie można uznać narracji o autonomii i słuszności tradycji powstańczej. Polityka sektorowa, nie musi bowiem w odróżnieniu od teorii i ustaleń naukowych być wewnętrznie spójna. Posiada natomiast wpływ na postrzeganie tego co znaczy patriotyzm, kto jest wrogiem oraz co stanowi o istocie państwowości polskiej. W pierwszym przypadku o patriotyzmie świadczyć może (wedle analizowanej narracji) gotowość do przelewania krwi, nawet w beznadziejnej sytuacji. To jedynie czyn zbrojny pozwala na zabezpieczenie wolności. W tym duchu analizować można gotowość do walki po 1918 roku, ale również przeprowadzenie *Akcji Burza*, z jej kulminacją w postaci rzezi Powstania Warszawskiego. Drugi element sugeruje, że Rosja pozostaje głównym oponentem Polski. Idea ta była jedną z podstawowych doktryn okresu międzywojennego, co stało się przyczyną do popularnego powiedzenia Romana Dmowskiego o tym, że „istnieją Polacy, którzy bardziej nienawidzą Rosji niż kochają Polskę”. Wreszcie trzeci element pozwala uzasadniać tezę, że jedynie państwo zarządzane przez Polaków, głową państwa wybraną przez naród może być państwem polskim. Narracja ta nie mówi bowiem ani o potrzebie posiadania własnej armii, szeregu instytucji politycznych, języka urzędowego. Mówi o tym, że państwem polskim nie może być Królestwo Kongresowe, w którym przez namiestnika monarchy niewybranego przez naród nieszanowani są żołnierze. W istocie powstanie wybuchło bezpośrednio za przyczyną tzw. sprzysiężonych podchorążych. Narracja ta może zostać określona jako romantyczna, wyrasta bowiem z tego prądu ideowego¹⁷³.

¹⁷¹ Patrz: A. Ajnenkiel *Konstytucje Polskie 1791-1997*, Warszawa 1997.

¹⁷² L. Mażewski, *Królestwo polskie 1815-1814. Powstanie i upadek państwa*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 2 (139), s. 57.

¹⁷³ W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego (1926-1939)*, Lublin 2005. Autor pisze, że piłsudczycy w zakresie doktryny politycznej czerpali w dużej mierze właśnie z dorobku myśli romantycznej, która związana była z dziewiętnastowieczną działalnością powstańczą.

Druga z możliwych narracji wychodzi z założeń pozytywizmu prawniczego i pozytywistycznych idei politycznych. W zakresie pierwszych głosi, że Królestwo Polskie było niepodległym państwem. W pierwszej kolejności stanowiła o tym konstytucja, która wskazywała chociażby na podmiotowość w prawie międzynarodowy publicznym¹⁷⁴ oraz zdarzenia prawne w obrocie międzynarodowym jak traktaty graniczne, czy handlowe¹⁷⁵. Po drugie wskazuje na niezasadność powstań, w szczególności listopadowego jako wyniszczającego substrat narodowy oraz będący romantycznym zrywem garstki podoficerów, którego konsekwencją były represje wobec całego społeczeństwa i wprowadzenie okupacji wojskowej efemerycznego, ale jednak niepodległego państwa polskiego. Narracja ta ma również potencjał do uzasadniania potrzeby pracy organicznej, która pozwala budować państwowość polską i zachowywać kulturę narodową nawet w trudnych warunkach. W szczególność wspierana jest w tym punkcie przez osiągnięcia reform margrabiego Wielopolskiego, które zostały ostatecznie zatrzymane wybuchem powstania styczniowego. Narracja pozytywistyczna ma jeszcze jeden aspekt tj. brak możliwości wskazania definitywnej daty likwidacji Królestwa Polskiego, jako że brak jest odpowiedniego dokumentu prawnego. Zamiana konstytucji na akt organiczny była jednie zmianą najważniejszego dokumentu stanowiącego o systemie politycznym, nie zniesiono królestwa. Po powstaniu styczniowym ograniczono, raczej *fait accompli* kompetencje i funkcjonowanie instytucji politycznych, a sama nawa *Kraj Nadwiślański* była jedynie nieoficjalnym określeniem, nie znajdującym podstawy prawnej dla stosowania, choć pojawiała się w oficjalnych dokumentach¹⁷⁶. Ten swoisty stan zawieszenia trwający od lat siedemdziesiątych dziewiętnastego wieku¹⁷⁷ do 1916 roku, gdy państwa centralne rozpoczęły proces budowania zależnego od nich Królestwa Polskiego¹⁷⁸. W okresie tym m.in. dzięki działalności Stronnictwa Narodowo-

¹⁷⁴ Patrz więcej: L. Mażewski, *Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie z punktu widzenia prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 2. Takiej podmiotowości nie posiadało Księstwo Warszawskie. O nim szerzej: W. Sobociński, *Księstwo Warszawskie a Cesarstwo Francuskie (Zależność faktyczna i prawnomiędzynarodowa. Rezultaty przeobrażeń wewnętrznych)*, „Przegląd Historyczny” 1965, z. 1.

¹⁷⁵ Kongresówka była stroną następujących umów międzynarodowych: Aktu ostatecznego rozgraniczenia między Królestwem Polskim a Prowincjami Pruskimi z 24 kwietnia 1823 r.; Konwencji między Królestwem Polskim a Austrią względem długów Księstwa Warszawskiego zawartej w Wiedniu 29 czerwca 1821 r.²⁷; Konwencji stanowiącej wzajemne uchylenie opłaty detrakcyjnej między Królestwem Polskim a Prusami, Berlin, 3 maja 1824 r.

¹⁷⁶ K. Grzybowski, *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1982, t. IV, s. 67.

¹⁷⁷ L. Mażewski, *Królestwo polskie 1815-1814. Powstanie i upadek państwa*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 2(139). Autor wskazuje, że Królestwo Polskie zostało zlikwidowane w 1874 roku. Co prawda uznaje, że faktycznie państwowość została przełamana już po zakończeniu powstania styczniowego, to instytucje powołane w prawie były obsadzane jeszcze do 1874 roku. Prowadząc w toku całego artykułu narracje opartą o pozytywizm prawniczy, która służyć uzasadnieniu tezy o niepodległości, polskości i charakteru państwowego Królestwa Polskiego autor zwraca się w jego konkluzjach do doktryny realizmu prawniczego. Powoduje to niespójność narracji, która z jednej strony pozytywistycznie uzasadnia powstanie i trwanie państwa, natomiast realistycznie wskazuje na jego likwidację, która w nigdy nie została skonsumowana odpowiednimi przepisami. Co więcej brak definitywnego rozstrzygnięcia statusu prawnego Królestwa Polskiego i utrzymywanie tytułu króla polskiego przez cesarz rosyjskich ułatwił reformę samorządową po 1905 roku, a w okresie wojny światowej powołanie Królestwa Polskiego pod okupacją państw centralnych. Choć te ostatnie uwagi dotyczą już obszaru polityki, nie zaś prawa.

¹⁷⁸ Odpowiedzią Rosji był sprzeciw wobec rozporządzaniem przez państwa centralne Królestwem Polskim, co stawało się potwierdzeniem jego istnienia, a raczej tego, że nigdy nie zostało *de iure* zlikwidowane. To zaś staje się elementem wspierającym narrację pozytywistyczną.

Demokratycznego po 1905 roku została przeprowadzona częściowa reforma samorządowa i umożliwione szkolnictwo polskie. Narracja ta może być nazwana pozytywistyczną, wyrasta bowiem z idei właściwych pozytywistycznej myśli politycznej i prawnej.

Podsumowanie

W dyskursie publicznym zaistnieć mogą co najmniej dwie, zarysowane wyżej narracje dotyczące Królestwa Polskiego, które stać mogą się podstawą świadomej polityki historycznej. Dzisiejszy stan badań nie pozwala jednoznacznie określić, czy prowadzona przez państwo polskie polityka historyczna dot. okresu XIX wieku jest świadoma, przemyślana i kompleksowa. Analiza literatury przedmiotu pokazuje, że w dyskursie naukowym jak i politycznym od początku XX wieku toczą się spory co do wydarzeń politycznych okresu porozbiorowego oraz tego jakie wnioski powinny z nich być wprowadzone do oficjalnej polityki państwa – w szczególności w zakresie edukacji patriotycznej.

Zarys problematyki pozwala na wskazanie obszarów, jakie powinny zostać poddane analizie w przypadku próby odpowiedzi na pytania o obecną politykę historyczną odnośnie dziewiętnastego wieku oraz pożądany korpus postaw patriotycznych. Są to pytania o: spójność wypowiedzi establishmentu odnoszących się do dziewiętnastego wieku; obecności i rodzaju treści w procesie edukacji odnoszących się do dziewiętnastego wieku (w zakresie interpretacji bardziej niż faktografii); spójności narracji historycznej i wynikających z niej pryncypiów ze strategią obrony kraju; związku pomiędzy wskazywaniem odwiecznego wroga a prowadzoną narracją w ramach polityki historycznej. Do tego zasadne i potrzebne wydaje się przeprowadzenie badań z zakresu historii polskiej myśli politycznej, które pozwoliły by zrekonstruować źródła, przemiany i współczesne narracje romantyczne i pozytywistyczne dotyczące dziewiętnastego wieku. Dopiero to pozwoli na rzetelną analizę współczesnej polityki historycznej co do jej źródeł oraz świadomości jej prowadzenia.

Streszczenie:

Polityka historyczna staje się jednym z najważniejszych narzędzi prowadzani tak wewnętrznej jak i zagranicznej polityki przez instytucje państw XXI wieku. W wymiarze wewnętrznym staje się ona podstawą dla kreowania postaw patriotycznych, porządkowania w ciąg przyczynowo skutkowy wydarzeń, którym nadawana jest oficjalna interpretacja, tak by budować ducha narodu oraz uzasadniać bieżące decyzje polityczne. W wymiarze zewnętrznym staje się narzędziem budowania pozycji międzynarodowej, w szczególności najbliższymi sąsiadami. Jest wreszcie elementem państwowego soft power. Dla współczesnej Polski podstawą prawdą z zakresu polityki historycznej jest zbudowana na gruncie myśli międzywojennej idea o utracie niepodległości na 123 lata. Idea ta pozwoliła budować państwowość polską w opozycji do największego z zaborców tj. Rosji, a postrzeganie kolejnych powstań jako potrzebnych (nawet gdy wyniszczających) na rozwój idei odzyskania niepodległości czynem zbrojnym. Artykuł ma celu przeanalizowanie przypadku Królestwa Polskiego jako elementu trwałej polityki

historycznej Polski, która wydaje się nie być poddawana refleksji ani zasadniczej reorientacji od odzyskania niepodległości. W podsumowaniu przedstawione zostaną pożądane kierunki analiz wynikające z prezentowanego zarysu problematyki.

Słowa kluczowe:

polityka historyczna, Królestwo Polskie, Polska, system polityczny RP, historia polityki

Key words:

historical policy, the Kingdom of Poland, Poland, the political system of the Republic of Poland,

Bibliografia:

1. Ajnenkiel A., *Konstytucje Polskie 1791-1997*, Warszawa 1997.
2. Szczepański J., *Wstęp do nauki o polityce*, Warszawa 2018.
3. Grzybowski K., *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1982, t. IV.
4. Mażewski L., *Królestwo polskie 1815-1814. Powstanie i upadek państwa*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 2(139).
5. Mażewski L., *Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie z punktu widzenia prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 2.
6. Paruch W., *Między dziedzictwem a współczesnością, czyli o podstawach ideologicznych myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 1998, tom 5.
7. Paruch W., *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego (1926-1939)*, Lublin, 2005.
8. Sobociński W., *Zależność faktyczna i prawno-międzynarodowa. Rezultaty przeobrażeń wewnętrznych* [w:] *Księstwo Warszawskie a Cesarstwo Francuskie*, „Przegląd Historyczny” 1965, z. 1.